

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Кафедра психології освіти

Н.П.МАКСИМЧУК

**ЗАГАЛЬНА, ВІКОВА
І ПЕДАГОГІЧНА
ПСИХОЛОГІЯ
ЗБІРНИК ЗАВДАНЬ**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

2-ге видання, перероблене і доповнене

**Кам'янець-Подільський
2011**

УДК 159.9+159.922.7+37.015.3(075.8)

ББК 88+88.374+88.840 Я 73

М17

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 1/II-9045 від 29.09.2010 р.)*

Рецензенти:

- **Шинкарюк А.І.**, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
- **Ляска О.П.**, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології ПДАТУ;
- **Матвєєва М.П.**, кандидат психологічних наук, професор кафедри корекційної педагогіки Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Максимчук Н.П.

М17 Загальна, вікова і педагогічна психологія. Збірник завдань: *Навчально-методичний посібник. 2-ге видання, перероблене і доповнене.* – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2011. – 240 с.

ISBN 978-966-2477-31-1

У навчально-методичному посібнику подано розробки лабораторно-практичних занять, що включають план проведення заняття та методичне забезпечення до нього, а також програмований контроль знань, що дозволяють поглибити теоретичні знання та засвоїти практичні прийоми діагностування психологічних особливостей особистості.

Навчально-методичний посібник призначається для студентів вищих навчальних закладів педагогічних спеціальностей, може використовуватись шкільними педагогами, практичними психологами та викладачами вищої школи.

УДК 159.9+159.922.7+37.015.3(075.8)

ББК 88+88.374+88.840 Я 73

ISBN 978-966-2477-31-1

© Максимчук Н.П., 2011

Підписано до друку 05.06.2011. Формат 60×84¹/₁₆.

Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 13,95. Обл.-вид. арк. 11,8. Зам. №5-05. Наклад 300.

ПП Буйницький О.А.

32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Маршала Харченка, 24; тел.: (03849) 3-62-30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
від 28.04.2006 р. серія ДК №2477

З М І С Т

Передмова	5
Навчальна програма курсу «Психологія»	6
Модульна навчальна програма курсу «Психологія»	8

МОДУЛЬ 1

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

Тема 1.1. Предмет, завдання, методи і структура психології	15
Тема 1.2. Природничо-наукові основи психології	21
Тема 1.3. Проблема і природа психічного	31
Тема 1.4. Діяльність і психічні процеси	34
Тема 1.5. Психологія особистості	38
Тема 1.6. Мотивація і діяльність. Мотивація і особистість	45

МОДУЛЬ 2

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ І ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Тема 2.1. Відчуття і сприймання	52
Тема 2.2. Пам'ять	63
Тема 2.3. Уява	73
Тема 2.4. Мислення	80
Тема 2.5. Мовлення	89
Тема 2.6. Воля	94
Тема 2.7. Емоції	103
Тема 2.8. Здібності	108
Тема 2.9. Темперамент	115
Тема 2.10. Характер	123

МОДУЛЬ 3

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

Тема 3.1. Предмет, завдання і методи вікової психології	129
Тема 3.4. Психологія молодших школярів. Навчальна діяльність	135
Тема 3.5. Психологія підлітків	141
Тема 3.6. Психологія раннього юнацького віку	150

МОДУЛЬ 4

ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Тема 4.1. Предмет, завдання та методи педагогічної психології	158
Тема 4.3. Психологічна сутність навчальної діяльності	165
Тема 4.4. Потреби, мотивація учіння та навчання	171
Тема 4.5. Психологія виховання	181

Тема 4.6. Психологія педагогічної діяльності та професійного спілкування	185
Тема 4.7. Психологія особистості вчителя	190
Завдання для контролю знань з курсу «Психологія»	197
Експрес-опитування з курсу «Загальної психології»	209
Експрес-опитування з курсу «Вікової психології»	210
Експрес-опитування з курсу «Педагогічної психології»	211
Словник термінів	212
Список рекомендованої літератури	232
Додатки	235

ПЕРЕДМОВА

Успіх засвоєння студентами знань значною мірою залежить від ступеня їхньої самостійності в навчанні. Розумовій активності студентів сприяють завдання, які потребують не лише відтворення завченого матеріалу, а й мислительної діяльності – аналізу, порівняння, знаходження правильної відповіді, інтерпретації змісту завдання, вміння аргументувати свою думку.

Мета цього навчально-методичного посібника – сприяти свідомому засвоєнню знань з психології студентами вищих навчальних закладів.

Для цього в ньому подано питання відповідно до змісту тем, передбачених програмою, завдання з психологічного аналізу текстів і ситуацій, програмовані завдання, розв'язання яких потребує знаходження серед наведених кількох відповідей або найбільш точної, або правильної. Виконання ряду завдань може бути як письмове, так і усне. Програмовані завдання можна використовувати і для контролю знань, і для самоконтролю. В останньому випадку студенти звіряють правильність своїх відповідей за підручником.

Розроблена система перевірки знань студентів може бути використана викладачами психології як для індивідуального, так і для фронтального опитування. Все це сприятиме формуванню в студентів вміння проводити психологічне дослідження, послужить основою для творчого застосування психологічних знань в майбутній професійній діяльності.

Навчально-методичний посібник включає в себе розділи, які відповідають модулям:

Модуль I. Загальна психологія. Основні поняття.

Модуль II. Загальна психологія. Психічні процеси і властивості особистості.

Модуль III. Вікова психологія.

Модуль IV. Педагогічна психологія.

Модуль V. Соціальна психологія.

У даному навчально-методичному посібнику розроблено та подано завдання для проведення лабораторно-практичних занять за модулями 1-4.

Автором представлено методики, тексти різних педагогічних та спортивних ситуацій, які викладач може вибрати для заняття на власний розсуд, а також у відповідності до темпу роботи студентів. При швидкому виконанні певних завдань окремими студентами викладач може запропонувати додатково виконати завдання або методику для діагностування студента.

Навчально-методичний посібник включає навчальну програму до курсу «Психологія», а саме: пояснювальну записку, модульну навчальну програму, тематичний план для студентів факультету фізичної культури з дисципліни, завдання для контролю знань, словник термінів та список літератури.

Сподіваємось, що навчально-методичний посібник допоможе студентам глибше оволодіти психологічними знаннями, дослідницькими вміннями та навичками і стануть у нагоді як майбутнім педагогам.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДО КУРСУ «ПСИХОЛОГІЯ»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальна програма з психології включає п'ять змістових модулів: Загальна психологія. Основні поняття; Загальна психологія. Психічні процеси і властивості; Вікова психологія; Педагогічна психологія; Соціальна психологія.

Мета курсу психології – фундаментальна теоретична і практична підготовка майбутніх вчителів з основ психологічних знань і навичок.

Головне **завдання** даної програми полягає в тому, щоб забезпечити основну психологічну підготовку студентів до вирішення проблем навчально-виховного процесу сучасної української школи.

Загальна психологія як фундаментальна психологічна наука теоретично та експериментально вивчає закономірності виникнення і функціонування психіки людини і тварини, Одними з головних тем цього модуля є теми «Діяльність і психічні процеси», «Психологія особистості». «Мотивація і діяльність». «Мотивація і особистість».

Знання, уміння й навички студентів по завершенні модуля 1 Загальна психологія. Основні поняття. Студенти повинні засвоїти знання основних понять психології (діяльність; особистість, спілкування), оволодіти найпростішими прийомами і методами психологічного дослідження, які можна використовувати у майбутній професійній діяльності педагога.

Знання, уміння й навички студентів по завершенні модуля 2. Психічні процеси і властивості: студенти засвоюють поняття уваги, мислення, пам'яті, відчуття: сприймання, воля, емоції; знання їх властивостей та основних закономірностей.

Студенти оволодівають уміннями елементарної психодіагностики психічних процесів, методами спостереження, самоспостереження.

Модуль 3 і 4 програми з вікової та педагогічної психології має призначення озброїти майбутніх вчителів знаннями закономірностей психічного розвитку і формування особисті на різних вікових етапах в процесі її навчання і виховання в загальноосвітній і професійній школі; уміннями самостійно визначати потенційні можливості, тенденції розвитку у дітей творчих здібностей, своєчасно вивчати причини відставання окремих учнів, визначати найбільш ефективні шляхи попередження цих явищ.

Мета модулю 5 – «Соціальна психологія» – засвоєння психологічних знань, озброєння навичками соціально-психологічного дослідження та вміннями самостійного використання його результатів для оптимізації навчально-виховного процесу в школі. Програма містить теми, основними з яких є предмет, завдання та методи соціальної психології, розвиток особистості в системі міжособистісних відносин, психологічні основи сімейно-шлюбних відносин.

Всього програма з психології розрахована на 216 годин та викладається протягом трьох семестрів.

Форми проведення занять: лекції, практичні роботи.

Навчальна програма розроблена на основі Психологія. Загальна, вікова і педагогічна, соціальна // Навчально-тематичні плани і робочі програми курсів. – К.: Педагогічний університет ім. Драгоманова, 1997. – 45 с.

МОДУЛЬНА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «ПСИХОЛОГІЯ»

МОДУЛЬ I. Загальна психологія. Основні поняття

Тема I.1. Предмет, завдання, методи і структура психології.

- Перші уявлення про предмет психології.
- Визначення психології як науки.
- Місце психології в системі наук.
- Класифікація галузей психології
- Основні напрями психології ХХ століття.
- Принципи психології.
- Методи психологічних досліджень.

Тема I.2. Природничо-наукові основи психології.

- Поняття про філогенез та онтогенез. Їх взаємозв'язок.
- Виникнення психіки, основні стадії її еволюції.
- Ускладнення поведінки: інстинкт, навичка, інтелектуальна поведінка.
- Свідома діяльність людини.

Тема I.3. Проблема і природа психічного.

- Психіка як форма відображення
- Характеристика свідомості. Несвідоме.
- Мозок і психіка.

Тема I.4. Діяльність і психічні процеси.

- Потреба як джерело активності.
- Характерні риси діяльності.
- Структура діяльності.
- Види діяльності та форми їх виконання.
- Психологічні засоби діяльності: знання, вміння, навички.

Тема I.5. Психологія особистості.

- Співвідношення понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».
- Поняття особистості в психології. Визначення особистості.
- Біологічне і соціальне в особистості.
- Структура особистості.
- Самосвідомість особистості.

Тема I.6. Мотивація і діяльність. Мотивація і особистість.

- Джерело активності особистості.
- Спрямованість особистості.
- Мотиви і мотивація поведінки.

МОДУЛЬ II. Загальна психологія.

Психічні процеси і властивості особистості

Тема II.1. Відчуття і сприймання.

- Поняття про відчуття, його рефлексорний характер.
- Класифікація відчуттів.

Загальні властивості відчуттів.

Чутливість та її зміни.

Особливості сприймання.

Види сприймання.

Тема II.2. Пам'ять.

Поняття про пам'ять.

Теорії пам'яті.

Види пам'яті.

Процеси пам'яті (запам'ятовування, збереження, відтворення, забування).

Індивідуальні особливості пам'яті.

Тема II.3. Уява.

Значення уяви в житті людини.

Уява як пізнавальний психічний процес.

Образи уяви, прийоми їх створення.

Види уяви.

Індивідуальна своєрідність уяви.

Тема II.4. Мислення.

Загальна характеристика мислення.

Операції мислення. Основний механізм мислення.

Мотивація та детермінація мислення.

Мислення як розв'язання задач.

Вивчення результатів мислення в психології. Форми мислення: поняття, судження, умовисновки.

Процес розуміння. Розумові дії та їх формування.

Види мислення.

Індивідуально-психологічні особливості мислення.

Тема II.5. Мовлення.

Розмежування понять мови і мовлення.

Лінгвістика. Психолінгвістика. Психологія мовлення.

Мовлення як діяльність. Мовленнєва поведінка.

Види мовлення.

Мовлення і пізнавальна діяльність.

Тема II.6. Воля.

Визначення волі.

Воля і мотивація.

Характеристика вольової дії.

Вибір як умова вольової дії

Вольові якості особистості.

Тема II.7. Емоції.

Поняття про емоції та почуття. Їх характеристики.

Теорії емоцій (еволюційна, периферична, таламічна, когнітивна, когнітивно-фізіологічна).

Функції емоцій.

Класифікація емоцій.
Форми переживання почуттів.

Тема II.8. Здібності.

Поняття про здібності та обдарованість.
Види здібностей.
Фізіологічні основи вимірювання здібностей.
Фактори розвитку здібностей.

Тема II.9. Темперамент.

Поняття про властивості темпераменту.
Фізіологічні основи темпераменту.
Тип темпераменту як система його властивостей.
Характеристика типів темпераменту.
Узгодження темпераменту і діяльності.

Тема II.10. Характер.

Поняття про характер.
Структура характеру.
Динамічні властивості характеру.
Типологія характерів.
Темперамент, характер та виховання.

МОДУЛЬ III. Вікова психологія

Тема III.1. Предмет, завдання і методи вікової психології.

Предмет, структура і основні поняття вікової психології.
Основні закономірності психічного розвитку
Предумови, джерело і рушійні сили психічного розвитку.
Принципи і методи досліджень у віковій психології.
Проблема вікової періодизації психічного і особистісного розвитку.
Вікова періодизація психічного розвитку дитини від народження до закінчення школи.

Тема III.2. Теорії дитячого розвитку.

Біогенетичні підходи до дослідження психіки дитини. Концепція рекапітуляції. Нормативний підхід (А.Гезел та Л.Термен). Біхевіористична концепція (Дж.Уотсон, Е.Газрі, Е.Торндайк, Б.Скіннер та ін.). Теорія триступеневого розвитку (К.Бюлер). Теорія конвергенції (В.Штерн). Психоаналітичні теорії дитячого розвитку. Динамічна концепція сексуального розвитку З.Фрейда. Епігенетична теорія розвитку особистості Е.Еріксона.
Теорія соціального наочіння (Н.Мілер, Дж.Доллард). Фази розвитку дитини за Р.Сіре.

Тема III.3. Психологія дітей раннього і дошкільного віку.

Психічний розвиток дитини раннього віку.
Психічний розвиток дитини від 3 до 7 років.
Соціальна ситуація розвитку дитини при переході із дитячого закладу в школу.

Мотиваційна готовність дитини до навчання в школі.
Пізнавальна готовність дошкільника до систематичного навчання.
Вольова готовність дитини виконувати вимоги школи.
Емоційна готовність дошкільника до входження у систему взаємовідносин шкільного середовища.

Тема III.4. Психологія молодших школярів. Навчальна діяльність.

Особливості дитини, яка вступає до школи.
Характеристика навчальної діяльності.
Пізнавальні психічні процеси молодшого школяра.
Емоційно-вольові процеси молодшого школяра.
Особистість молодшого школяра.

Тема III.5. Психологія підлітків.

Біологічні та соціальні умови розвитку підлітка.
Криза підліткового віку.
Самосвідомість – новоутворення особистості підлітка.
Відносини підлітка з дорослими.
Відносини підлітка з ровесниками.
Характер навчальної діяльності підлітка.
Розвиток пізнавальних процесів підлітка.

Тема III.6. Психологія раннього юнацького віку.

Загальна характеристика раннього юнацького віку.
Система спілкування і взаємовідносин у старшокласників.
Розвиток пізнавальних процесів старшокласників.
Емоційно-вольова сфера у ранній юності.
Розвиток самосвідомості старшокласника.

Тема III.7. Становлення особистості дитини.

Когнітивний підхід (Ж.Піаже).
Концепція діалектичного характеру розвитку Г.С.Костюка.
Теорія розвитку вищих психічних функцій Л.С.Виготського.
Періодизація вікового розвитку Д.Б.Ельконіна.

Тема III.8. Акмеологія та життєвий шлях особистості.

Соціокультурний контекст розвитку акмеології. Основні етапи розвитку акмеології.
Визначення акмеології.
Типи методологічних орієнтацій в акмеології.
Зв'язок акмеології з науками.
Поняття про життєвий шлях особистості.

МОДУЛЬ IV. Педагогічна психологія

Тема IV.1. Предмет, завдання та методи педагогічної психології.

Предмет, структура і основні поняття педагогічної психології.
Принципи і методи досліджень у педагогічній психології.

Тема IV.2. Поетапне формування розумових дій.

Концепція поетапного формування розумових дій.

Етапи формування розумових дій (попереднє, складання ООД, формування матеріальної діяльності, етап зовнішньої мови, етап внутрішньої мови, етап інтеріоризації дії.

Проблемне навчання.

Правила створення проблемної ситуації (за А.М.Матюшкіним).

Рівні проблемного навчання.

Розвивальне навчання.

Тема IV.3. Психологічна сутність навчальної діяльності.

Поняття про наочність та його види.

Наочність – навчання – учіння: взаємозв'язок та відмінності.

Психологічні закономірності засвоєння знань та формування понять.

Фактори формування мислення у процесі навчання.

Психологічні основи формування навичок та вмінь.

Тема IV.4. Потреби, мотивація учіння та навчання.

Основні теоретичні підходи до проблеми потреб.

Класифікація потреб.

Функції мотивації.

Особливості мотивації діяльності.

Мотиваційна сфера навчальної діяльності.

Тема IV.5. Психологія виховання.

Предмет і задачі психології виховання.

Психологічні закономірності формування особистості.

Проблеми формування спрямованості особистості.

Вплив потреби дитини у самоствердженні на її виховання.

Тема IV.6. Психологія педагогічної діяльності та професійного спілкування.

Структура педагогічної діяльності.

Поняття про педагогічну компетентність та її складові.

Значення педагогічного спілкування у професії вчителя.

Психологічні умови педагогічного спілкування.

Індивідуальні стилі педагогічного спілкування.

Тема IV.7. Психологія особистості вчителя.

Якості особистості вчителя.

Педагогічні здібності.

МОДУЛЬ V. Соціальна психологія

Тема V.1. Теоретичні і прикладні завдання соціальної психології.

Тема V.2. Спілкування: види, роль, техніка і прийоми.

Тема V.3. Психологія малих та великих груп.

Тема V.4. Взаємостосунки в малих групах.

Тема V.5. Особистість у групі.

Тема V.6. Соціалізація особистості. Соціальна установка і реальна поведінка.

Тема V.7. Взаємовідносини і спільна діяльність у системах «учень – учень», «учень – вчитель».

МОДУЛЬНА СТРУКТУРА ЗМІСТУ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ»

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ	Кількість годин на			Індивідуальна робота студентів
	лекції	практичні	сам. роботу	
1	2	3	4	5
МОДУЛЬ 1. Загальна психологія. Основні поняття (2 семестр)				
1.1. Предмет, завдання, методи і структура психології	2	2	2	Реферат
1.2. Природничо-наукові основи психології	1	1	3	
1.3. Проблема і природа психічного	1	1	3	
1.4. Діяльність і психічні процеси	2	2	2	
1.5. Психологія особистості	1	1	3	
1.6. Мотивація і діяльність. Мотивація і особистість	1	1	3	
Разом: 34 години	8	8	16	
Форма контролю – модульна контрольна робота				
МОДУЛЬ 2. Загальна психологія. Психічні процеси і властивості особистості (2 семестр)				
2.1. Відчуття і сприймання	2	2	3	Експериментальне завдання на вивчення психічних процесів учнів
2.2. Пам'ять	2	2	3	
2.3. Уява	2	2	2	
2.4. Мислення	2	2	3	
2.5. Мовлення	-	1	2	
2.6. Воля	2	1	2	
2.7. Емоції	2	2	2	
2.8. Здібності	2	2	3	
2.9. Темперамент	2	1	2	
2.10. Характер	2	1	2	
Разом: 58 годин	18	16	24	
Форма контролю – модульна контрольна робота				
МОДУЛЬ 3. Вікова психологія (2 семестр)				
3.1. Предмет, завдання і методи вікової психології	1	2	3	Розв'язання ситуативних завдань
3.2. Теорії дитячого розвитку	-	-	4	
3.3. Психологія дітей раннього і дошкільного віку	2	-	4	
3.4. Психологія молодших школярів. Навчальна діяльність	2	2	3	
3.5. Психологія підлітків	2	2	3	
3.6. Психологія раннього юнацького віку	2	2	3	

1	2	3	4	5
3.7. Становлення особистості дитини	-	-	4	Розв'язання ситуативних завдань
3.8. Акемологія та життєвий шлях особистості	1	-	4	
Разом: 42 години	10	8	28	
Разом за 2 семестр	36	32	68	
Форма контролю – модульна контрольна робота, залік				
МОДУЛЬ 4. Педагогічна психологія (3 семестр)				
4.1. Предмет, завдання та методи педагогічної психології	1	2	3	Розв'язання ситуативних завдань
4.2. Поетапне формування розумових дій	-	-	4	
4.3. Психологічна сутність навчальної діяльності	1	2	3	
4.4. Потреби, мотивація учіння та навчання	1	1	3	
4.5. Психологія виховання	1	1	4	
4.6. Психологія педагогічної діяльності та професійного спілкування	1	2	3	
4.7. Психологія особистості вчителя	1	2	3	
Разом: 37 годин	6	10	23	
Форма контролю – модульна контрольна робота				
МОДУЛЬ 5. Соціальна психологія (3 семестр)				
5.1. Теоретичні і прикладні завдання соціальної психології	1	2	3	Дослідницьке завдання на вивчення взаємовідносин у класному колективі
5.2. Спілкування: види, роль, техніка і прийоми	1	2	3	
5.3. Психологія малих та великих груп	1	2	3	
5.4. Взаємостосунки в малих групах	-	2	3	
5.5. Особистість у групі	-	2	3	
5.6. Соціалізація особистості. Соціальна установка і рдеальна поведінка	2	2	3	
5.7. Взаємовідносини і спільна діяльність у системах «учень – учень», «учень – вчитель»	1	2	3	
Разом: 57 годин	6	14	21	
Разом за 3 семестр	12	24	44	
Форма контролю – модульна контрольна робота, екзамен				
Разом на всі блоки змістових модулів	48	56	1	216

МОДУЛЬ І

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

ТЕМА 1.1. Предмет, завдання, методи і структура сучасної психології

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки спостереження та експерименту, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Перші уявлення про предмет психології.
2. Визначення психології як науки.
3. Місце психології в системі наук.
4. Класифікація галузей психології
5. Основні напрями психології ХХ століття.
6. Принципи психології.
7. Методи психологічних досліджень.

Основні поняття: психологія, психічні явища, психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, особистісний фактор, галузі психології, біхевіоризм, гештальтпсихологія, психоаналіз, фрейдизм, неофрейдизм, радянська психологія, детермінізм, спостереження, експеримент, бесіда, анкета, інтерв'ю, діагностичні методи.

Конспектування:

1. В.А.Татенко. Об'єкт, предмет і метод психології як суб'єкта пізнання // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.6-9.
2. А.А.Смирнов. Внесок І.М.Сеченова у розвиток наукової психології в Росії // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.9-13.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.13-27.
2. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.
3. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.5-76.

ДОДАТКОВА:

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977.
2. Ткаченко О.М. Принципи та категорії психології. – К.: Вища школа, 2001. – 108 с.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. Що є предметом психології?
2. Наведіть приклади психічної діяльності людини.
3. Чим відрізняється природний експеримент від спостереження? Які вимоги ставляться до спостереження як до об'єктивного методу вивчення психічного життя людини?
4. Що таке анкети? Охарактеризуйте умови їхнього наукового застосування. Наведіть приклади.
5. Розкажіть про значення психології у вивченні людини.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. У якій з наведених відповідей дається матеріалістичне розуміння природи психіки?
 - а) Психіка – прояв безсмертної душі.
 - б) Психіка і матерія – тотожні.
 - в) Психіка – властивість матерії відображати світ.
 - г) Основою буття є матерія, вона первинна, психіка – вторинна, вона є суб'єктивним образом об'єктивної дійсності.
 - д) Основою буття є ідея, матерія існує вторинно.
2. У якому рядку всі перелічені поняття належать до психічних явищ?
 - а) Думки, спогади, мозок, розум, почуття.
 - б) Відчуття, травлення, мислення, уява, інтерес, здібності.
 - в) Характер, забування, бажання, мрії, думки, потреби.
 - г) Воля, радість, уважність, апетит, пригадування, біль.
 - д) Зацікавленість, наполегливість, гордість, дихання.
3. До яких психічних явищ належать такі прояви психічної діяльності людини: збентеження, спокій, зацікавленість, схвильованість?
 - а) Психічні процеси.
 - б) Психічні стани.
 - в) Психічні властивості.
4. Розподіліть названі нижче психічні явища на групи:
 - а) Психічні процеси.
 - б) Психічні стани.
 - в) Психічні властивості.*Сприймання, воля, розум, музичні здібності, хвилювання, потреби, натхнення, уява, інтерес, гнів, чесність, здібності.*
5. Які методи використані в наведених прикладах?
 - а) З метою вивчення комунікативності досліджуваного йому було задано ряд запитань:

Запитання експериментатора	Відповіді досліджуваного
Ви швидко чи повільно знайомитеся з новими людьми?	Швидко
Невимушено чи натягнуто відчуваєте себе в новій компанії?	Невимушено
Багато чи мало у вас друзів?	Багато
Багатослівні чи ні в спілкуванні з новими людьми?	Багатослівний

- б) У віці шести з половиною років Саша Н. добре справляється з задачею, в якій потрібно співставити два предмети, вказати як «однакове» (спільне), так і різне. При цьому, проявляючи відому здатність до спостереження за власними мислительними операціями, Саша робить цікаве зауваження: «Мамо, а різне мені легше побачити, ніж однакове. Це я давно вмію. А знаходити однакове цікаво, але не зовсім» (за С.Л.Рубінштейном).
- в) Вивчаються індивідуальні особливості ритмічних рухів дітей. Проводиться весела гра – «Танець ляльок». Все йде добре, поки група приймає участь в загальному танку. Діти впевнено рухаються по колу, виконують нескладні па. Та ось керівник пропонує Ларисі В. вийти на середину кола і танцювати там. Дівчинка відмовляється. Таня А., хоч і не відмовляється від пропозиції керівника, але, вийшовши на середину кола, стоїть, розгублено дивиться по боках і починає танцювати лише з допомогою виховательки. Тільки Галя Х. (найактивніша дівчинка в групі) починає танцювати зразу, але рухи її невпевнені, відчувається скованість.
- г) Для вивчення відволікання уваги досліджуваному пропонують для розв'язання арифметичні задачі і одночасно включають цікаву передачу (відволікаючий подразник).
- д) Для вивчення емоційного стану досліджуваному демонструють «страшні» ілюстрації і реєструють виникаючі при цьому зміни в опорі шкіри електричному струмові.
- е) Для вивчення індивідуальних особливостей пам'яті досліджувані заучують 10 іноземних слів. Протоколіст записує, скільки слів запам'ятав кожний досліджуваний після кожного повторення і скільки потрібно повторень, щоб запам'ятати всі 10 слів.
- 6.** Серед перелічених нижче тверджень вибрати ті, які містять:
- 1) загальні вимоги експериментальних і неекспериментальних методів;
 - 2) вимоги, характерні тільки для експериментальних методів,
 - 3) вимоги, характерні тільки для природнього експерименту.
- а) Дослідник не втручається в перебіг психологічних процесів.
 - б) Дослідник сам створює умови для виникнення психічних явищ, які цікавлять його.
 - в) Здобуваються знання про психіку, що не залежать (ніякою мірою) від суб'єктивних рис дослідника (таких, як думки, оцінки тощо).
 - г) Вивчається психіка людини в процесі її звичайної (справжньої) діяльності.
 - е) Вивчаються об'єктивні причини і умови, від яких залежить дане психічне явище.
- 7.** Представники якого напрямку в психології стверджують, що предметом психологічної думки є сукупність реакцій живих істот на біологічні та соціальні подразники, що виходять із середовища або самого організму.
- а) Гештальтпсихологія.
 - б) Біхевіоризм

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Оволодіння методом бесіди при вивченні особистості учня.

Мета: Навчити визначати суттєві ознаки спостереження як наукового методу; оволодівати навичками проведення бесіди та вміннями на основі аналізу відповідей давати характеристику інтересів у досліджуваній області.

Матеріал: тексти бесіди.

Виконується на матеріалі вивчення інтересів досліджуваного в сфері літератури, музики, образотворчого мистецтва.

Студенти розподіляються на групи по три чоловіка і проводять дослідження виступаючи по черзі в ролі досліджуваного, експериментатора, протоколіста.

ВАРІАНТ I

Бесіда на тему: «Інтереси у сфері художньої літератури»

Після бесіди про значення художньої літератури у житті людини експериментатор задає досліджуваному запитання.

1. Згадайте, в якому віці ви почали регулярно читати художні твори?
2. Яку з перших прочитаних вами книг ви пам'ятаєте і сьогодні?
3. Чи захоплюєтесь ви читанням художньої літератури в даний час?
4. Якого жанру твори ви любите читати?
5. Які книги з прочитаних вами останнім часом вам найбільше сподобалися?
6. Хто ваші любимі літературні герої?
7. Чи є серед них такі, яких ви стараетесь наслідувати?
8. Чи займаєтесь ви літературною творчістю? Що пишете? Вірші? Оповідання?

Дякуємо за участь у бесіді.

Зміст бесіди оформляється в протоколі.

Завдання: На основі матеріалів бесіди скласти коротку характеристику інтересів досліджуваного за наступними показниками: широта, стійкість, динамізм, цілеспрямованість.

ВАРІАНТ II

Бесіда на тему: «Інтереси у сфері музики»

Після бесіди про вплив музики на естетичне виховання людини експериментатор задає досліджуваному запитання.

1. Назвіть свої улюблені пісні українських, російських та зарубіжних виконавців.
2. З творчістю яких українських, російських, зарубіжних композиторів ви знайомі? Назвіть відомі вам твори.
3. Чи відвідуєте ви концерти класичної музики?
4. Чи подобається вам слухати по радіо, телебаченню класичну музику?
5. Чи часто ви відвідуєте театри опери та балету, оперети, інші музичні театри?

Протокол

Бесіди на тему «Інтереси у сфері художньої літератури»

З досліджуваним _____ Дата _____

Бесіду провів _____

Запитання	Відповіді

6. Які з побачених вами балетів, прослуханих опер і оперет вам сподобались? Назвіть їх і поясніть чому.
7. Як ви відноситеся до легкої музики?
8. Чи займаєтесь ви музикою, співом у вільний час? Чи граєте на музичному інструменті?
Дякуємо за участь у бесіді.

Завдання: На основі матеріалів бесіди скласти коротку характеристику інтересів досліджуваного за наступними показниками: широта, стійкість, динамізм, цілеспрямованість.

ВАРІАНТ III

Бесіда на тему: «Інтереси у сфері образотворчого мистецтва»

Після бесіди про вплив образотворчого мистецтва на естетичне виховання людини експериментатор задає досліджуваному запитання.

1. З творчістю яких художників ви знайомі? Назвіть їх імена, перерахуйте твори.
2. З творчістю яких скульпторів ви знайомі? Назвіть їх імена і твори.
3. З творчістю яких художників-графістів ви знайомі? Назвіть їх імена і твори.
4. Чи відвідували ви картинні галереї, художні виставки і музеї в Києві та інших містах? Що запам'яталось вам після цих відвідувань?

Протокол

Бесіди на тему «Інтереси у сфері музики»

З досліджуваним _____ Дата _____

Бесіду провів _____

Запитання	Відповіді

5. Які скульптурні і архітектурні пам'ятники в Києві та інших містах запам'яталися вам?
6. Чи займаєтесь ви або займались раніше художнім мистецтвом у вільний час? Чим саме: малюванням, ліпленням, графікою, різьбою, вишивкою?

Завдання: На основі матеріалів бесіди скласти коротку характеристику інтересів досліджуваного за наступними показниками: широта, стійкість, динамізм, цілеспрямованість.

4. Розв'язання психологічних задач

1. На підставі чого ми можемо судити, сумує чи радіє людина, якщо вона нам нічого не говорить про свій настрій? Який метод психології допоможе нам у даному випадку?
2. Експериментатор веде вільну розмову з учнем про сім'ю, в якій він живе. На основі цього робиться висновок про благополуччя сім'ї.
3. Досліджувані, письмово відповідаючи на питання, підкреслюють відповіді, що відповідають дійсності. При підведенні підсумку підкреслюються важливі в спортивному відношенні властивості особистості.
4. Експериментатор кожному учневі задає одне і те ж саме запитання. На основі відповідей зараховується процент учнів, що позитивно ставляться до уроку історії.

Протокол

Бесіди на тему «Інтереси у сфері образотворчого мистецтва»

З досліджуваним _____ Дата _____

Бесіду провів _____

Запитання	Відповіді

5. Самостійна робота: Підготувати питання «Основні напрями психології ХХ століття».

ТЕМА 1.2. Природничо-наукові основи психології

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки інстинкту, навички, інтелектуальної поведінки.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Поняття про філогенез та онтогенез. Їх взаємозв'язок.
2. Виникнення психіки, основні стадії її еволюції.
3. Ускладнення поведінки: інстинкт, навичка, інтелектуальна поведінка.
4. Свідома діяльність людини.

Основні поняття: філогенез, онтогенез, основні стадії еволюції психіки, інстинкт, навичка, інтелектуальна поведінка, свідомо діяльність людини, екстраполяційний рефлекс, теорія рекапітуляції.

Конспектування:

1. О.Н.Леонтьев. Проблемы развития психики // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.13-18.

2. Р.Вудвортс. Решение проблем животными // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.18-24.
3. Н.А.Тих. Предыстория общества // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.24-30.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.71-83.
3. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 2000. – С.114-133.
4. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

ДОДАТКОВА:

1. Вуд Ф.Г. Морские млекопитающие и человек. Пер. с англ. / Под ред. А.С.Соколова. – Л.: Гидрометеиздат, 1979. – 264 с.
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.
3. Лурія А.Р. Основы нейропсихологии. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 376 с.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. Доведіть, що психіка – функція мозку.
2. Розкрийте суть матеріалістичного вчення про психіку як продукт тривалої еволюції
3. Поясніть зв'язок між психікою тварин і умовами їх середовища. Наведіть приклади.
4. Охарактеризуйте інстинктивну форму поведінки тварин. Наведіть приклади «мудрості» і безглуздості інстинктів та вкажіть, у яких умовах це виявляється.
5. Дайте приклади навичок тварин. Чим вони відрізняються від інстинктивної форми поведінки тварин?
6. Наведіть приклади інтелектуальної форми поведінки тварин. Чому І.П.Павлов назвав таку форму поведінки «елементарною розсудливістю»? Чим докорінно відрізняється психіка людини від психіки тварини?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. У процесі еволюції в пристосувальній діяльності тварин співвідношення між природженим і набутиим:
 - а) залишається в основному постійним;
 - б) зростає питома вага вроджених компонентів поведінки;
 - в) зростає питома вага індивідуально набутих компонентів поведінки;
2. Яка з форм поведінки тварин містить у собі діяльність мислення?
 - а) Інстинкти.
 - б) Навички
 - в) Інтелектуальна поведінка.
3. У якому рядку йдеться про інстинкти тварин?
 - а) забезпечують пристосування тварин до постійних умов життя, виробляються в процесі індивідуального життя тварин.
 - б) поведінка видова, передається по спадковості, складна.
 - в) індивідуально набута форма поведінки, містить у собі діяльність мислення.
4. Свідомість людини є продуктом:
 - а) біологічної еволюції.
 - б) соціального розвитку.
 - в) біологічної і соціальної еволюції.
 - г) праці і соціально-історичного розвитку людини.
 - д) біологічного і соціально-історичного розвитку, а праця – умова виникнення і розвитку свідомості людини.
5. Яке з наведених визначень умовного рефлексу є повним і правильним?
 - а) Умовними рефлексам називають реакції, за допомогою яких організм пристосовується до незмінних умов середовища.
 - б) Умовними рефлексам називаються форми поведінки організму, що виробилися у процесі життя і забезпечують пристосування до незмінних умов середовища.
 - в) Умовний рефлекс – це форма поведінки, що виробляється у процесі життя кожного індивіда, забезпечує динамічне пристосування до змінних умов середовища.
6. Якщо доторкнутися долоні немовляти пальцем або олівцем, воно міцно затисне її. Який вид рефлексу має місце в даному випадку?
 - а) Умовний.
 - б) Безумовний.
7. Яке з наведених визначень інстинкту є найбільш правильним і точним?
 - а) Це такі дії тварин, яких вони набувають в індивідуальному досвіді, завдяки їх повторенню.
 - б) Це складні природжені дії тварин, за допомогою яких вони задовольняють свої потреби.
 - в) Це такі дії тварин, які вимагають встановлення зв'язків між предметами і є найпростішими формами мислительної діяльності.

8. Для подразливості як форми реагування найпростіших організмів на різні впливи зовнішнього середовища є те, що вона здійснюється:
- а) За допомогою спеціалізованих органів чуття, але без нервової системи.
 - б) За допомогою спеціалізованих груп нервових клітин.
 - в) За допомогою нервової системи і спеціалізованих органів чуття.
 - г) Без нервової системи і без спеціалізованих органів чуття.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Характеристика форм поведінки.

Мета: закріпити знання про специфіку різних форм поведінки у філогенезі психіки; розвиток операції класифікації, навичок взаємоконтролю і взаємоперевірки.

Хід роботи:

Кожна окрема картка містить одну з ознак певної форми поведінки – *інстинкту, навички, інтелектуальної поведінки тварин, свідомості людини*.

Група складається з чотирьох учасників, один з них збирає в себе картки з характеристиками інстинкту, другий – навички тощо.

В результаті група класифікує набір карток на чотири блоки відповідно до різних форм поведінки у філогенезі.

Перелік ознак форм поведінки:

1. Вроджені;
2. За спадковістю не передаються;
3. Передаються за спадковістю;
4. Процес орієнтування невіддільний від активних рухів, в результаті і в ході яких формується схема дій;
5. Пристосовані до постійних умов існування;
6. Доцільні у незмінних умовах;
7. Залежать від умов та способу життя тварин;
8. Особливо розвинені у комах;
9. Викликаються елементарними стимулами;
10. Виробляються за життя організму;
11. Індивідуально набута поведінка;
12. Виробляються мільйони років.
13. Створюють основу для дресування.
14. Процес орієнтування передув практичним спробам і спеціально спрямований на вироблення схеми дій;
15. Не обов'язково визначається наочними враженнями;
16. Досвід передається в процесі навчання;
17. Зростання складності сприймання та міцності пам'яті;
18. Не обов'язково пов'язана з біологічними потребами, а спрямовується потребами у спілкуванні та пізнанні;

<i>Інстинкт</i>	<i>Навички</i>
<i>Інтелектуальна поведінка тварин</i>	<i>Свідомість людини</i>

19. Екстраполяцій рефлекс;
20. Процес орієнтування викликаний лише біологічними потребами;
21. Процес орієнтування визначається наочними враженнями;
22. Виготовлення, зберігання, передача знарядь;
23. Рухи будуються за попередньою схемою.
24. Виникає як результат суспільно-історичного розвитку.

Перевірку виконання доцільно здійснити колективно з уточненням окремих ознак форм поведінки і підбором конкретних прикладів.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Дайте пояснення явищ.
 - а) Від сильного переляку жінка зомліла. Оточуючі, щоб повернути їй свідомість, трясли її, голосно кликали на ймення і т.д. Це не допомогло. Прийшов лікар. Встановив тишу і пошепки сказав: «Встаньте». До жінки повернулася свідомість.
 - б) Згідно з правилами поведінки учнів у школі, вони повинні продовжувати роботу в класі до того часу, поки вчитель не скаже: «Урок закінчено. Можете йти на перерву», – навіть коли дзвінок продзвонив раніше. Дуже часто, проте, дзвінок у кінці уроку викликає у школярів збудження, і вони припиняють роботу, пориваються вийти з класу.
 - в) Малій дитині у лікарні робили уколи. Спочатку дитина реагувала сильним плачем на кожну людину, що входила в палату в білому халаті: няню, що приносила їсти, медсестер, що роздавали ліки, навіть власну маму, що приходила в білому халаті. З часом дитина реагувала плачем лише при появі медсестри, яка приходила роботи укол.
2. Дайте пояснення наведених фактів.
 - а) Коли учні починають вивчати іноземну мову, то спочатку не розрізняють довгих і коротких голосних. Потім легко на слух сприймають різницю у їх звучанні. Учні нерідко плутають прикметник та дієприкметник, силу та напругу електричного струму. Потрібна значна кількість спеціально підібраних вправ, щоб навчити учнів точно розрізняти подібні поняття, правила, закони.
 - б) У Швеції пройшов наказ про перехід всього транспорту на правосторонній рух, на вулицях міст різко зросла кількість аварій. Водії весь час порушували нові правила руху.
3. У багатьох річках живе найпростіша за своєю будовою тварина – губка. Її можна припікати розпеченим залізом, пропускати через тіло електричний струм, проте вона ніяк не реагує на названі подразники. Поясніть, чому так відбувається?
4. Назвіть форми поведінки тварин.
 - а) У роки Великої Вітчизняної війни і після неї собаки відшукували і знешкоджували міни. Так вони допомагали саперам. Дік знайшов майже 12000 мін після зняття блокади Ленінграда.

- б) Зоолог О.Формозов пише, що в Каракумах піщанки запасують на зиму сіно самі, підгризаючи пустельні трави. Під землею вони риють глибокі й складні нори. У підземних камерах, ближче до виходу, влаштовують «сінники». Сушать сіно на сонці, а потім заносять сіно під землю. Щоб степовий вітер не розкидав запасів, гризуни укріплюють стіжки підпірками. Для цього вони приносять у зубах гілочки та палички і втикають їх у землю біля стіжка.
- в) Недалеко від клітки на підлозі лежить персик. Шимпанзе пробувала лапою дістати його, але не змогла. Не допомогла ні крива лозина, ні дротина. Тоді мавпа хвтає гілку і намагається просунути її між пруттями клітки. Та сучки заважають справитися з завданням. Шимпанзе обламає сучки і дістає нарешті персик.
- г) У московському театрі звірів макака Жако бере стілець і сідає за стіл, що стоїть на сцені. Одержавши підзорну трубу, вона оглядає зал, потім «читає» книжку, перегортаючи сторінки. Жако п'є сік із чашки, залишає зал.
- д) Зозулі не висиджують своїх пташенят, а підкидають яйця в чужі гнізда. Ось маленька зозулька, яка ще сліпа і слабенька, викидає з гнізда своїх зведених братів і сестер.
Питається, навіщо така агресивна поведінка? Зозулі зажерливі, а зяблики не можуть забезпечувати їжею всю сім'ю.
- е) У цирку на «вокзалі» кіт Васька – «начальник», хвтає зубами мотузку від дзвоника, і лунає дзвінок. Прибуває поїзд. Веде його мавпа – «машиніст». Біля вагонів поросята «кондуктори». Тільки після другого дзвінка заходять «пасажери»: білі пацюки займають м'які вагони, миші – тверді. Поїзд відходить після третього дзвінка.
- ж) Якось вівчар, розшукуючи овець, спіткнувся. Один необережний крок – снігова лавина обсягом в декілька тисяч кубометрів захопила вівчара і скинула з високої скелі. Зачувши біду, собака з лаєм кинулась у село. Вона привела за собою людей і показала їм точно місце, де лежав її хазяїн.
Так вірний друг людини врятував життя чабану.
5. Проаналізуйте приклади поведінки тварин і комах і назвіть їх характерні особливості.
- а) Дикі птахи, які виведені в інкубаторі, будували гнізда так, як звичайно будують птахи даного виду.
- б) Комахи будують дуже складні гнізда: земляні бджоли і оси викопують нірки і втягують туди паралізовану здобич як їжу для молодняка; медові бджоли викладають ювелірно точні воскові соти; тропічні мурахи будують гнізда із листків, зв'язаних з допомогою шовкових ниток. Цікаво, що самі мурахи не можуть прясти, це роблять їхні личинки. Дорослі комахи тримають у щелепах личинки і використовують їх в якості човника. Будівництво гнізда сприяє тісному об'єд-

нанню окремих представників виду. Бджоли продовжують заповнювати медом продирявлені соти, а мурахи, реагуючи на сторонній запах, знищують свій молодняк і один одного.

- в) Бджоли, які живуть по одинці, при першому виході з гнізда прогризають міцну плівку, якою воно закрито. Але якщо навпроти виходу з гнізда розмістити скляну трубку, закриту з протилежного кінця глиною, то комаха після, того як прогризла стінку гнізда, пересувається уздовж трубки і, нашттовхуючись на штучну перешкоду (пробку з глини), прогризає і її.
 - г) Кайри, птахи Арктики, відкладають на виступах скель яйця і висиджують їх прямо на землі. Коли птахів зганяли і на очах у них пересували яйця на відстань 20-30 см, птахи сідали на старе місце і гріли землю, не реагуючи на яйце, яке знаходилось поряд з ним.
 - д) Не всі кішки ловлять мишей, хоча ця реакція є інстинктивною. Виявилось, що кошенята, перш ніж почати ловити мишей, повинні побачити, як це роблять дорослі кішки; кошенята, які вирости разом з мишами, рідко стають їх убивцями.
 - е) Риби пінагори відкладають ікру на межі відпливу. Якщо вода оголює купку ікри, то можна побачити зворушливе видовище: самець, який охороняє ікру, час від часу поливає її з рота водою, щоб не пересохла.
 - є) Дятли, мешканці середньої смуги нашої країни, видобувають корм шляхом довбання кори дерев. Коли ці дятли були перевезені в Каліфорнію, вони перестали довбати кору дерев, почали діставати їжу іншим шляхом. Через кілька років нащадки були перевезені на свою прабатьківщину, і птахи знову стали добувати їжу з допомогою довбання.
 - ж) Зигзагоподібний танок самця трьохголкової колюшки викликається конкретними подразниками, що подаються самкою. Коли самка підпливає до самця, він повертається і «веде» її до гнізда. Самка пливе за самцем, і це примушує його спрямовувати голову в сторону входу в гніздо. Поведінка самця спонукає самку проникнути в гніздо, стимули від самки викликають «вібраційні» рухи самця, які примушують її відкладати ікру. Відповідна стимуляція спонукає самця запліднити ікринки, а стимули від ікринок зменшують його тенденцію до шлюбної поведінки.
- 6. Характеристика навичок тварин.**
Проаналізуйте приклади. Сформулюйте висновок про характерні особливості навика, його відмінності від інстинкту, про вплив різних факторів на здатність до научіння (вік, розвиток перцептивних можливостей, активізація дослідницького рефлексу, умови життя і т. д.).
- а) В експерименті дощових черв'яків тренували просуватись лабіринтом, так, щоб потрапити в темну вологу камеру, і уникати іншої алеї з електричним струмом і подразнюючим сольовим розчином. Для вироблення таких рухів черв'якам потрібно було біля 200 поштовхів електричного струму.

Цікаво, що черв'яки були здатні зберегти вироблену реакцію після того, як видаляли перших п'ять сегментів тіла з мозковим ганглієм.

- б) Голодну кішку закривали в клітці із засувом. Ззовні клали м'ясо. Кішка декілька годин робила хаотичні рухи біля дверей клітки. Після багатьох спроб тварина випадково відкривала засув, вистрибувала з клітки і оволодівала м'ясом. Поступово, після кількох сотень спроб, кішка навчилася відкривати двері клітки. Але коли клітку повертали на 180°, кішка довгий час робила рухи на тому місці, де раніше знаходились двері і засув, хоча ці рухи стали зовсім непотрібними.
 - в) Відомо, що в лабораторних умовах жаби їдять личинок борошняного хруща і мух-журчалок. Останні за своїм забарвленням імітують бджіл, але не мають жала. Після спроб з першими двома приманками жабам запропонували бджіл. Коли вони відчули дію бджолої отрути, то почали уникати бджіл і журчалок, хоча продовжували їсти личинок борошняних хрущів.
 - г) Помічено, що статеві незрілі ескімоські лайки, які ще не знають своєї території, очевидно не здатні засвоїти, що є і чужі території. Але, як тільки у них з'являється територіальна поведінка, вони швидко навчаються уникати чужих територій.
 - д) Щури і собаки, які зростають без обмежень у збагаченому середовищі, краще навчались у лабіринтах і інших місцях, ніж тварини, які зростають в умовах з обмеженнями різного роду.
 - е) У самок кіз і овець після пологів є короткий період, під час якого матері навчаються розпізнавати індивідуальні ознаки своєї дитини; після закінчення цього періоду самки відганяють чужих малюків. Кози, яких ізольовано від козенят, через годину після їх народження, в подальшому не виявляють індивідуально-специфічної материнської поведінки, хоча матка може інколи прийняти козенят і після закінчення даного періоду, якщо їх розмістити разом.
 - є) У Сингапурі є спеціальний мавп'ячий розплідник, де підготовлюють мавп до роботи «ботаніків». Мавпи досить легко запам'ятовують близько 25 слів, якими користуються люди для розпоряджень четвероногому помічникові під час його «роботи» у верховіттях на висоті п'ятиповерхового будинку. Мавпи відламують і приносять людині потрібні листки і квіти, які дістати іншим способом буває неможливо. Таких мавп вчені використовують у тропіках для збору гербаріїв.
7. Характеристика інтелектуальної форми поведінки тварин.
- Проаналізуйте приклади і дані експериментів з мавпами. Зробіть висновки про характерні особливості інтелектуальної форми поведінки.
- а) Харчову приманку розклали на столі серед ряду свічок, які горіли. Мавпа спробувала схопити приманку, але декілька раз отримала опіки. Після ряду спроб і помилок вона намагалась загасити вогонь різними предметами: молотком, палкою, цв'яхом.

- б) Перед мавпою ставили спеціальний прилад – ящик з кришками, які міняються. Кришки мали отвори різної форми (квадратні, круглі, трикутні та ін.). Мавпа повинна була вибрати палку відповідної форми, просунути її в отвір кришки, натиснути на пружину, яка відкриває ящик з кормом. При заміні кришки мавпа після нових спроб і помилок навчилася підбирати палки, які відповідають отворах, і відкривати кришку ящика.
- в) В одному з дельфінаріїв разом тримали дельфіна-білобочку і малу касатку. Коли експериментатор опускався в басейн і ловив дельфіна, касатка приходила йому на допомогу. Вона підпливала і виштовхувала дельфіна з рук експериментатора. Якщо ж експериментатор міцно тримав дельфіна, і касатка не могла виштовхнути його, вона схоплювала ротом ногу ловця і м'яко стискувала її, поки експериментатор не відпускав дельфіна.
- г) Шимпанзе Сарі, яка навчалася спеціальній штучній мові, пропонували класти дві чашки разом, окремо ложку, тоді те ж саме відбувалося з двома пробками і ключом, двома олівцями і ручкою тощо. Потім її навчили розміщати відповідний пластиковий знак «той же самий» ні «Інший» між об'єктами. В контрольному досліді Сара правильно використовувала знак між однаковими і різними об'єктами.
- д) В ході дослідів тварину навчили розрізняти «купівельну цінність» жетонів. Одні жетони шимпанзе могла виміняти на корм, інші не мали цієї «цінності»: їх опускання в автомат не мало жодних наслідків. Всі тварини справлялись з цією задачею, але на її рішення потрібний був різний час. Коли ж після цього у клітку з кількома шимпанзе кинули жетони, то мавпи почали збирати тільки ті, які обмінювались на ласощі. Завдання ускладнили. З'явився третій вид жетонів, за які давали не один, а два плоди. В межах наступних ста дослідів всі мавпи навчилися вибирати третій вид жетонів, як більш цінний.
- е) Шимпанзе охоче їдять комах. Мавпи з антропоїдної станції на острові Тенерифі виявили одного разу біля своєї клітки мурашину стежку, до якої не могли дотягнутися рукою. Щоб зловити мурашу, мавпа брала соломинку, протягувала її через рот, так що та ставала мокрою, тоді просувала її через решітку і встромлювала у скупчення мурах. Мавпа підносила до рота соломинку з прилиплими комахами і злизувала їх. Викривлений кінець травинки мавпа відгризала і продовжувала «ловити» тим, що залишилося.
- є) Вчені описують у шимпанзе два цікавих приклади обробок предметів, що потім використовуються як допоміжний засіб. В одному випадку гілки чи стеблини рослин чистять від листя та бокових пагонів і встромлюються у гнізда термітів; комах, які налипли до пачичка, мавпа поїдає. В іншому випадку шимпанзе пережовують листя, формують їх у грудки і використовують у якості губки, добуваючи із дерев'яного дула питну воду.

- 5. Самостійна робота:** Виписати визначення понять: філогенез, онтогенез, інстинкт, навичка, інтелект, свідомість. (Психологія. Словарь / Под общей редакцией А.В.Петровского. – М.: Политиздат, 1990.)

ТЕМА 1.3. Проблема і природа психічного

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві характеристики рівнів розвитку психіки, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Психіка як форма відображення
2. Характеристика свідомості. Несвідоме.
3. Мозок і психіка

Основні поняття: психіка, свідомість, самосвідомість, рівні розвитку психіки, несвідоме, функціональна асиметрія, латералізація, мозок.

Конспектування:

1. С.Л.Рубинштейн. Самосознание личности и ее жизненный путь // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.30-33.
2. П.Р.Чамата. Зміст і основні форми прояву самосвідомості // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.33-39.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.71-83.
2. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.
3. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.76-100.

ДОДАТКОВА:

1. Альбуханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 335 с.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. Наведіть приклади психічної діяльності людини.
2. Чим характеризується вищий рівень розвитку психіки?
3. Поясніть, чому активність є основною властивістю психічного відображення?
4. Що є головним органом психіки?
5. В чому суть функціональної асиметрії?
6. Що таке латералізація?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. В якому з наведених варіантів усі перелічені явища являють собою психічне відображення?
 - а) Обертання соняшника до сонця, відчуття холоду, здригання.
 - б) Розрізнення кольорів, біль, страх перед екзаменами.
 - в) Слиновиділення, відображення у дзеркалі, інстинкт самозбереження.
2. Якою стадією психічного відображення є відображення у формі окремих відчуттів?
 - а) Перцептивна психіка.
 - б) Елементарна сенсорна.
 - в) Інтелект.
3. Які положення з наведених нижче характеризують психічне відображення, які – дзеркальне відображення?
 - а) Активно впливає на середовище.
 - б) Відображає явище тільки в момент його безпосереднього впливу.
 - в) Дає приблизно правильну копію предметів та явищ дійсності.
 - г) Є фотографією навколишньої діяльності.
 - д) Сигналізує про життєво важливе для організму.
4. Яке твердження з наведених нижче, відбиває матеріалістичне розуміння психіки?
 - а) Психічна діяльність не залежить від зовнішніх причин.
 - б) Психічна діяльність – властивість мозку.
 - в) Психічна діяльність пізнавана тільки шляхом самоспостереження.
 - г) Психічна діяльність – відображення об'єктивної дійсності.
5. Яке з наведених визначень умовного рефлексу є повним і правильним?
 - а) Умовними рефlekсами називають реакції, за допомогою яких організм пристосовується до незмінних умов середовища.
 - б) Умовними рефlekсами називаються форми поведінки організму, що виробилися у процесі життя і забезпечують пристосування до незмінних умов середовища.
 - в) Умовний рефлекс – це форма поведінки, що виробляється у процесі життя кожного індивіда, забезпечує динамічне пристосування до змінних умов середовища.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: значення установки в житті людини.

Мета роботи: демонстрування фіксованої установки.

Методика проведення: Важки 200 та 500 г.

Хід роботи:

Викладач зав'язує піддослідному очі тав кладе на долоні два важки: на праву руку – 500г, на ліву – 200г. Піддослідний «зважує» їх, оцінює, в якій

руці більша вага. Повторює це 5-7 разів. Після кожної спроби експериментатор знімає важки та знову кладе на долоні піддослідному (ті ж важки на ті ж руки). Це етап попередньої «установчої» серії.

У контрольній серії без попередження дається два однакових важки (по 200 г на кожну руку). Завдання залишається тим же: піддослідний повинен сказати, в якій руці вага більша. Контрольні проби повторюються декілька разів, поки піддослідний не оцінить важки як рівні.

В кінці студенти роблять висновок про значення установки в житті людини.

4. Розв'язання психологічних задач

Задача 1. Яка діяльність свідомо чи несвідомо виявляється у наведених нижче прикладах?

а) У хворого на білу гарячку реальна дійсність начебто затулена яскавими галюцинаціями: йому ввижаються чорти, які лають його, шкірять зуби, погрожують. Він бачить, як на нього нападають звірі, лізуть комахи, кусають його, чує голоси, що погрожують убити його. Рятуючись від переслідувачів, він часто зазнає тяжких травм, каліцтва.

б) Під час сеансу гіпнозу випробовуваному, що був у гіпнотичному стані, було запропоновано украсти гаманець у товариша. Випробовуваний не зміг виконати цього завдання гіпнотизера. А от інші накази – вмитись, взяти книжку тощо – виконував.

в) Учень швидко й правильно множить багатозначні числа, проте не пам'ятає правила множення їх.

г) Семикласник, якого дражніння друзів вивели з себе, порвав підручники і зошити, ударив одного з товаришів.

д) Випускник школи вступив до педагогічного інституту і пояснював це тим, що він любить дітей і йому подобається зрозуміло викладати математичні доведення.

Задача 2. Які ознаки – свідомого чи несвідомого – виявляються у наведених прикладах?

а) Всі знають, яке це неприємне відчуття гикавки і як хочеться його позбавитися. Одні для цього ковтають шкуринку хліба, другі намагаються не дихати, треті п'ють воду. Проте часом ці засоби не допомагають, людина гикає далі, поки гикавка не припиниться так само раптово, як і почалась.

б) Здорова дитина уже незабаром після народження міцно стискає палець дорослого чи олівець, якщо ним доторкнутися до долоньки немовляти.

в) Готуючись до публічного виступу, до екзаменів, змагання чи відповідальної ділової зустрічі, дуже корисно заздалегіть немовби змоделювати свою можливу емоційну реакцію. Таке попереднє «прогривання» різних емоційних ситуацій, як правило, допомагає розумніше і спокійніше розв'язати багато життєвих конфліктів, не втрачаючи психофізіологічних резервів організму.

ТЕМА 1.4. Діяльність і психічні процеси

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Потреба як джерело активності.
2. Характерні риси діяльності.
3. Структура діяльності.
4. Види діяльності та форми їх виконання.
5. Психологічні засоби діяльності: знання, вміння, навички.

Основні поняття: активність, мотиви, потреби, види потреб: природні, культурні, матеріальні, духовні; характерні риси діяльності, мета, дія, операція, інтеріоризація, екстеріоризація, розвиток діяльності в онтогенезі, гра, навчальна діяльність, праця, індивідуальна та спільна форми діяльності, вміння, навички .

Конспектування:

1. К.А.Альбуханова-Славская. Личность в процессе деятельности и общения // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.370-379.
2. А.Г.Асмолов. Принципы деятельностного подхода – конкретно-научной методологии изучения человека в психологии // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.379-384.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.307-323.
3. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.266-290.
4. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

ДОДАТКОВА:

1. А.В.Петровский. Личность в психологии: парадигма субъективности // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.384-394.
2. Асмолов А.Г. Деятельность и установка. – М.: Издательство МГУ, 1979. – 151 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

4. Яценко Т.С. Функціонально-структурні особливості цілісного феномену психіки (модель внутрішньої динаміки психіки) // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.39-63.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. Що таке діяльність людини? Розкрийте її суспільно-історичний характер.
2. Поясніть. У чому виявляється принцип єдності свідомості і діяльності людини.
3. Вкажіть, яка структура людської діяльності. Наведіть приклади.
4. Назвіть і охарактеризуйте основні види діяльності людини. Яка їх роль у розвитку особистості?
5. Чим відрізняється навчальна діяльність від ігрової? Навчання від праці? Чим відрізняється гра від праці?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. Діяльність – це:
 - а) свідомо внутрішня активність людини, спрямована на задоволення потреб.
 - б) Зовнішня активність людини, регульована свідомою метою.
 - в) Активність людини, регульована свідомою метою і спрямована на задоволення її потреб.
 - г) Сукупність дій людини.
2. Допишіть пропущені компоненти людської діяльності: постановка мети, планування діяльності.
3. Мислимий, майбутній результат діяльності складає її :
 - а) Мотив.
 - б) Ціль.
4. Система скорочень і розслаблень м'язів тіла – це те, що називають:
 - а) Діями.
 - б) Рухами.
5. Свідомі акти поведінки людини називають:
 - а) Діями.
 - б) Рухами.
6. Дії, за допомогою яких виконується та чи інша діяльність, є:
 - а) Окремі робочі операції.
 - б) Робочі рухи.
 - в) Предметні дії або дії з предметами.
7. Реалізацію розумової дії зовні (у вигляді дії з предметами або вчинки) позначають терміном:
 - а) Інтеріоризація.
 - б) Екстеріоризація.
8. Дії, доведені до відомої міри досконалості, називають:
 - а) Уміннями.
 - б) Навичками.

9. Позитивний вплив раніше утворених навичок на утворення нових називають:
- а) Інтерференцією навичок.
 - б) переносом навичок.
10. Майстерність людини в тій чи іншій діяльності називають:
- а) Уміннями.
 - б) Навичками.
11. Потребу людини виконувати ту чи іншу дію називають:
- а) Навичкою.
 - б) Звичкою.
12. Свідому діяльність людей, спрямовану на створення матеріальних і духовних цінностей, необхідних для задоволення потреб суспільства і особистості, позначають терміном:
- а) Творча діяльність.
 - б) Трудова діяльність.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: оволодіння методом аналізу продуктів діяльності учня.

Мета: Навчити визначати особливості особистості учня методом аналізу продуктів його діяльності; оволодівати вміннями на основі аналізу відповідей давати характеристику особистості учня.

Матеріал: зошити учнів з різних навчальних предметів за декілька років навчання в школі.

Інструкція: перед вами (студентів ділять на 3-4 групи) від 10 до 15 зошитів одного учня за декілька років його навчання в школі.

Уважно ознайомтесь з кожним зошитом і відобразіть в протоколі аналізу продуктів діяльності учня своє враження про нього в такому порядку:

- 1) Охайність ведення зошитів.
- 2) Уважність при виконанні навчальних завдань.
- 3) Відношення до навчальних предметів, працелюбність.

В кінці складіть коротку психолого-педагогічну характеристику учня. Студентам пропонують безіменні зошити учнів 8-10 класів. Всі учні добре знайомі викладачам. Після виконання завдання проводиться порівняльний аналіз характеристик учнів, складених студентами і викладачами.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Чому трудове виховання учнів розглядається як найважливіший фактор формування особистості і як засіб задоволення потреб народного господарства в трудових ресурсах?

2. Який закономірний зв'язок між психікою і діяльністю виявляється в такому описі?

Вивчення людей похилого віку та довгожителів показує, що поступове вивільнення від обов'язків і пов'язаних з ними функцій призводить до звуження та порушення особистості і, навпаки, постійний зв'язок з доволі широким життям сприяє збереженню особистості до самої смерті.

ПРОТОКОЛ

аналізу продуктів діяльності учня _____ класу

Аналіз проводив студент _____

№ з/п	Зошит з навчального предмету за (вказати клас)	Охайність ведення зошита	Уважність при виконанні навчальних завдань	Відношення до навчальних предметів, працелюбність

Якщо людина з тих чи інших причин припиняє професійну, громадську діяльність, то це призводить до глибоких змін у структурі її особистості (за Б.Г.Ананьєвим).

3. Дайте психологічну характеристику діяльності Олі за наведеним описом.

Оля, трохи відпочивши, взялася за підготовку до уроків. Десятикласниця готує уроки щоденно, самостійно, з великим бажанням. «Вчу уроки так, щоб глибоко зрозуміти і добре запам'ятати, що вчу», – говорить вона.

Оля дуже любить математику, охоче читає книжки про видатних математиків, є членом математичного шкільного гуртка. Вона не раз виходила переможцем на міських математичних олімпіадах. Заповітною мрією дівчини є вступ на математичний факультет Московського університету.

Перш за все Оля визначає, який матеріал засвоєний нею гірше, які правила треба доучити та які приклади на застосування цих правил розв'язати. «Коли допущу помилку, то не відступлюся, поки не з'ясую її причини, щоб наступного разу не припуститись помилки», – любить повторювати десятикласниця.

5. Самостійна робота: підготувати питання «Психологічні засоби діяльності: знання, вміння, навички».

ТЕМА 1.5. Психологія особистості.

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Співвідношення понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».
2. Поняття особистості в психології. Визначення особистості.
3. Біологічне і соціальне в особистості.
4. Структура особистості.
5. Самосвідомість особистості.

Основні поняття: «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість», біологізаторський підхід, соціологізаторський підхід, структура особистості, самооцінка, самосвідомість, рівень домагань.

Конспектування:

1. В.А.Роменець. Вчинок і постання канонічної психології // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.394-411.
2. С.Д.Максименко. Метод дослідження особистості // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.411-428.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.290-315.

2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.87-97
3. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.
4. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
5. Общая психология / Под ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1986. С.191-229.

ДОДАТКОВА:

1. С.Д.Максименко. Особистість починається з любові // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.428-444.
2. В.О.Татенко. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.456-471.
3. Т.М.Титаренко. Простір життєвого світу і його типи // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.471-486.
4. Т.М.Титаренко. Життєвий вибір у концепції В.А.Роменця // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.450-456.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. З'ясуйте взаємозв'язок і співвідношення між поняттями: «індивід», «особистість», «індивідуальність».
2. Як розуміти, що особистість неповторна в своїй індивідуальності?
3. У чому полягає активність особистості і чим вона відрізняється від активності тварин?
4. Розкрийте роль біологічних і соціальних факторів у формуванні індивідуальності.
5. Що треба розуміти під мотивами поведінки? Наведіть приклади їх і охарактеризуйте.
6. Охарактеризуйте людські потреби як джерело активності особистості, їх види та значення в житті людини.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну.

1. Немовля є:
 - а) Особистість.
 - б) Індивідуальність.
 - в) Індивід.

2. Психологічні властивості особистості – це:
 - а) Вроджені властивості, які мають ситуаційний характер.
 - б) Відносно постійні, стійкі властивості, які формуються в процесі індивідуального життя й діяльності в умовах соціального середовища.
 - в) Другорядні риси, які виявляють стійке вибіркове ставлення до навколишнього.
3. Наведені нижче особливості поведінки людини характеризують її або як індивіда або як особистість. Виділіть ті з них, які характеризують її як особистість:
 - а) Старанність, правдивість, інтереси, здібності.
 - б) Сміливість, музичні здібності, розум, чудова дикція.
 - в) Чуйність, емоційна збудливість, висока сенсорна чутливість, інтерес до спорту.
 - г) Приємний голос, наполегливість, ідеали, красива хода.
4. Існують різні точки зору на співвідношення біологічного і соціального в структурі особистості. Яку з вказаних точок зору слід вважати правильною?

Перша: особистість формується суспільством; біологічні особливості людини не мають на цей процес суттєвого впливу.

Друга: особистість визначається біологічними, спадковими факторами; ніяке суспільство не може змінити те, що закладено в людині природою.

Третя: особистість є феноменом суспільного розвитку людини; складний процес розвитку і формування особистості, зумовлений єдністю біологічного і соціального. В цьому процесі біологічні фактори виступають як природні передумови, а соціальні – як рушійна сила психічного розвитку людини у формуванні її особистості.

5. Нижче описані прояви різних сторін особистості в поведінці людини. Дайте відповідь, який зразок характеризує:
 - а) спрямованість особистості;
 - б) моральний мотив;
 - в) інтерес.

1) Десятикласник Віктор, на думку викладачів, глибоко знає програмовий матеріал. Його мовлення повільне, малоемоційне, але дуже змістовне. Енергійний, хоча не відрізняється особливою рухливістю: не збуджується, не загоряється в роботі. У навчанні невтомний, але інтереси його однобічні.

2) В сім'ї сільського сторожа росло два сина. Матеріальна забезпеченість сім'ї була невисокою. Мама неграмотна. Батько грубий і суворий з дітьми. Про яку художню атмосферу в сім'ї говорити? І все ж таки старший син рано проявив схильність до малювання, продовжував багато і з великим бажанням малювати в школі. Потім вступив до Саратовського художнього училища, а після служби в армії вчився в Москві. Тепер він великий художник. (За А.Г.Ковальовим)

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Біологічне і соціальне в структурі особистості.

Мета: формування розуміння співвідношення біологічного (природного) і соціального (суспільного) в структурі особистості; оволодіння умінням аргументовано захищати і відстоювати свою точку зору.

Матеріал: Пакет інформації з науковими і лженауковими фактами.

Хід роботи:

Студенти діляться на 3 групи. Отримують картки із фактами.

Завдання:

1. Визначити, що даний факт є науковим чи лженауковим.
2. Проаналізувати, який з факторів – біологічний, соціальний, виховання – відображено в даному факті.
3. Чи погоджуєтесь ви з даним твердженням чи ні? Чому? Аргументуйте свою відповідь.

ПАКЕТ ІНФОРМАЦІЇ

1. В Індії в 1920 році знайшли двох дівчат, які жили у вовчому лігві. Їх помістили в дитячий будинок. Молодша з них, їй було 2 роки, скоро померла, а старша, якій було 8 років, прожила 18 років в людському суспільстві. Спочатку вона вела себе як вовчечка: воду злизувала, їжу не брала до рук. А їла з підлоги, на людей гарчала. Оскалюючи зуби, одного разу покусала дитину, коли вона до неї наблизилась; ночами вила. Боялася вогню, зривала з себе одягу навіть коли було холодно. Каміла (так звали дівчинку) ходила на четверіньках, випрямлятися почала лише через 3 роки, а перші навички ходьби на носочках набула до 14-15 років, але бігала як завжди на четверіньках.

Перше слово вона промовила через 2 роки, ще через 2 роки знала ще 6 слів, до 15 років її словник включав 45 слів, а в 16 років Каміла вивчила біля 100 слів і могла говорити короткими фразами. У 18-річному віці її розумовий розвиток знаходився на рівні 4-річної дитини.

2. Італійський психіатр і криміналіст Чезаре Ломброзо (1836-1909 рр.) стверджував, що наслідково-злочинний тип, самою природою визначений до здійснення злочину, можна зарані виявити за певними фізіологічними ознаками (наприклад, гостролицьовому куту). Він вимагав по відношенню до осіб, володіючих цими ознаками, застосовувати міри соціального захисту – від висилки на безлюдні острова до смертного вироку – зарані, не чекаючи, поки вони зроблять злочин.

Ідеї ломброзіанства здійснювались на практиці фашизмом у вигляді примусової стерилізації нібито біологічно неповноцінних осіб і геноциду – винищення груп населення за расовими ознаками.

3. Великий російський педагог і психолог К.Д.Ушинський дав своїй педагогічній антропології найменування «Людина як предмет виховання».

Вважаючи виховання вирішальним фактором формування людини, яка, однак, не є «чистою дошкою» і не пасивно підкоряється вихователям.

4. Відомий етнограф Маргарет Мід на одному з островів Тихого океану виявила туземців, що жили абсолютно ізольовано від світу. В цьому племені ні діти, ні дорослі не знали ляльок. Привезені етнографом і роздані дітям ляльки в рівній мірі зацікавили і дівчаток, і хлопчиків. Але всупереч, здавалось би логіці, дівчатка швидко охололи до ляльок. В той час як хлопчики продовжували грати все з більшим захопленням.

Своєрідність побуту островитян заключалась в тому, що головні турботи по догляду за дітьми і їх виховання традиційно лягали на більш вільних чоловіків, жінки завжди були зайняті добуванням і приготуванням їжі.

5. Сучасні ідеологи расизму і фашизму намагаються довести «неповноцінність» деяких рас і народів, ставлячи в залежність психічні властивості людини і якості його особистості в першу чергу від кольору шкіри, жорсткості волосся і т.д. На цих же позиціях стояли німецькі фашисти. Вони оголосили неповноцінними євреїв, слов'ян, монголів, негрів та інші народи. «Непівнічна людина (не німець, не арієць), – писав один із фашистських вчених, – займає проміжне положення між північною людиною і твариною... Довгоногий, білявий голубоокий арієць є єдиним представником людського роду і вищий продукт людського розвитку». У гітлерівців як 100 років назад, при Галлі, пішли в хід спеціальні циркулі для виміру черепа. На основі цих розмірів, кольору очей і волосся вирішувалося важливе для підданих третього рейху питання про чистоту раси, наявність нордичної (північної) душі і пов'язаних з нею високих якостей особистості, недоступних «нищим расам». А скоро почали працювати газові камери і печі Освенциму та інших таборів з пропускну здатністю в десятки тисяч людей на добу. В яких знищувалися представники цих самих «низких» рас.

6. У близнюків навіть у тих випадках, коли спостерігалась значна схожість в фізичному і розумовому розвитку, в рисах характеру схожості не спостерігалось. Мюллер (1825) вивчав двох дорослих близнюків, які жили окремо з двохтижневого віку. Він знайшов, що між ними була значна схожість в розумовому розвитку і не було схожості в характері.

Між однойцевими близнюками спостерігається більша схожість, ніж між різнояцевими. Це особливо відноситься до наслідування патологічних рис (Тулер, 1965).

В кінці студенти роблять **висновок** про фактори, що впливають на формування особистості.

Методика «Самооцінка особистості»

Мета: визначення рівня самооцінки, ознайомлення з методикою її вимірювання.

Матеріал. Бланк для самооцінки особистості.

Хід роботи:

Студенти отримують бланки для самооцінки особистості і виконують завдання відповідно до інструкції.

1-а **інструкція:** прочитайте уважно всі слова, що характеризують якості особистості. Розгляньте ці якості з точки зору корисності, соціальної значимості і бажаності. Оцініть кожне з них в межах від 20 до 1 бала. Оцінку «20» проставте в графі N бланку біля тієї якості, яку ви вважаєте самою бажаною, корисною, значимою; оцінку «1» – біля тієї якості, яка на вашу думку менш всіх бажана, корисна, значима.; оцінки від «2» до «19» розмістіть у відповідності з вашим відношенням до всіх решти якостей. Пам'ятайте, що ні одна оцінка не повинна повторитися.

2-а **інструкція:** в графі N1 відмітьте оцінкою «20» якість, яка на вашу думку, властива вам в найбільшій мірі; оцінкою «19» – якість, властива вам дещо менше і т.д.; оцінкою «1» – якість, характерна для вас в найменшій мірі. Пам'ятайте, що ні одна оцінка не повинна повторитися.

Бланк самооцінки особистості

N	Якості	N1	d	d x d
	Поступливість			
	Сміливість			
	Вспильчивість			
	Напористість			
	Нервовість			
	Захоплюваність			
	Пасивність			
	Холодність			
	Ентузіазм			
	Обережність			
	Вередливість			
	Повільність			
	Нерішучість			
	Енергійність			
	Життєрадісність			
	Ранимість			
	Впертість			
	Безпечність			
	Сором'язливість			
	Ввічливість			
				Сума d x d

Визначається показник самооцінки (Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена) за формулою:

$$R = 1 - 0,00075 \times \text{суму } d \times d$$

Завершення роботи. Визначення самооцінки:

- 1) $d = N - N_1$;
- 2) d піднести до квадрату;
- 3) знайти суму всіх значень d , піднесених до квадрату;
- 4) помножити цю суму на 0,00075;
- 5) від 1 відніміть отримане число.

В кінцевому рахунку ви визначите коефіцієнт рангової кореляції R , який може мати значення від +1 до -1. Чим ближче коефіцієнт кореляції до +1, тим вище самооцінка особистості.

Значення коефіцієнта кореляції, що перевищує 0,85 свідчить про завищену самооцінку, про некритичне ставлення до себе.

Показник в інтервалі від -1 до +0,4 свідчить про її **занижений рівень**, від 0,4 до 0,6 – **адекватний**, від 0,6 до 1 – **завищений**.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Існують різні точки зору на співвідношення біологічного і соціального в структурі особистості.

Перша: особистість формується суспільством; біологічні ж особливості людини не впливають на цей процес істотно.

Друга: особистість визначається біологічними, спадковими факторами; ніяке суспільство не може змінити те, що закладено в людині природою.

Третя: особистість є феномен суспільного розвитку людини; складний процес розвитку і формування особистості обумовлений єдністю біологічного і соціального. В цьому процесі біологічні фактори виступають як природні передумови, а соціальні – як рушійна сила психічного розвитку людини в формуванні її особистості.

Яку із вказаних точку зору слід вважати правильною?

Доведіть, чому при діагностиці розвитку особистості слід враховувати біологічні (природні) передумови і суспільну сторону (соціальні умови) існування людини.

2. Перераховані нижче особливості поведінки людини характеризують її або як індивіда або як особистість.

Старанність, низька адаптація до темряви, комунікабельність, хороша координація обох рук, повільна швидкість впізнавання, швидка емоційна збудливість, працелюбність, охайність, мала моторна ригідність, висока сенсорна чутливість.

Виділіть особливості, які відображають поведінку індивіда, і особливості, які відображають поведінку особистості.

Дайте обґрунтування свого вибору.

5. Самостійна робота: підготувати питання «Самосвідомість особистості».

ТЕМА 1.6. Мотивація і діяльність. Мотивація і особистість.

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Джерело активності особистості.
2. Спрямованість особистості.
3. Мотиви і мотивація поведінки.

Основні поняття: активність, потреби, інтерес, мотиви, мотивація, переконання, світогляд, ідеали, установки, потяги.

Конспектування:

1. Роменець В.А. Вчинок і постання канонічної психології // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.394-411.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.290-315.
2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. Ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.87-97.
3. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.
4. Общая психология / Под ред. А.В.Петровского. – М.:Просвещение, 1986. – С.191-229.

ДОДАТКОВА:

1. В.А.Семиченко. Психологія особистості. – К.: Видавець Ешке О.М., 2001. – 427 с.
2. Н.В.Чепелева. Розуміння та інтерпретація особистого досвіду в контексті психологічної герменевтики // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.444-450.
3. С.Б.Кримський. Заклики духовності ХХІ століття // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.486-500.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. Що треба розуміти під мотивами поведінки? Наведіть приклади і охарактеризуйте їх.
2. Охарактеризуйте людські потреби як джерело активності особистості, їх види та значення в житті людини
3. Дайте характеристику інтересам.

4. У дітей якого віку вперше з'являються ідеали? Хто є для цих дітей ідеалом? Кого (що) і як наслідують діти, учні?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну.

- Цілі й мотиви діяльності:
 - завжди збігаються.
 - Можуть не збігатись, а відрізнятись одне від одного.
 - Різняться між собою завжди.
 - В одних умовах збігаються. В інших – відрізняються.
- Образ бажаного особистого майбутнього, включений в життя суспільства – розкриває поняття:
 - потреба.
 - Інтерес.
 - Ідеал.
 - Мрія.
- Переживання людиною необхідності в певних умовах життя і розвитку розкриває поняття:
 - потреба.
 - Інтерес.
 - Ідеал.
 - Мрія.
- Потреба наслідувати приклад. Прийнятий особистістю за зразок поведінки розкриває поняття:
 - потреба.
 - Інтерес.
 - Ідеал.
 - Мрія.
- Вибіркове ставлення особистості до об'єкта в силу його життєвого значення і емоційної привабливості розкриває поняття:
 - потреба.
 - Інтерес.
 - Ідеал.
 - Мрія.
- Із наступних визначень:

Неусвідомлювана особистістю готовність, її схильність певним чином задовольняти пізнавальну здатність і діяти відносно пізнаваного об'єкту; Побудження у вигляді недиференційованої, недостатньо чітко усвідомленої потреби поняття «установка» розкриває:

 - Перше.
 - І перше, і друге.
 - Друге.
 - Ні перше, ні друге.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Мотиви поведінки.

Мета: вивчення індивідуальних особливостей мотивації досягнення успіху і уникнення невдач.

Матеріал: тест «Використання», тест «Оцінки», таблиці для обробки і отримання стандартних оцінок.

Ключ до тесту «Використання»

Мотив	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Досягнення успіху		а	б		а		б		а	б		а	а
Уникнення невдач	а			а		б		б			а		б

Співпадання з ключем дає 1 бал.

Ключ до тесту «Оцінки»

Мотив	1	2	3	4	5	6	7	8
	<i>абвг</i>	<i>абвг</i>	<i>абвг</i>	<i>абвг</i>	<i>абвг</i>	<i>абвг</i>	<i>абвг</i>	<i>абвг</i>
Досягнення успіху		3210		0123		3210		0123
Уникнення невдач	3210		0123		0123		3210	

Інструкція до тесту «Використання»: Зараз ви повинні будете висловити свою думку про найкращий спосіб використання вільного часу, грошей, зусиль і т.д. Для цього потрібно вибрати тільки одну із двох запропонованих відповідей. Свій вибір відмічайте, закреслюючи ту букву («а» чи «б»), яка відповідає вашій відповіді.

Працюйте якомога швидше. Перша відповідь, яка прийшла вам в голову, зазвичай найбільш правильна.

1. У вільний час я з більшим бажанням прочитаю про нові способи:
 - а) захисту від інфекційних захворювань.
 - б) підвищення спортивної майстерності.
2. Більша частина стипендії повинна тратитися на:
 - а) модну одягу.
 - б) смачну їжу.
3. В професії тренера мене приваблює можливість:
 - а) більше дізнатися про закономірності фізичного розвитку.
 - б) займатися справою, достойну поваги.
4. Грошову премію краще використовувати наступним чином:
 - а) зберегти на «чорний» день або на випадок хвороби.
 - б) купити батькам що-небудь потрібне.
5. Робота тренера гарна тим, що дозволяє:
 - а) проявити свої якості керівника.
 - б) навчитися налагоджувати свої взаємовідносини з людьми.
6. Лікар в команді повинен, перш за все, турбуватися:
 - а) про відновлюючі сили процедури.
 - б) про попередження травматизму.
7. В хорошому молодіжному журналі повинні друкуватися статті:
 - а) про сучасну музику.
 - б) про сучасні фасони одяжі.
8. Якби я був лікарем, то я надав би перевагу:
 - а) поїхати працювати у віддалені райони, де немає лікарів.
 - б) потратити свої сили на пошук ліків від раку.
9. Я охочіше піду на лекцію про те, як:
 - а) зробити свою квартиру більш сучасною.
 - б) попередити можливість психічного захворювання.
10. Служба в органах міліції дає можливість:
 - а) навчитися прийомам самозахисту і володіння зброєю.
 - б) відчувати свій авторитет і вплив.

11. В науково-популярному журналі мене більше цікавить стаття:
 - а) про нові методи захисту від ядерної зброї і радіації.
 - б) про те, чому закохуються люди.
12. Успіхи в спорті дають можливість легше:
 - а) добиватися взаємності в коханні.
 - б) стати більш відомою і поважною людиною.
13. Необхідно більше уваги приділяти:
 - а) розробці і виробництву сучасних форм одяжі.
 - б) пошуку нових методів боротьби з небезпечними захворюваннями (раком, серечно-судинними і т.д.).

Інструкція до тесту «Оцінки»: Кожне твердження в цьому завданні має 4 можливих варіанти відповіді. Виберіть ту відповідь, яку ви вважаєте найбільш правильною, а потім закресліть відповідну букву: *а, б, в, г* на листку для відповідей.

«**Дуже вірно**» означає, що висловлювання вірне майже у всіх випадках, за деяким виключенням.

«**Вірно**» означає, щов основному згідні з цим висловлюванням, тобто думає, що воно частіше буває вірним, ніж невірним.

«**Невірні**» означає, що ви незгідні з цим висловлюванням, тобто вважаєте, що воно в більшій мірі невірне, ніж вірне.

«**Дуже невірні**» означає, що ви абсолютно впевнені в неправильності даного висловлювання.

В другому типі запитань потрібно дати відповідь в числовій формі. Вибравши відповідь, закресліть відповідну букву на листку для відповідей.

1. Якщо ядерні випробовування будуть проводитись у великих розмірах, то радіоактивність повітря стане небезпечною для життя через:
 - а) 4 роки.
 - б) 8 років.
 - в) 12 років.
 - г) 20 років.
2. Який процент людей судить про незнайомого по його одяжі?
 - а) 80%.
 - б) 50%.
 - в) 20%.
 - г) 5%.
3. Необхідно збільшити затрати на захист населення від небезпеки на:
 - а) 20%.
 - б) 50%.
 - в) 100%.
 - г) 200%.
4. Скільки часу ви погодитесь стояти в черзі за модною одяжею, яка вам сподобалась:
 - а) 1 годину.
 - б) 2 години.
 - в) 4 години.
 - г) 6 годин.
5. Останнім часом число серечно-судинних захворювань у молодому віці зросло на:
 - а) 5%.
 - б) 15%.
 - в) 30%.
 - г) 60%.
6. Оцінюючи одне одного люди більше орієнтуються на зв'язки і займаєму посаду, ніж на особистісні якості людини:
 - а) дуже вірно.
 - б) вірно.
 - в) невірні.
 - г) дуже невірні.

7. Навіть коли приступ сказу у собаки пройшов, її бажано тримати в наморднику на протязі:
 - а) 6 місяців.
 - б) 5 місяців.
 - в) 2 місяці.
 - г) 1 місяць
8. Який дохід на одну людину достатній, щоб вважати її добре забезпеченою:
 - а) 600 гривень.
 - б) 800 гривень.
 - в) 1000 гривень.
 - г) 1500 гривень.

Методика роботи. Одночасно виконуються обидва тести: «Оцінки» і «Використання». Після цього кожний студент обробляє власні протоколи у два етапи.

Спочатку з допомогою ключів використовуються «сирі» оцінки (дві для тесту «Оцінки» і дві для тесту «Використання»), потім вони переводяться в стандартні оцінки.

В результаті перетворення «сирі» оцінки степені вираженості мотивів переводяться в 10-бальну систему. Наприклад, в тесті «Використання» по мотиву досягнення успіху отримана «сиря» оцінка, а в тесті «Оцінки» по цьому ж мотиву «сиря» оцінка 8. Перетворюючи «сирі» оцінки за мотив досягнення успіху в стандартні, отримуємо 6 балів.

Перетворення «сирих» оцінок в стандартні («Мотив досягнення успіху»)

«Сирі» оцінки		Тест «Використання»								
		0	1	2	3	4	5	6	7	8
Тест «Оцінки»	0	1	1	1	1	1	2	3	4	5
	1	1	1	1	1	2	3	4	5	6
	2	1	1	1	1	2	4	5	5	7
	3	1	1	1	2	3	4	5	6	7
	4	1	1	1	3	4	5	6	7	8
	5	1	1	2	4	4	5	7	8	9
	6	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	7	2	3	4	5	6	6	8	9	10
	8	2	4	4	5	6	7	8	10	10
	9	3	4	5	6	7	8	9	10	10
	10	4	5	6	7	8	9	10	10	10
	11	4	5	6	7	8	9	10	10	10
12	5	6	7	8	9	10	10	10	10	

**Перетворення «сирих» оцінок в стандартні
(«Мотив уникнення невдачі»)**

«Сирі» оцінки		Тест «Використання»						
		0	1	2	3	4	5	6
	0	1	1	1	2	3	5	6
	1	1	1	2	3	4	5	7
	2	1	1	2	3	4	6	7
	3	1	2	3	4	5	7	8
	4	1	2	3	5	6	7	8
	5	2	3	4	6	7	8	9
	6	2	4	5	6	8	9	10
	7	3	4	5	7	8	9	10
	8	4	5	6	8	9	10	10
	9	4	6	7	8	9	10	10
	10	5	6	8	9	10	10	10
	11	6	7	8	9	10	10	10
	12	7	8	9	10	10	10	10

Оцінка 1-3 бали вказує на низьку вираженість мотиву.

Оцінка 4-6 балів – на середню вираженість мотиву.

Оцінка 7-8 балів – на високу вираженість мотиву.

Оцінка 9-10 балів – на дуже високу вираженість мотиву.

Після обробки протоколів переходять до інтерпретації. При цьому враховується не лише абсолютна степінь вираженості мотивів, але і їх співвідношення: який мотив є ведучим, домінуючим, а який – латентним, підпорядкованим.

Потім студенти діляться на групи по 3-5 чоловік. Обговорюють і роблять письмово висновок про особливості мотивації досягнення успіху і уникнення невдач кожного члена групи.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Нижче описані прояви різних сторін особистості в поведінці людини.

Дайте обґрунтування, який зразок характеризує:

- А) Спрямованість особистості.
- Б) Моральний мотив.
- В) Інтерес.
- Г) Особливості темпераменту.

А. Десятикласник Віктор Л., на думку вчителів, глибоко знає програмовий матеріал. Його мова нешвидка, малоемоційна, але дуже змістовна. Він повний енергії, хоча не відрізняється особливою рухливістю: не спалахує, не загорається в роботі. В навчанні невтомний, але інтереси його односторонні.

Б. З кожним днем згасаючи від тяжких ран, Воробйов пристрасно живе інтересами дорогої йому рідної країни. Він проявляє до своїх співвітчизників велику любов, одночасно вимогливу і ніжну. Воробйов надихає льотчика з

ампутованими ногами, Олексія Мерес'єва, на новий подвиг, розповівши про російського пілота епохи першої світової війни, який після ампутації ступні повернувся в авіацію. На тяжкі сумніви Олексія комісар Воробйов вигукує: «А ти ж радянська людина!», висловлюючи в цих словах глибоку віру в моральну велич радянських людей.

В. Таня А., учениця 4 класу, весела, життєрадісна, енергійна і в той же час врівноважена і спокійна дівчинка. У неї багато друзів. Вона все вміє робити швидко і добре.

Г. В сім'ї сільського сторожа було двоє синів. Матеріальна забезпеченість сім'ї була невисокою. Мати неграмотна. Батько грубий і строгий з дітьми. Ні про яку художню атмосферу в сім'ї і мови не було. І все-таки старший син рано проявив схильність до малювання, продовжував багато і з великим задоволенням малювати і в школі. Потім поступив в Саратовське художнє училище, а після служби в армії учився в Москві. Тепер він художник (За А.Г.Ковальовим).

2. Чи згодні ви з такими міркуваннями про взаємозв'язок діяльності і потреби?

А) Тільки потреби спонукають людей до діяльності і спілкування.

Б) У діяльності і спілкуванні породжуються потреби, спонукаючи особистість до подальшої діяльності і більш широкого спілкування.

5. Самостійна робота: Підготувати питання «Мотиви і мотивація»

МОДУЛЬ II

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ І ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

ТЕМА 2.1. Відчуття і сприймання

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки відчуття та сприймання, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ВІДЧУТТЯ

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Поняття про відчуття, його рефлексорний характер.
2. Класифікація відчуттів.
3. Загальні властивості відчуттів.
4. Чутливість та її зміни.

Основні поняття: відчуття, гострота чутливості, явище післядії в аналізаторі, основні властивості відчуттів: чутливість і пороги, адаптація, взаємодія відчуттів, сенсibiliзація, синестезія, тактильні відчуття, відчуття рівноваги, органічні відчуття, больові відчуття.

Конспектування:

1. Б.Г.Ананьев. психология чувственного познания // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.63-81.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.180 -199.
2. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.
3. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.101-138.

ДОДАТКОВА:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
2. Познательные процессы: ощущение и восприятие / Под ред. А.В.Запорожца, В.П.Зинченко, Б.Ф.Ломова. – М.: Наука, 1982. – 356 с.
3. Семиченко В.А. Психические состояния. – К.: «Магістр – S», 1998. – 208 с.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. Що таке психічний процес? Назвіть види психічних процесів. Які психічні процеси належать до пізнавальних?
2. Дайте визначення відчуття.
3. Розкажіть про значення відчуттів у житті та діяльності людини.
4. Обґрунтуйте психологічно діалог, що відбувся між зрячою і сліпою від народження людиною, майстерно описаний Л.М.Толстим:
«Один сліпий від роду запитав зрячого: «Якого кольору молоко?»
Зрячий сказав: «Колір молока такий, як папір білий».
Сліпий спитав: «А що, цей колір так шелестить під руками, як папір?»
Зрячий сказав: «Ні, він білий, як мука біла».
Сліпий запитав: «А що, він такий м'який, як мука, і сипучий?»
Зрячий сказав: «Ні, він просто білий, як заєць-біляк».
Сліпий спитав: «Що ж він пухнастий і м'який, як заєць?»
Зрячий сказав: «Ні, білий колір точнісінько такий, як сніг»
І скільки прикладів не наводив зрячий, сліпий не міг зрозуміти, який буває білий колір молока.
5. Скільки є видів відчуттів?
Охарактеризуйте основні види відчуттів. Наведіть приклади.
6. Охарактеризуйте основні властивості відчуттів: чутливість і пороги, адаптацію, взаємодію відчуттів, сенсифікацію, синестезію.
7. Розкажіть про чутливість як психічну властивість особистості.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. Яке з наведених визначень відчуттів є найбільш повним і правильним?
 - а) Відчуття – це процес опосередкованого відображення в мозку людини властивостей предметів і явищ об'єктивного світу.
 - б) Відчуття – це процес безпосереднього відображення в мозку людини властивостей предметів і явищ об'єктивного світу в їх взаємозв'язках та взаємозалежностях.
 - в) Відчуття – це відображення в мозку людини окремих властивостей, якостей предметів і явищ об'єктивної дійсності внаслідок їх безпосереднього впливу на аналізатори.
2. Як називається здатність нервової системи зберігати протягом незначного часу слід від подразника, що діяв перед цим?
 - а) Гострота чутливості.
 - б) Адаптація.
 - в) Явище післядії в аналізаторі.
3. В чому виявляється адаптація аналізатора до дії подразника?
 - а) Підвищення чутливості.
 - б) Зниження чутливості.

- в) Пристосування до дії подразника.
г) Втрата здатності відчувати.
4. Про яку закономірність відчуттів йде мова в наведеному нижче уривку?
Коли я одного разу надвечір зайшов до готелю, і в кімнату до мене увійшла висока на зріст дівчина з сліпучо-білим обличчям, чорним волоссям і в яскраво-червоному корсажі і стала в напівтемряві на певній відстані від мене, я пильно подивився на неї. Після того, як вона звідти пішла, я побачив на протилежній від мене світлій стіні чорне обличчя, оточене світлим сяйвом, одяг же цілком ясної фігури здавався мені чудового зеленого кольору морської хвилі (Гете И.В. Избранные сочинения по естествознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – С.288).
- а) Явище післядії в аналізаторі і контраст.
б) Контраст.
в) Адаптація.
г) Синестезія.
5. В жаркий літній день ви йдете купатися, стрибаєте у воду і спочатку вона здається вам холодною. Але через деякий час ви вже не відчуваєте холоду. Що це за явище?
а) Контраст.
б) Поріг чутливості.
в) Адаптація.
г) Взаємодія відчуттів.
6. Кожен звук мови одразу ж викликав у Ш. – людини з феноменальною пам'яттю – яскравий зоровий образ, кожен звук мав свою зорову форму, свій колір, свої смакові якості. Голосні були для нього простими фігурами, приголосні – бризками, чимось твердим, таким, що розсипається і завжди зберігає свою форму. «А» – це щось біле, довге, – говорив Ш., «І» – відходить уперед, його не можна намалювати, а «Й» – гостріше. Коли в лабораторії фізіології слуху пред'являли цій людині тон 50 гц із силою звуку 100 дб, то Ш. бачив коричневу смугу на темному фоні з червоними ознаками, а на смак цей звук був для нього подібним на кисло-солодкий борщ (Лурия А.Р. Маленькая книжка о большой памяти. – Изд-во Московского ун-та, 1968. – с.15-19).
Яка закономірність відчуттів проявляється в наведених фактах?
а) Поріг розрізнення.
б) Контраст.
в) Явище післядії в аналізаторі.
г) Синестезія.
7. Зі всіх видів відчуттів не мають власного аналізатора тільки:
а) Тактильні відчуття.
б) Відчуття рівноваги.
в) Органічні відчуття.
г) Больові відчуття.

8. Пристосування того чи іншого органу відчуття до тривалої дії подразника, в результаті чого чутливість до даного подразника змінюється, називають:
 - а) Адаптацією.
 - б) Чутливістю до розрізнення.
 - в) Сенсibiliзацією.
 - г) Синестезією.
9. Часто вживаємі вирази «бархатний голос», «теплий звук», «холодний колір» і т.д. вказують на таку закономірність відчуттів, як:
 - а) Адаптація.
 - б) Сенсibiliзація.
 - в) Синестезія.
10. Пізнавальний психічний процес відображення в мозку людини окремих властивостей предметів реального світу, що діють на органи чуття, називають:
 - а) Сприймання.
 - б) Відчуття.

3. Лабораторно-практична робота

Дослід 1.

Тема: Демонстрація явища післядії в аналізаторі.

Мета: продемонструвати явище післядії в аналізаторі.

Обладнання: білий екран, паперові квадрати зеленого, червоного, синього, жовтого кольорів 15x15 см з чорною крапкою посередині.

Методика проведення: на білий екран викладач прикріплює один з кольорових квадратів. Студенти повинні сидіти не далі, як на відстані 4 м від екрану. Вони фіксують чорну крапку, що знаходиться в центрі квадрата протягом 20-40 секунд (дослід проходить при денному світлі). Після цього квадрат знімається і студенти дивляться на білий екран, поки на ньому не з'явиться кольоровий квадрат. У зошитах вони записують колір квадрата, що демонструється та кольоровий тон, що виникає після припинення дії подразника (зелений – червоний, синій – жовтий, червоний – голубий).

Висновок: припинення дії подразника не викликає миттєвого припинення процесу подразнення в рецепторі і збудження в коркових частинах аналізатора. Це явище, що ми спостерігаємо, ще називається послідовним контрастом. Фізіологічний механізм виникнення послідовного кольорового образу, пов'язаний з явищем післядії подразника на нервову систему.

Дослід 2.

Мета: продемонструвати одночасних світлових контрастів.

Обладнання: таблиця контрастів (див. дод.А).

Методика проведення: перед піддослідним кладуть три сірих квадрати однакової насиченості. Один з них наклеєно на чорному, другий – на білому, третій – на сірому фоні. Студентам пропонується визначити, чи однакової світової насиченості сірі квадрати.

Висновок: один і той же колір (сірий) здається на чорному фоні світлішим, на білому – темнішим.

Дослід 3.

Мета: виявлення «сліпої плями» на сітківці ока.

Методика проведення: На сітківці ока є своєрідне місце, яке зовсім позбавлене рецепторів і тому нечутливе до світла. Це так звана «сліпа пляма», або диск зорового нерва. Тут відростки гангліозних клітин групуються в зорових нервах. Під час звичайної зорової роботи людина цю пляму не помічає, але в наявності такої ділянки можна впевнитись. Для цього закрийте ліве око і дивіться на чорну крапку, що розміщена зліва, поступово наближаючи чи віддаляючи малюнок (див. дод. Б.). Десять приблизно на відстані 25 см від очей король втратить голову.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Назвіть види відчуттів у наведених нижче прикладах.

а) «Перед сходом сонця прохолода, а він босоніж, без кепки. І куртки у нього немає... Шкіра у хлопчика стала пупирчаста, губи посиніли, він зщулювся, намагався глибше засунути руки в кишені...» (М.Дубов).

б) «І в цю хвилину Юрко відчув велику спрагу, палило вуста. А вода за ґратами дзюрчала і дзюрчала. Ставало нестерпно» (П.Козланюк).

в) «Короткий і різкий приступ змусив Ольгу прокинутися. Щось тупе, дуже важке било зсередини по хребту, і, витерши долонями мокрий, холодний лоб, вона спробувала спустити ноги з ліжка. Новий поштовх – і вона, щоб не закричати, затримала дихання, закусила губу...» (М.Глушко).

г) Людина з закритими очима чітко розрізняє, наскільки її рука піднята чи опущена, наскільки вона зігнута в лікті; нахилиється голова прямо чи вбік тощо (І.М.Сеченов).

д) Забувши все на світі, я, подорожній, блукав по весняному лісі, дуже стомився, захотілося пити. І тут я побачив рівчачок, в якому відображалось небо голубе, берізка. Я обережно зачерпнув рукою водичку і підніс її до рота. Вода була холодна, від неї линув запах ягід, хвої. Мерзли пальці, холонули губи, а я все пив і пив... Раптом я почув, як басовито гудять джмелі, стрекочуть у траві коники. Навколо краса, благодать... (з газети).

2. Поясніть, про які властивості відчуттів йде мова в наведених нижче прикладах.

а) Бабуся просить Олю допомогти їй знайти окуляри, а окуляри у неї на носі.

б) Довгі товарні состави, пасажирські поїзди проходять біля нашого будинку. Знайомі, котрі заходять до нас, запитують: «Як ви можете жити при такому шумі?» А ми зовсім не помічаємо ніякого шуму.

в) Чому ми, дивлячись на зоряне небо, бачимо лише найяскравіші зірки, інших ми не помічаємо?

г) Під час обстеження гостроти зору повітряного спостерігача, що стояв на посту в літній час, виявилось, що обтирання обличчя водою кімнатної температури набагато поліпшує гостроту зору.

д) Сліпоглухонімі орієнтуються в просторі переважно за допомогою нюхових, рухових, вібраційних, дотикових відчуттів.

е) Чому ми, коли їмо гарячий суп, не помічаємо, солоний він чи ні?

ж) Чому говорять: «На вкус и цвет товарища нет?»

з) Дегустатори відзначаються винятковою тонкістю смакових відчуттів.

5. Самостійна робота: підготувати питання «Чутливість та її зміни.»

СПРИЙМАННЯ

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Особливості сприймання.

2. Види сприймання.

Основні поняття: сприймання, предметність, цілісність, осмисленість, константність, перцептивні дії, аперцепція.

Конспектування:

1. О.И.Скороходова. Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.81-102.

ЛІТЕРАТУРА:

Основна:

1. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с.-С.180-199.

2. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

3. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.101-138.

Додаткова:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.

2. Познавательные процессы: ощущение и восприятие / Под ред. А.В.Запорожца, В.П.Зинченко, Б.Ф.Ломова. – М.: Наука, 1982. – 356 с.

3. Семиченко В.А. Психические состояния. – К.: «Магістр – S», 1998. – 208 с.

- б) Колір, оригінальність форми об'єкта, контрастність предмета з фоном, величина об'єкта.
 - в) Цілеспрямованість, контраст фігури з фоном, інтенсивність дії подразника.
 - г) Больові відчуття.
8. Яке з визначень аперцепції правильне?
- а) Аперцепція – це негативний вплив попереднього досвіду на сприймання.
 - б) Аперцепція – це позитивний вплив попереднього досвіду на сприймання.
 - в) Аперцепція – це залежність сприймання від попереднього досвіду людини.
 - г) Аперцепція – це залежність сприймання від об'єктивних властивостей об'єкта.
9. Ілюзією сприймання називається:
- а) Властиве в певних умовах усім людям неадекватне, помилкове відображення предметів.
 - б) Помилкове відображення предметів у хворобливому стані.
 - в) Неадекватне, помилкове відображення предметів, властиве тільки деяким людям.
10. Яка закономірність сприймання проявляється в таких фактах: тарілку, що стоїть на столі, ми сприймаємо як круглу, хоча її зображення на сітківці ока має форму еліпса; сніг ми сприймаємо білим і в рожевих променях раннього сонця, і в сутінках?
- а) Аперцепція.
 - б) Контрастність.
 - в) Ілюзія.
11. У якому рядку йдеться про сприймання?
- а) Людина чує мелодію пісні, бачить знайомий пейзаж, букет квітів.
 - б) Людина відчуває зелений колір, смак, біль.
12. Константність – це:
- а) структурна єдність частин сприйнятого.
 - б) розуміння суті сприйнятого об'єкта.
 - в) відносна постійність образу сприйнятого об'єкта.

3. Лабораторно-практична робота

Дослід 1.

Тема: Сприймання як результат спільної роботи аналізаторів.

Обладнання: набір дрібних предметів (гудзики, крейда, монета, гумка, ключ).

Методика проведення: піддослідний закриває очі і простягає руку експериментатору, який кладе йому спочатку на шкіру тильної сторони руки, потім на середину долоні і на кінці пальців.

В кожному з цих випадків експериментатор запитує: «Що це за предмет?», «Що ви можете сказати про нього?».

Відповіді фіксуються в зошиті. Після цього пропонує обмацати предмет і ставить ті ж запитання. Відповіді також фіксує.

Назва предмету	на шкірі тильної сторони руки	на середині долоні	на кінцях пальців
Гудзики			
Крейда			
Монета			
Гумка			
Ключ			

Після завершення досліду студенти роблять висновки.

Висновок: Ізольовані відчуття, що мають місце при 1-3 положенні предметів, не дають можливості визначити предмет, тобто процес сприймання відсутній.

Предмет сприймається лише в тому випадку, коли функціонує система аналізаторів: шкіряно-механічний, температурний, м'язово-руховий.

Дослід 2.

Тема: Демонстрування осмисленості сприймання

Обладнання: картки з текстом, наприклад: «Психолонія дає можливість розуміти самого себе, знати свої сильні і слабкі сторони. А знати себе необхідно для самовидовання, для роботи над собою, над виправленням своїх недоріків, над розвитком своїх здібностей. Знати себе необхідно також для того, щоб свідомо вибрати таку спеціальність, таку роботу, в якій можна привести більше всього користі суспільству і отримати більше всього задоволення».

Методика проведення: експериментатор голосно і правильно читає текст. Студенти слідкують за своїми текстами. Після закінчення студентам пропонується мовчки, не дивлячись на текст, відмітити у себе в зошитах всі помічені помилки в тексті. Після цього пропонується на протязі однієї хвилини знов переглянути текст і знайти у ньому ще не помічені помилки.

Висновок: осмисленість сприймання тісно пов'язане з мисленням, з розумінням суті предмета.

Дослід 3.

Тема: Встановлення наявності деяких ілюзій у сприйманні.

Обладнання: Ряд малюнків, що дають змогу прослідкувати зорові ілюзії (див. дод. В.).

Методика проведення: Піддослідний порівнює відрізки «а» та «а1». При цьому спостерігається так звана ілюзія Мюлера-Лієра.

Висновок: в залежності від співвідношення частини та цілого можуть виникати ілюзії величини.

Для демонстрування ілюзії подвійного сприймання експериментатор бере папір та прикриває ним малюнок «б», поступово відкриваючи його спочатку з правої, а потім з лівої сторони. В першому випадку піддослідний бачить літеру «П», а в другому – три круглі стрижні. Але перехід одного зображення у друге прослідкувати не вдається.

Висновок: ця ілюзія цілісності виникає в зв'язку з аперцепцією сприймання. Подвійне сприймання залежить від опорних пунктів малюнка.

Ілюзія контрасту демонструється за допомогою малюнка кіл «в». Піддослідний дивиться на малюнок та звертає увагу на сприймання розміру центральних кіл. Яке з них здається більшим, яке меншим?

Висновок: оскільки сприймання предмета залежить від особливостей фону, на якому він розміщений, виникає ілюзія нерівності центральних кіл, хоч насправді їх діаметр однаковий.

Дослід 4.

Тема: Демонстрування цілісного характеру сприймання.

Обладнання: Таблиця-малюнок (див. дод. Г.).

Методика проведення: Піддослідні дивляться на малюнок, і хоча на ньому відсутній ряд деталей. Все одно вони сприймають його як цілісний образ: як трикутник, як слово «логіка», «яблуко».

4. Розв'язання психологічних задач

1. Які особливості сприймань яскраво виявляються в поданих нижче прикладах?
 - а) Ми сприймаємо сніг білим і в рожевих променях вечірнього сонця, і в сутінки.
 - б) Слухаючи музику, сприймаємо не окремі звуки, а мелодію. Вона залишається тією самою і тоді, коли ми слухаємо симфонічний чи струнний оркестр, і тоді, коли слухаємо лише один рояль (за К.К.Платановим).
 - в) Розглядаючи Місяць в телескоп, офіцер сприйняв гору за башти фортеці, пастор – за дзвіницю, а географ – за вулкан.
 - г) Незнайома жінка серед чоловіків, зовні не різко відмінних один від одного, буде сприйнята яскравіше, ніж тоді, коли вона буде в групі жінок (за О.О.Бодальовим).
 - д) Чому ми рідко помічаємо помилки при читанні художньої літератури?
2. Уважно прочитайте уривок опису природи із роману П.Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і вкажіть, які види сприймань і відчуттів мали місце в героя роману.

«Надворі весна вповні. Куди не глянь – скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом... Поле... що безкрає море – скільки зглянеш – розіслало зелений килим, аж сміється в очах. Над ним синім шатром розіп'ялося небо – ні хмариночки, ні плямочки, чисте, прозоре – погляд так і тоне... з неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає сонячна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... легесенький вітерець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билінку... І ведуть вони між собою тиху таємну розмову, чутно тільки шелест жита, травиці... А згори лине жайворонкова пісня... Перериває його перепелячий крик... І все те зливається до купи в чудний гомін, вривається в душу... Гарно тобі, любо, весело!»

3. Про яке сприймання за видом говорить С.Маршак? Які його особливості так яскраво передані у вірші?

Мы знаем: время растяжимо.
Оно зависит от того,
Какого рода содержимым
Вы наполняете его.
Бывают у него застои,
А иногда оно течет
Ненагруженное, пустое,
Часов и дней напрасный счет.
Пусть равномерны промежутки,
Что разделяют наши сутки,
Но, положив их на весы,
Находим долгие минутки
И очень краткие часы».

(С.Маршак)

4. Учениця п'ятого класу на питання про державний лад древнього Єгипту відповіла, що «єгипетська держава була рибовласницькою державою». Побачивши здивований погляд учителя, вона додала: «Єгипетська держава розташована в долині річки Ніл. А в річці багато риби, тому вона й була рибовласницькою».
- Чим пояснюється така помилка у сприйманні учениці?
5. В якому випадку людина краще сприймає і запам'ятовує нову дорогу – якщо йде сама чи з співбесідником, який добре знає дорогу? Дайте обґрунтування своєї відповіді.
6. Знаючи закономірності сприймання, поясніть, чому рідко помічаємо помилки при читанні художньої літератури?
7. Чому помилки в зошиті вчитель виправляє червоним чорнилом?
- 5. Самостійна робота:** Підберіть з художньої літератури приклади відчуттів і сприймань та дайте їм характеристику.

ТЕМА 2.2. Пам'ять.

Мета: закріпити теоретичні знання з теми щодо видів пам'яті, процесів та індивідуальних відмінностей пам'яті, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Поняття про пам'ять.
2. Теорії пам'яті.
3. Види пам'яті.
4. Процеси пам'яті (запам'ятовування, збереження, відтворення, забування).
5. Індивідуальні особливості пам'яті.

Основні поняття: пам'ять, мнемічна діяльність, рухова, образна. Емоційна, словесно-логічна пам'ять, мимовільна, довільна пам'ять, короткочасна, довгочасна пам'ять, запам'ятовування, збереження, відтворення, забування, смислова і механічна пам'ять, уявлення пам'яті людини.

Конспектування: А.Р.Лурия. Маленькая книжка о большой памяти // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.125-133.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. Ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. –С.218-226.
2. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.
3. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.175-203.
4. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

ДОДАТКОВА:

1. Аткинсон Р. Человеческая память: система памяти и процессы управления // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.102-105.
2. Выгодский Л.С. Память и ее развитие в детском возрасте // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.115-125.
3. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
4. Ломов Б.Ф. Память и антиципация // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.122-125.

5. Линдсей П., Норман Д. Системи пам'яті // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.133-140.
6. Рубинштейн С.Л. Пам'ять // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.125-133.
7. Смирнов А.А. Произвольное и произвольное запоминание // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.147-153.
8. Флорес Ц. Пам'ять // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.153-168.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. Розкрийте зміст поняття пам'ять. Яку роль у житті людини відіграє пам'ять?
2. Охарактеризуйте види пам'яті за її змістом.
3. Розкажіть про короткочасну та довгочасну пам'ять.
4. Дайте визначення уявлення пам'яті та покажіть, чим відрізняються образи уявлення від образів сприймання.
5. Охарактеризуйте процеси пам'яті.
6. Розкажіть про смислове і механічне запам'ятовування та їх місце і роль у засвоєнні знань.
7. Поясніть умови продуктивності мимовільного запам'ятовування.
8. Розкрийте основні умови успішного довільного запам'ятовування.
9. З'ясуйте сутність забування, його причини і способи боротьби з ним.
10. Що таке відтворення і яка його роль у житті людини?
11. Чому К.Д.Ушинський зазначав, що повторення з метою пригадати забуте свідчить уже про недоліки в навчанні і взагалі про погане викладання в школі?
12. Чим пояснити, що учень, який вчить матеріал лише для того, щоб скласти екзамен, швидко його забуває?
13. Чому вихователька перед заучуванням вірша дошкільниками проводить бесіду за його змістом, пояснює значення нових слів?
14. За допомогою якого психічного процесу ви зможете подати повний словесний портрет кількох знайомих, яких зустріли годину-другу тому?
15. Укажіть, який вид пам'яті є провідним для спортсмена, актора, художника, лектора.
16. Коли ви повідомите дітям той матеріал, який вважаєте найбільш складним або важливим: на початку, в середині чи в кінці заняття? Чому?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обгрунтуйте її.

1. Яке з наведених нижче визначень пам'яті є найточнішим і найповнішим? Пам'ять – це:
 - а) збереження раніше набутих вражень;
 - б) основна умова набуття людського досвіду;
 - в) збереження, запам'ятання і відтворення раніше сприйнятого;
 - г) створення в голові людини образів раніше сприйнятого.
2. Назвіть вид пам'яті, який виявляється при запам'ятанні змісту казки чи оповідання дитиною:
 - а) Рухова пам'ять. в) Словесно-логічна.
 - б) Емоційна. г) Образна.
3. Як зветься пам'ять, яка характеризується швидким запам'ятанням матеріалу, негайним його відтворенням і дуже коротким збереженням?
 - а) Образною.
 - б) Мимовільною.
 - в) Короткочасною.
4. На які види поділяється запам'ятання залежно від участі мислення в його роботі?
 - а) Образне, механічне, словесно-логічне.
 - б) Образне, смислове, механічне.
 - в) Рухове, довільне, мимовільне, механічне.
 - г) Смислове, механічне.
5. В якому з рядків дано правильну класифікацію видів пам'яті за характером психічної активності?
 - а) Образна, рухова, словесно-логічна, емоційна.
 - б) Образна, рухова, словесно-логічна, короткочасна.
 - в) Слухова, довільна, образна, рухова, словесно-логічна, емоційна.
 - г) Образна, рухова, словесно-логічна, дотикова.
6. Що є необхідною умовою продуктивного мимовільного запам'ятовування?
 - а) Дійове ставлення до матеріалу, коли він входить до змісту основної мети діяльності і є одним з факторів успішного запам'ятовування.
 - б) Дія з предметом є необхідною умовою при мимовільному запам'ятовуванні пізнавального матеріалу.
 - в) Продуктивність мимовільного запам'ятовування не залежить від дії з предметами.
7. Який вид пам'яті виявляється в описаному прикладі?

Протягом багатьох років проф. А.Р.Лурія спостерігав людину з феноменальною пам'яттю – Ш. Їй пропонували довгі ряди зовсім беззмістовних складів, чисел, слів. Вона не тільки запам'ятовувала їх всі, але й через довгі роки могла відтворити матеріал, який вона запам'ятала майже без перекручень.

В подібних випадках Ш. сідав, закривав очі, робив паузу, а потім говорив: «Так, так... це було у вас на тій квартирі... ви сиділи за столом, а я

на качалці ... ви були в сірому костюмі й дивились на мене, так... ось... я бачу, що ви мені говорили...» І далі безпомилково називав слова.

- а) Рухова пам'ять. в) Словесно-логічна.
б) Емоційна. г) Образна.
8. Учневі на екзамені в перший момент здається, що він нічого не знає, а потім в пам'яті виникають окремі потрібні відомості і в кінці кінців знає, що потрібно відповідати. Це явище називають:
- а) Ремінісценцією.
б) Парамнезією.
в) Персеверацією.
9. Пам'ять обслуговує лише окремі дії, після виконання яких інформація, збережена чи відновлена пам'яттю, стає непотрібною і забувається. В даному випадку має місце:
- а) Довгочасна пам'ять.
б) Короткочасна.
в) Оперативна.
10. Запам'ятовування опирається на розуміння сприйнятого, виділення в ньому головного і другорядного, загальних положень і конкретних деталей. В даному випадку має місце:
- а) Сислове запам'ятовування.
б) Механічне запам'ятовування.

3. Лабораторно-практична робота

Дослід 1.

Тема: Дослідження зорової пам'яті.

Мета: визначення об'єму короткочасної зорової пам'яті.

Інструкція: Зараз вам будуть показані бланки з фігурами. Постарайтесь запам'ятати, які це фігури і як вони взаємно розміщені. По команді «Закінчили» ви у своїх бланках намалюєте те, що запам'ятали (див. дод.Д.).

Аналіз результатів.

12-14 фігур – високий.

9-11 фігур – вище середнього.

5-8 фігур – середній.

3-4 фігури – нижче середнього.

1-2 фігури – низький.

Дослід 2.

Тема: Дослідження короткочасної оперативної пам'яті.

Мета: визначити особливості короткочасної оперативної пам'яті

Інструкція: я буду зачитувати числа – 10 рядів з 5 чисел в кожному. Ваше завдання: запам'ятати ці 5 чисел в тому порядку, в якому вони прочитані, а потім подумки додати перше число і друге, друге і третє і т.д. Інтервал між зачитуванням рядів 15 секунд.

Підраховується число правильно знайдених сум (максимальне число – 40).

Норма для дорослої людини – від 30 чисел і більше.

№ ряду	числа				
1.	5	2	7	4	1
2.	3	5	4	2	5
3.	7	1	4	3	2
4.	2	6	2	5	3
5.	4	4	6	1	7
6.	4	2	3	1	5
7.	3	1	5	2	6
8.	2	3	6	1	4
9.	5	2	6	3	2
10.	3	1	5	2	7

№ ряду	ключ			
1.	7	9	8	5
2.	8	9	6	7
3.	8	5	7	5
4.	8	8	7	8
5.	8	10	7	8
6.	6	5	4	6
7.	4	6	7	8
8.	5	9	7	5
9.	7	8	9	5
10.	4	6	7	9

Дослід 3

Мета. Визначення типу пам'яті.

Обладнання. Набір карток.

Методика проведення. Дослід складається з трьох етапів (А, Б, В).

А. Експериментатор зачитує 10 слів: **лігак, лампа, яблуко, олівець, гроза, качка, млин, папуга, листок, обруч.**

Піддослідні уважно слухають, запам'ятовують, після чого повинні записати слова, які кожен запам'ятав, в будь-якому порядку.

Б. Експериментатор демонструє через кожні 5 секунд 10 карток, на яких чітко написані слова: **чайник, ніж, метелик, свічка, тачка, колода, журнал, малина, хомут, дошка.**

Після цього піддослідні записують ці слова в будь-якому порядку.

В. Експериментатор зачитує, а піддослідні пошепки слідом за ним повторюють, «записують» у повітрі, а після досліду – в зошит слова: **пароплав, собака, парта, чоботи, наука, калач, гай, гриб, жарт, жовнір.**

Після того як всі три серії досліду проведені, експериментатор читає слова кожної серії, а піддослідні відмічають у себе в зошитах знаком слова, які були правильно ними відтворені.

Підраховують результати по кожній серії слів, порівнюють їх та визначають на цій основі тип пам'яті, який переважає у кожного з піддослідних.

Дослід 4

Мета. Роль осмислення сприймання в запам'ятовуванні.

Обладнання. Таблиця слів.

Методика проведення. Експериментатор читає з невеликими паузами між окремими парами першу серію слів:

№ з/п	Пари слів	
1.	лист	зелений
2.	ніж	різати
3.	курка	яйце
4.	сонце	місяць
5.	теорія	практика
6.	блискавка	грім
7.	тонкий	товстий
8.	книга	читати

№ з/п	Пари слів	
9.	сокира	рубати
10.	камінь	тепло
11.	пошта	лист
12.	дим	пожежа
13.	каса	гроші
14.	риба	вода
15.	вікно	двері

Потім читається перше слово кожної пари. Піддослідні записують в своїх зошитах друге слово відповідної пари. Після цього для перевірки експериментатор знову зачитує всю серію повністю.

Так само експериментатор читає другу серію, де пари слів не мають ніякого логічного зв'язку.

№ з/п	Пари слів	
1.	Яблуко	небо
2.	Залізо	волосся
3.	Буква	кисіль
4.	Перо	вода
5.	Очі	вилка
6.	Цукор	капельох
7.	Годинник	озеро
8.	Лялька	стеля

№ з/п	Пари слів	
9.	Аудиторія	ластівка
10.	Жук	крісло
11.	Поле	театр
12.	Лист	рак
13.	Роман	туман
14.	Папір	кістка
15.	Фарба	корінь

Результати записуються у таблицю.

ТАБЛИЦЯ

Об'єм смислової пам'яті			Об'єм механічної пам'яті		
Кількість слів першого ряду A1	Кількість слів, що запам'ятали B1	Коефіцієнт смислової пам'яті C1=B1/A1 x100	Кількість слів другого ряду A2	Кількість слів, що запам'ятали B2	Коефіцієнт механічної пам'яті C2=B2/A2 x100

Студенти порівнюють коефіцієнти смислової та механічної пам'яті, роблять висновок про те, що осмислення матеріалу значно полегшує його запам'ятовування.

Дослід 5

Мета. Дослідження явища ретроактивного гальмування в процесі запам'ятовування.

Обладнання: 10-15 карток, на яких подані ряди чисел та слів, що треба запам'ятати

I	II	III
53	Квітка	23
27	Річка	57
82	Дошка	38
36	Годинник	65
48	Хмара	84
61	Стіл	26
17	Книга	71
94	Окуляри	19
79	Будинок	97
37	Термометр	52

Методика проведення. Експериментатор роздає картки та пропонує піддослідним завчити I ряд чисел. Вони перевіряють один одного і бачать, що здатні відтворити повністю. Далі заучують II ряд слів і знову під час взаємної перевірки відтворюють і слова і I ряд чисел. Після того запам'ятовують III ряд та відтворюють його. А коли намагаються тепер відтворити I ряд, то у відтворенні виявляється багато прогалин, які пояснюються явищем ретроактивного гальмування.

Результати даних студенти записують у таблицю.

Таблиця

Відтворення I ряду чисел	Кількість прогалин	Кількість помилок
Після заучування ряду слів		
Після заучування нового ряду чисел		

Дослід 6

Мета. Демонстрування ролі систематизації матеріалу в процесі запам'ятовування.

Обладнання. Два оповідання по 83 слова. Одне згруповане, а друге незгруповане:

1. Вовк дуже подібний до великого собаки. Шерсть у вовка довга, шорстка. Очі в нього – косі. Хвіст опущений донизу. Живуть вовки в лісах, байраках, деколи в степу. Навесні та влітку вони бродять поодиноці або парами. Восени живуть цілою сім'єю. Взимку вони часто ходять великими зграями. Вовк нападає на велику рогату худобу та на деяких диких тварин. Живиться він дрібними тваринами, навіть комахами. Влітку для нього багато їжі в лісі, а взимку він забігає навіть в села та загризає худобу. Боротьбу з вовками ведуть команди мисливців. Вони роблять облави на вовків. Для відлову вовків ставлять пастки. Якщо ввіймають вовка, його вбивають (згруповане).

2. Лисиця на зріст така, як невеликий собака. Живе в лісі. Живиться невеликими тваринами. Малята народжуються у лисиці наприкінці квітня. Морда

у лисиці гостра. Свою нору лисиця рідко робить сама. Вміє лисиця і рибу ловити. Коли лисиця чує ворога, вона в зубах переносить лисенят в інше місце. Хвіст у лисиці довгий, пухнастий. Дуже часто лисиця живе у спустілих норах інших звірів. Деколи вона нападає на домашню птицю. В перший місяць після народження лисенята не виходять з нори. Шерсть у лисиці густа. Іноді лисиця живе поміж камінням або в ямі серед чагарників. Любить лисиця їсти груші, сливи, їжу лисятам приносить їх мати (незгруповане).

Методика проведення. Експериментатор в середньому темпі читає оповідання. Піддослідні уважно слухають, а потім письмово відображають кожне оповідання у своїх зошитах. Підраховують кількість слів та речень при відтворенні згрупованого та незгрупованого тексту.

Визначають середнє арифметичне слів та речень у відтворенні всієї групи.

Викладач разом зі студентами аналізує одержані наслідки та на їх основі формулює висновки:

а) систематизований матеріал запам'ятовується легше, ніж несистематизований, про що слід пам'ятати вчителю при поясненні нового матеріалу;

б) при запам'ятовуванні і відтворенні несистематизованого матеріалу йшла робота по його систематизації, логічне угруповання, без чого розуміння тексту та відтворення дуже ускладнювалося.

Дослід 7

Тема: Вибірковий характер пам'яті.

Матеріал: набір слів: любов, сірник, зустріч, полка, школа, розлука, потяг, хвороба, дошка, сесія, екзамен, мило, дружба, гвинт, стіна, стипендія, капуста, побачення, труба, цегла.

Інструкція: я зараз прочитаю вам слова. Після читання запишіть мовчки всі слова, які запам'ятали.

Перевірка: викладач повільно читає, студенти відмічають, які слова запам'ятали.

В кінці роблять **висновок** про, те, що не все запам'ятовується однаково добре. Емоційний або занчимий матеріал запам'ятовується краще.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Уважно прочитайте вірш Д.Кугультинова і дайте психологічне пояснення спогадів автора і зв'язаних з ними переживань.

«Неуловими памяти законы,
И человеку трудно их постичь.
К могучей яблоне, слегка склоненной,
Я подошел, чтоб ветки ей подстричь,
С большими ножницами наготове...
Взглянул... И тут же замер, обомлев.
И сердце облилось внезапно кровью.
Вдруг вспомнил я одно из тех деревьев,

То самое, то, что давным-давно,
В те времена, в разгар жестокий боя
Спасло мне жизнь, прикрыв меня собою,
До сердцевины пулей пронзено.
И разом изменилось все вокруг.
Жаркий бой идет.
Гремят орудья.
И вижу: резко наклоняюсь вперед,
На землю падает мой лучший друг...
Все ясно, все – как будто наяву.
Убитые, дымки разрывов... Поле...
И я невольно застонал от боли,
Роняя ножницы в траву».

2. Вкажіть, які види пам'яті та процеси проявляються в описаних нижче прикладах:

А) Учень, готуючи домашнє завдання, знайшов потрібний параграф, почав його читати і радісно скрикнув: «Я це все знаю, вчитель розказував на уроці». А наступного дня одержав «2», бо не зміг переказати зміст параграфа.

Б) К.Станіславський писав: «...в пам'яті оживають пережиті раніш почуття. Здається, що вони зовсім забуті, але раптом якийсь натяк, думка, знайомий образ – і вас знову охоплюють переживання... Раз ви здатні бліднути, червоніти на саму згадку про пережите, раз ви боїтеся думати про давно минуле нещастя – у вас є пам'ять на переживання».

3. Учень, готуючи домашнє завдання, знайшов потрібний параграф, почав його читати і радісно скрикнув: «Я це все знаю, вчитель розказував на уроці», – а наступного дня одержав «2», бо не зміг переказати зміст параграфа.

4. Вчитель, починаючи урок, наказав учням закрити підручники, поставив перед ними питання і викликав одного з них до дошки. Викликаний учень, хвилинку подумавши, ґрунтовно і правильно відповів на поставлене запитання.

5. Коли ви повідомите учням той матеріал, який вважається найбільш складним або важливим: на початку, в середині чи в кінці уроку?

6. Котрий з учнів краще запам'ятає вірш, якщо врахувати, що пам'ять у них приблизно однакова? Чому?

– Ой, який великий цей вірш, тут сидіти й сидіти, – сказав один.

– І не такий вже й великий, швидко вивчимо, – відповів другий.

7. Як можна пояснити забування у наведеному нижче прикладі?

Якось один актор повинен був замінити на один спектакль свого товариша. Він вивчив роль протягом одного дня і під час спектаклю знав її досконало. Але через декілька днів виявилось, що треба ще раз зіграти цю ж роль. Директор викликав актора і сказав йому про це.

– Я не можу сьогодні грати, я не пам'ятаю ролі, з чистосердечним жалем сказав актор.

– Як не можете? Ви її два дні тому добре знали. У вас же прекрасна пам'ять.

– Все не так, але роль я забув.

8. Дайте пояснення нижчезазначеному факту. Піддослідному пропонують підрахувати суму чисел 5, 9, 7.

Після пред'явлення «9» несподівано спалахує яскраве світло, що засліплює піддослідного. Заспокоївшись, він додає 5 до 7, а цифру «9» не враховує, ніби її не пред'являли.

Який вид пам'яті за часом (довгочасна, короткочасна чи оперативна) має місце в даному випадку. Чому людина не запам'ятала «9»?

9. Який вид відтворення змалював А.П.Чехов у цьому оповіданні?

«У відставного генерал-майора Булдєєва розболілися зуби. Він полоскав рота горілкою, коньяком, прикладав до болючого зуба тютюновий кіпоть, опій, скипидар, гас, мастив щоку йодом..., але все це... не допомагало.

Всі домашні – дружина, діти, слуги, навіть кухарчук Петька пропонували кожний свої ліки... і прикажчик Булдєєва Іван Овсійович прийшов до нього й порадив полікуватися замовою.

Тут, у нашому повіті, ваше превосходительство, – сказав він, літ десять тому служив акцизний, Яків Васильович. Замовляв зуби – перший сорт. Було одвернеться до вікна, пошепче, поплює і як рукою! Силу йому таку дано...

– Де ж він тепер?

– А після того, як його з акцизних звільнили, в Саратові в теці живе... Надішліть йому, ваше превосходительство, депешу...

Генерал сів за стіл і взяв перо в руки.

– Його в Саратові кожен собака знає, – сказав прикажчик. Звольте писати, ваше превосходительство, в місто Саратов, значить... Його благородію панові Якову Васильовичу... Васильовичу... А на прізвище... А прізвище я от і забув. Васильовичу... Чорт! Як же його на прізвище? Допіру, як сюди йшов, пам'ятав... Стривайте...

Іван Овсійович підвів очі до стелі й заворушив губами. Булдєєв і генеральша нетерпляче чекали...

– Зараз... Васильовичу... Якову Васильовичу... Забув! Таке ще немудряще прізвище... ніби якесь коняче... Кобилін? Ні, не Кобилін. Стривайте... Жеребцов хіба? Ні, і не Жеребцов. Пам'ятаю, прізвище коняче, а яке – із голови вибило...

– Лошадінін... Лошаков... Жеребкін... Все не те!

– Ну, то як же я йому писатиму? Ти думай!

– Хвилинку. Лошадкін.... Кобилкін... Корінний... Ні, ні. Пристяжкін... Ні, не те! Забув!

...Вранці генерал знову послав до лікаря...

Прийхав лікар і вирвав болючий зуб... Зробивши свою справу... лікар сів у бричку і поїхав додому. За ворітьми в полі він зустрів Івана Овсійовича... Судячи із зморщок на його лобі і з виразу очей, думки в нього були напружені, нестерпні...

- Буланов...Черезседельников... – бурмотів він.
- Засупонін, Лошадський...
- Іване Овсійовичу! – звернувся до нього лікар.
- Чи не можу я, голубе, купити у вас чвертей із п'ять віва?

Іван Овсійович тупо глянув на лікаря, якимось дико посміхнувся і, не сказавши у відповідь і слова, сплеснув руками і помчав у садибу так швидко, ніби за ним гнався скажений собака.

– Пригадав, ваше превосходительство – закричав він радісно, не своїм голосом, влітаючи в кабінет до генерала.

– Пригадав, дай бог здоров'я лікареві! Овсов! Овсов прізвище акцизного! Овсов, ваше превосходительство! Надсилайте депешу Овсову!»

5. Самостійна робота: Підготувати рекомендації щодо умов успішного запам'ятовування навчального матеріалу.

ТЕМА 2.3. Уява.

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки уяви, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Значення уяви в житті людини.
2. Уява як пізнавальний психічний процес.
3. Образи уяви, прийоми їх створення.
4. Види уяви.
5. Індивідуальна своєрідність уяви.

Основні поняття: уява, мрія, ідеал, функції уяви: евристична, передбачення, практична, пізнавальна, естетична; гіперболізація, акцентування, доповнення, аглютинація, реконструкція, типізація, символізація, алегорія, аналогія; довільна, мимовільна уява; продуктивна (творча) та репродуктивна (відтворююча) уява; художня, технічна, наукова уява; активна (дієва) та пасивна уява

Конспектування:

1. Балацька Л.К. Уява в житті дитини // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.241-253.
2. Коршунова Л.С.Воображение как отображение действительности // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.258-268.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.204-218.

2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.253-261.
3. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

ДОДАТКОВА:

1. Брушлинский А.В. Воображение и познание // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.253-258.
2. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
3. Моляко В.А. Психология творческой деятельности // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.268-274.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. Який психічний процес називається уявою? В чому своєрідність цього пізнавального процесу?
2. Розкрийте відмінність між уявою і уявленням. Наведіть приклади.
3. Охарактеризуйте процес створення образів уяви.
4. Назвіть і охарактеризуйте види уяви. Наведіть приклади.
5. Що таке мрії? В чому їх цінність?
6. У чому різниця між мрією і маренням? Наведіть приклади.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

1. У якому з наведених нижче варіантів йдеться про уяву?
 - а) Я виразно уявив собі школу, вчителів, учнів, з якими вчився понад десять років тому.
 - б) Підійшовши до троянди, я милуюсь її красою, малюю в своїй голові її образ
 - в) Читаючи «Молоду гвардію» О.Фадєєва, я наче живих, бачу героїв підпільної організації.
2. Яке з поданих нижче визначень уяви є правильним?
 - а) Створення в голові людини чітких образів раніше сприйнятих об'єктів.
 - б) Створення в голові людини нових для неї образів на основі словесного опису їх.
 - в) Сукупність уявлень про навколишню дійсність.
 - г) Створення в голові людини образів об'єктів, яких вона ніколи не сприймала, на основі попереднього досвіду.
3. У якому з поданих нижче визначень йдеться про творчу уяву?
 - а) Самостійне створення в голові людини нових образів на основі попереднього досвіду.
 - б) Створення в голові людини картин далекого майбутнього.

- в) Психічна діяльність, в результаті якої відбувається створення в голові людини нових думок.
 - г) Створення в голові людини образів нових для неї об'єктів на основі словесного опису.
4. Знайдіть правильне визначення мрії:
- а) Відтворююча уява, звернена в далеке минуле і майбутнє;
 - б) Форма творчої уяви, скерованої на близьке майбутнє;
 - в) Творча уява, що створює в голові людини образи бажаного, здійсненого майбутнього;
 - г) створення людиною образів свого майбутнього.
5. У якому з рядків перелічені види діяльності відображають творчу уяву дітей?
- а) Виготовлення стільця дітьми за зразком вихователя.
 - б) Переказ казки дітьми.
 - в) Малювання дітьми щойно відвіданого зимового парку.
 - г) Розповідь про вчорашню екскурсію до парку.
 - д) Придумування дітьми казки.

3. Лабораторно-практична робота

Дослід 1

Мета роботи: Дослідження просторової уяви.

Обладнання. Циркуль, лінійка, секундомір.

Методика проведення. Студентам повідомляють, що їм доведеться розв'язати 5 задач. Викладач за допомогою секундоміра фіксує час, витрачений на читання першої задачі та обдумування відповіді. Потім студенти послідовно розв'язують інші задачі.

Задача 1. Уявіть собі рівносторонній трикутник, кожна сторона якого дорівнює 6 м. Проведіть мислено основу трикутника вліво на 6 м і паралельно їй через вершину трикутника – вліво такий же відрізок. З'єднайте кінці паралельних ліній прямою. Яка фігура утворилась?

Задача 2. Уявіть собі, що від точки А ви пройшли на південь 10 кроків, потім повернули на схід і теж пройшли 10 кроків, після чого знову зробили 10 кроків на південь, а потім повернули на захід, пройшли стільки ж, і, нарешті, зробили 10 кроків на північ. Яка фігура утворилась із вказаних відрізків?

Задача 3. Від точки А велосипедист проїхав 10 км на схід, потім повернув на північ і проїхав 20 км, опісля проїхав на захід і на південь по 10 км. Нарешті, знову повернув на схід, проїхав ще 10 км. Яка фігура вийшла із вказаних відрізків? Яка вийде буква, якщо мислено перевернути цю фігуру на 180° .

Задача 4. Уявіть собі коло. Поставте в центрі кола крапку, на рівній віддалі від неї (в середині кола) проведіть 2 горизонтальні, а потім 2 вертикальні лінії. На скільки частин розділиться коло? Яка фігура знаходиться в середині кола?

Задача 5. Уявіть собі квадрат. Проведіть діагоналі. Потім двома горизонтальними лініями розділіть квадрат на рівні частини. Скільки вийшло фігур і яких?

Після виконання завдання студенти перевіряють за допомогою креслення правильність відповіді і повідомляють викладача, яка задача розв'язувалась легко, яка викликала труднощі. Правильні рішення задач умовно оцінюються певною кількістю балів: задача 1-4 бали, задачі 2, 3, 4 – по 5 балів кожна, задача 5-6 балів.

Студенти порівнюють дані різних піддослідних за кількістю часу, що був витрачений на обдумування відповіді, та кількістю балів. В кінці занять, спіраючись на усний звіт, з'ясовують, в яких задачах викликав утруднення процес актуалізації образу, в яких – процес оперування ним.

Дослід 2

Мета роботи. Виявлення індивідуальних відмінностей відтворюючої уяви.

Обладнання. Описи, взяті з художньої літератури, з книжок з історії, географії; кольорові олівці, папір для малювання.

Методика проведення. Викладач читає один раз уривок:

«Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка – Раствавиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка. Між вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця наче заплуталась в зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь.

По обидва береги Раствавиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, необгороджені тинами. Один город одділяється од другого тільки рядком верб або межами. Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене, зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки».

Потім викладач пропонує їм уявити та намалювати об'єкти, про які йшла мова в описі. Після виконання завдання студентам дозволяється ще раз уважно прочитати опис та зробити другий малюнок.

Студенти порівнюють малюнки, зроблені різними людьми, підраховують кількість пропущених об'єктів, помилки, які були допущені в їх зображенні.

Дослід 3

Мета роботи. Дослідження особливостей уяви.

Обладнання. Три будь-яких слова.

Методика проведення. Піддослідний протягом 10 хвилин складає якомога більше речень з даними словами.

Викладач оцінює результати таким чином:

якщо в реченні використані три слова у дотепній, оригінальній комбінації

– виставляє 6 балів,

якщо ці слова використані без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації – 5 балів,

якщо ж у звичайній комбінації – 4 бали,

якщо задані слова використані у менш мисленно необхідній, але логічно допустимій комбінації – 3 бали,

а якщо правильно використані лише два слова, а третє штучно введено в речення – 1 бал.

У разі складання піддослідним речення з безглуздим поєднанням трьох слів – 0 балів.

Проаналізувавши речення, студенти підводять підсумки, підраховують суму балів, одержаних кожним піддослідним.

Дослід 4

Мета роботи. Вивчення зв'язку творчої уяви з процесом сприймання, пам'яті та мислення.

Обладнання. Таблиця з трьома словами-подразниками «Санкт-Петербург», «грізний месник», «Куликовська битва».

Методика проведення. Викладач називає по черзі три слова-подразники: «Санкт-Петербург», «грізний месник», «Куликовська битва» і пропонує написати, які образи виникають в зв'язку з тим чи іншим словом-подразником, а потім проаналізувати джерела виникнення даного образу.

Студенти порівнюють описи образів, що виникли у піддослідних під впливом слів-подразників і зіставляють джерела виникнення образів. Результати записують у таблицю.

ТАБЛИЦЯ

Прізвище	Слово-подразник	Джерело виникнення образу	Попереднє сприймання, пам'ять, мислення

Дослід 5

Мета роботи. Дослідження особливостей самооцінки уяви.

Обладнання. Анкета, що включає такі питання:

1. Що ви можете сказати про свою уяву?
 - а) У мене досить жива уява – образи легко і вільно з'являються перед внутрішнім зором.
 - б) Яскраві образи виникають рідко, частіше всього вони не чіткі та схематичні.
2. Як ви розповідаєте про якусь подію або випадок?
 - а) Найчастіше я описую її досить детально і послідовно.
 - б) Частіше передаю тільки загальний зміст, рідко розповідаю з усіма деталями.
3. Як ви малюєте?
 - а) Хоч я й не художник, але малювати можу.
 - б) Зовсім не вмію малювати.
4. Коли ви читаєте книгу, ви бачите те, про що пише автор?
 - а) Так, перед очима немовби проходять кадри фільму.
 - б) Майже не бачу, я просто розумію про що йде мова.

Методика дослідження. Студентам пропонується перечитати питання анкети та коло обраної відповіді поставити «+», а потім студенти зіставляють ці відповіді з результатами попередніх дослідів та роблять висновки про адекватність або неадекватність самооцінки людини.

4. Розв'язання психологічних задач

Проаналізуйте подані нижче тексти і дайте відповіді на запитання.

1. Про які особливості уяви свідчить запис в щоденнику Л.М.Толстого? Л.М.Толстой, відповідаючи на звинувачення його в тому, що він занадто жорстоко вчинив з Анною Кареніною – героїнею однойменного роману, записав: «Це нагадує мені випадок, який трапився з Пушкіним. Одного разу він сказав: «Уяви, яку штуку зіграла зі мною моя Тетяна. Вона заміж вийшла. Я цього від неї аж ніяк не чекав».

Те ж саме я можу сказати про Анну Кареніну. Взагалі герої мої роблять такі штуки, яких би я не бажав. Вони роблять те, що повинні робити в справжньому житті, а не те, що мені хочеться».

2. Вдумливо прочитайте уривок з повісті І.Цюпи «Мужній вершник» і скажіть, за допомогою якого психічного процесу Микола Островський намалював у своїй голові образи горьківських героїв. Чому саме так думаєте?

«Книги М.Горького, які він (мається на увазі Микола Островський) зараз читав запоем, відкривали перед Миколою світ нелегкого людського життя.

Люди з сильними характерами обступали хлопця, і він бачив і Челкаша, і полум'яного Данка, який, щоб вивести людей з темряви, запалив своє серце, перетворивши його на вогнескип».

3. Як можна назвати Єгора – героя повісті В.Карбовської «Білі ручки чужо люблять працю» – за такою його характеристикою?

«Єгор – учень сьомого класу – то бачить себе поетом, то космонавтом, який повертається з Марса, то найкращим спринтером в світі.

Головне – герой всього цього досягає дуже легко і швидко, не прикладаючи ніяких зусиль. Єгор просто сидить за столом і...»

4. Визначте, які прийоми використані для створення вказаних нижче образів творчої уяви.

а) «У лукоморья дуб зеленый,
Златая цепь на дубе том:
И днем и ночью кот ученый
Все ходит по цепи кругом.
Идет направо – песнь заводит,
Налево – сказку говорит.
Там чудеса: там леший бродит,
Русалка на ветвях сидит;
Там на неведомых дорожках
Следы невиданных зверей;
Избушка там на курьих ножках
Стоит без окон, без дверей».

(О.С.Пушкін)

б) Що зроблю я для людей?! – дужче за грім нукнув Данко. І раптом він розірвав руками собі груди і вирвав з них своє серце і високо підніс його над головою.

Воно палало так яскраво, мов сонце, і яскравіше за сонце, і весь ліс замовк, освітлений цим смолоскипом великої любові до людей, а темрява розлетілася від світла його і там, глибоко в лісі, тремтячи, впала в гнилизну болота. Люди ж, зачудовані, стали як камені (О.М.Горький)

в) Павло Власов, Андрій Соколов, Онегін, Печорін, Наташа Ростова, Семен Давидов і т. д.

5. Дайте оцінку погляду Волиного батька на виховання за таким його описом.

– У мене свій погляд на виховання. Речі треба називати своїми іменами. Хочу, щоб син тверезо дивився на світ. Якщо діти стромляють палички в пісок і кажуть, що це сад, або кидають вгору листок згорнутого паперу і думають, що запустили справжню ракету, то їм треба довести, що між паличками і садом, як між листком паперу і ракетою, велика різниця.

6. Л.М.Толстой, створюючи образ Наташі Ростової, поєднав у ньому риси своєї дружини Софії та її сестри Тетяни.

Визначте, який прийом створення художнього образу використав письменник.

7. Проаналізуйте, які реальні об'єкти були покладені в основу побудови казкових образів – снігуроньки, кентавра, русалки.

5. Самостійна робота: Напишіть реферат на тему: «Пізнавальні психічні процеси і їх роль у пізнанні реального світу» за таким Планом:

1. Чуттєве пізнання та його роль у пізнанні світу.
2. Абстрактне мислення і його значення в процесі пізнання світу.
3. Практика – критерій істинності.

ТЕМА 2.4. Мислення

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначати суттєві ознаки мислення, розвивати вміння використання теоретичних знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Загальна характеристика мислення.
2. Операції мислення. Основний механізм мислення.
3. Мотивація та детермінація мислення.
4. Мислення як розв'язання задач.
5. Вивчення результатів мислення в психології. Форми мислення: поняття, судження, умовисновки.
6. Процес розуміння. Розумові дії та їх формування.
7. Види мислення.
8. Індивідуально-психологічні особливості мислення.

Основні поняття: мислення, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, класифікація, мотивація, детермінація, поняття, судження, умовисновки, предметно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне.

Конспектування:

1. Костюк Г.С. Проблеми психології мислення // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.168-194.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.139-174.
2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.202-215.
3. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

ДОДАТКОВА:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
2. Коваленко А.Б. Психологія розуміння творчих задач // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.194-207.

3. Середа В.Ю. Вчись логічно мислити // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.207-223.
4. Тихомиров О.К. Психология мышления. Виды мышления. Субъект мышления // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.223-229.
5. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.229-241.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. Що таке чуттєве пізнання? Яку роль воно відіграє в процесі пізнання зовнішнього світу?
2. Дайте пояснення мисленню як вищій формі пізнавальної діяльності людини.
3. Укажіть, у чому виявляється робота мислення під час сприймання яблуневого саду в цвіту.
4. Поясніть визначення мислення як опосередкованого і узагальненого відображення предметів і явищ в їх істотних зв'язках, властивостях і відношеннях. З'ясуйте особливості мислення.
5. Розкрийте роль мислення в житті та діяльності людини.
6. Покажіть відмінність мислення від відчуттів та сприймань як форм чуттєвого пізнання об'єктивної дійсності. В чому єдність чуттєвого пізнання і мислення?
7. Доведіть, що мислення глибше, повніше й точніше відображає зовнішній світ, ніж чуттєве пізнання.
8. Вкажіть, що покладено в основу класифікації видів мислення. Охарактеризуйте кожен з них. Наведіть приклади.
9. Розкажіть про мислення як діяльність. Що таке проблемна ситуація? Наведіть приклад.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. Знайдіть і обґрунтуйте найбільш точне і повне визначення мислення:
 - а) Процес відображення окремих конкретних предметів з їх істотними властивостями і якостями;
 - б) Відображення в голові людини предметів та явищ з їх істотними властивостями;
 - в) Процес безпосереднього відображення предметів в їх зв'язках і відношеннях;
 - г) Процес створення в голові людини образів предметів і явищ з їх внутрішніми і зовнішніми властивостями.

- д) Процес опосередкованого і узагальненого відображення предметів і явищ в їх істотних зв'язках, властивостях і відношеннях.
2. Який психічний процес допоміг Фаллесу в VI ст. виміряти висоту піраміди в такий спосіб: в той час, коли довжина його тіні дорівнювала його зросту, він виміряв довжину тіні піраміди і довідався про її висоту.
 - а) Відчуття і сприймання,
 - б) Уявлення і уява,
 - в) Мислення.
 3. Яке з наведених тверджень є правильним?
 - а) Людина здатна про все мислити.
 - б) Людина здатна все відчувати і сприймати.
 - в) Людина неспроможна про все мислити і мати про все поняття.
 4. Яке мислення за видом переважає при засвоєнні теоретичних знань і при здійсненні наукових відкриттів?
 - а) Наочно-дійове, б) Образне, в) Логічне.
 5. Мислення шахіста є переважно:
 - а) Наочно-дійове; б) Образне; в) Логічне.
 6. Мислення композитора є переважно:
 - а) Наочно-дійове; б) Образне; в) Логічне.
 7. Знайдіть правильне твердження:
 - а) Там, де немає питання, там немає і мислення;
 - б) там, де немає проблеми або задачі, там немає і мислення.
 8. Поняття – це форма мислення, що являє собою:
 - а) Найповніше відображення предметів і явищ з їх якостями;
 - б) Відображення за допомогою слова сутності об'єкта;
 - в) Відображення зовнішніх і внутрішніх властивостей явищ і предметів з їх істотними зв'язками та відношеннями;
 - г) Узагальнення предметів та явищ реального світу.
 9. Знарядям людського мислення є:
 - а) Відчуття і сприймання;
 - б) Мова і мовлення;
 - в) Мова і сприймання, відчуття.
 10. Допишіть основні етапи розв'язування задач:
 - а) Чітке усвідомлення питання задачі;
 - б) Аналіз даних задачі;
 - в) Перевірка правильності вирішення задачі.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Виявлення загальних понять (словесно-логічне мислення).

Інструкція: Вам буде зачитано 14 узагальнюючих слів і до кожного із них – набір з 5 слів, два з яких, що знаходяться в найбільшому зв'язку з узагальнюючим словом, потрібно записати. Наприклад, узагальнююче слово «вчитель», пов'язані з ним слова – «учень», «парти», «пояс-

нення», «крейда», «дошка». Вчитель може працювати без крейди, парти, дошки, але не може без учнів і пояснення. Значить, потрібно записати слова «учні» і «пояснення». Узагальнюючі слова і набір з 5 слів читаються з інтервалом 10 секунд.

1. Сад (рослини, садівник, собака, огорожа, земля).
2. Річка (берег, риба, риболов, водорослі, вода).
3. Місто (автомашина, будинки, натовп, вулиця, велосипед).
4. Сарай (сіновал, кінь, дах, худоба, стіни).
5. Куб (кути, креслення, сторона, камінь, дерево).
6. Ділення (клас, ділене, олівець, дільник, папір).
7. перстень (діаметр, діамант, проба, округлення, виливання).
8. Читання (розділ, книжка, друк, картинка, слово).
9. Газета («Студентський меридіан», додаток, телеграма, папір, редактор).
10. Книга (малюнки, війна, папір, кохання, текст).
11. Спів (дзвін, мистецтво, голос, аплодисменти, мелодія).
12. Бібліотека (місто, книги, лекція, музика, читачі).
13. Ліс (листок, яблуна, мисливець, дерево, вовк).
14. Спорт (Медаль, змагання, оркестр, перемога, стадіон).

Тема: Виключення понять (словесно-логічне мислення).

Інструкція: Вам буде зачитано по 5 слів, з яких 4 об'єднані загальним родовим поняттям, а одне до нього не відноситься або відноситься в меншій мірі. Таке слово вам слід визначити і записати під відповідним номером. Наприклад. Я зачитую слова: цегла, камінь, глина, вапняк, будинок. Перші чотири слова мають загальне родове поняття «будівельний матеріал», останнє слово до нього не відноситься. Потрібно записати: 1) – будинок. На запис дається 10 секунд.

1. Василь, Федір, Іванов, Микола, Петро.
2. Скоро, швидко, поступово, поспішно, спішно.
3. Листок, земля, кора, луска, гілка.
4. Темний, світлий, голубий, чорний, тьмяний.
5. Гніздо, кора, курятник, сторожка, барлога.
6. Невдача, хвилювання, поразка, крах, привал.
7. Успіх, невдача, удача, виграш, спокій.
8. Молоко, сир, сметана, сало, кефір.
9. Глибокий, низький, світлий, високий, гіркий.
10. Хата, піч, дим, хлів, будка.
11. Береза, сосна, дуб, бузок, ялинка.
12. Секунда, час, рік, вечір, неділя.
13. Сміливий, хоробрий, рішучий, злий, відважний.
14. Стіл, ложка, чайник, чашка, тарілка.

Тема: Операції, форми і якості мислення

Мета: Закріпити знання операцій, форм, якостей мислення.

Хід роботи:

1. Вставте слово, яке служило би закінченням першого слова і початком другого:

ЗВИ /.../ КА

2. Розв'яжіть анаграми і запишіть зайве слово:

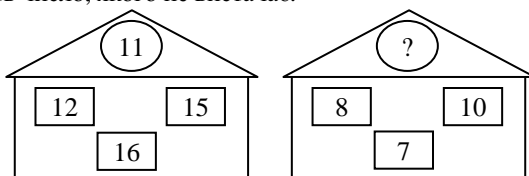
АЛГРК

КОЖАЛ

ДМОНЧЕА

ШКАЧА

3. Запишіть число, якого не вистачає:

4. Напишіть пропущене слово:

Багор / Роса / Тесак.

Гараж / / Кабан.

5. Запишіть пропущене число.

196 / 25 / 324

325 / ? / 137

6. Продовжіть ряд чисел:

18; 10; 6; 4; ?

7. Розв'яжіть анаграми і запишіть зайве слово:

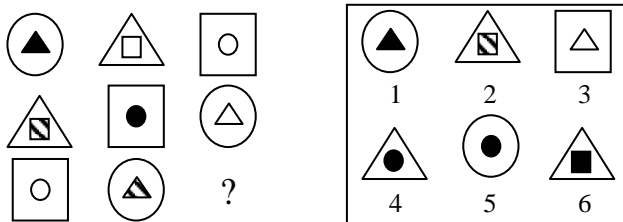
Ниавд

Сіотг

Сліт

Ліксор

8. Виберіть потрібну фігуру з пронумерованих:

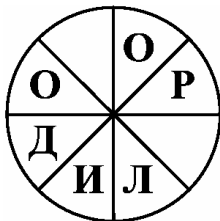
9. Запишіть букву, якої не достає:

ЧОРНІ?

10. Вставте слово, яке служило би закінченням першого слова і початком другого:

Мі / ... / олад

11. Вставте букви, яких не вистачає:

12. Вставте пропущене слово:

Заряд / рама / крам

Пікет / / трап

13. Вставте слово, яке служило би закінченням першого і початком другого:

ПРИК / ... / АН

14. Розв'яжіть анаграми і запишіть зайве слово:

ЖААРБ

ПВЕР

ТЯХА

ОЕЧВН

15. Вставте слово, яке б означало теж саме, що слова які стоять поза дужкою:

Рука / / гроно

16. Вставте пропущену букву:

А Г Є

Г Ж І

З К ?

17. Вставте пропущені букви:

18. Вставте пропущене слово:

КНИГА / КИЛА / ШКАЛА

САЛАТ / / ПОВІД

19. Вставте слово, яке б означало те ж саме, що слова, які стоять поза думками:

елемент замка / / елемент нотної грамоти

20. Вставте пропущене слово:

ЛОТОК / КЛАС / СІТКА
ОЛІМП / / СВИНЯ

21. Вирішіть анаграми та виключіть зайве слово:

АТСІН
ЕВЧТРЕ
РВЕДІ
ВОІКН.

22. Вставте слово, яке визначало теж саме, що слова, які стоять поза дужками :

ЕЛЕМЕНТ ЗАТОКИ / / ЖІНОЧА ЗАЧІСКА

Вірні відповіді:

1.	Чай	7.	Тісто	13.	Лад	19.	Ключ
2.	Чемодан	8.	б	14.	Вепр	20.	Пояс
3.	11	9.	И	15.	Кисть	21.	Четвер
4.	Жаба	10.	Шок	16.	П	22.	Коса
5.	21	11.	К	17.	Д.Т		
6.	3	12.	Кипа	18.	Слід		

В кінці студенти записують **висновок** про те, за допомогою яких операцій, форм і якостей мислення виконували завдання.

Тема: Наочно-дійове мислення в конкретній ситуації.

Хід виконання:

Студентам пропонується текст для аналізу, в ході якого слід виявити особливості наочно-образного мислення.

«XVI Олімпійські ігри в Мельбурні ввійшли в історію як ігри Володимира куца. Він завоював зразу дві золоті медалі на стайерських дистанціях – 5000 і 10 000м, встановивши нові олімпійські рекорди. До XVI Олімпійських ігор В.Куц двічі встановлював світові рекорди, а англічани Крістофер Чатауей і Гордон Пірі відбирали їх. Правда, англічани відбирали рекорди при допомозі самого спортсмена. В.Куц свою боротьбу за першість не супроводжував тактичними маневрами і уловками, ніколи не ховався за інших бігунів, а сміливо, рішуче і мужньо йшов вперед. В Бергені В.Куц на перших же кругах очолював біг, Г.Пірі йшов за В.Куцом, а на останній прямій рвонув і

виявився першим. Г.Пірі впав на руки, підхопивших його друзів, сказав як в Лондоні Чатауей: «Спасибі Куцу».

Деякі спортивні коментатори стали відгукуватися про В.Куца досить критично, його називали «роботом», «людиною-машиною». А одна мельбурзька газета запитувала: «Чи зможе перемагти «робот» спортсменів-мислителів?» І ось старт на 10 000 м. В.Куц вирвався вперед. Г.Пірі слідує за ним, він вірний своїй тактиці і в Мельбурні збирається повторити Берген – хоче за лідером прийти до перемоги... Але ось В.Куц робить перший ривок. Це дає короточасний успіх. Пірі робить відповідний ривок, і тоді В.Куц різко збавляє темп, і так багато разів. Це і є знаменитий «рваний біг Куца». Так прийшла олімпійська перемога. Тон газет різко змінився. У статті, названій заголовком «Куц – кішка, Пірі – мишка», писали: «Куц – це не машина. Його мозок настільки прекрасно підготовлений, його мислення настільки досконале, як і його тіло». А Пірі сказав: «Справа не втому, що Куц перемає мене, справа в тому, як він це зробив».

4. Розв'язання психологічних задач

1. Проаналізуйте поданий нижче текст і дайте відповіді на запитання.

Письменник В. Шишков в своєму творі «Таежний волк» так писав про героя: «Автор іде разом з Баклановим – тайговиком по лісу. Вони йдуть високою травою, яка вище коня. Бакланов, вдивляючись у траву, говорить: «Дивись, недавно тут ведмідь проходив. Ні, – краще вдивляючись, виправляє він сам себе. – Не ведмідь, а коні нековані йшли і люди».

– Чому ти так гадаєш?

– А хіба ти не бачиш? Якраз врівень з кінською мордою трава де-не-де обскубана: коні на ходу зривали.

Він оглянувся на всі боки і, показуючи вправо, сказав: «Значить, на тому пагорбку вони робили привал. Чоловік 15 було».

– Звідки ти знаєш?

– Дивись, чотири дірки навколо вогнища, значить, три палиці було встромлено в ті дірки. На кожній палиці висіло по одному чайнику. Кожен чайник на три-чотири чоловіка, ось тобі чотири рази по чотири – скільки буде?

– Коли ж вони були? Сьогодні, мабуть?

– От так сказав...– Бакланов розгріб попіл, пощупав землю.

– Три дні тому, ось коли. Земля під ногами холодна, значить не сьогодні. І не вчора, тому що на вуглинках здуто сивий наліт. А три дні тому після дощу. Коли б до дощу, то попіл зміло б. Отже, три дні тому, після дощу. Зрозуміло?»

Вкажіть, за допомогою якого пізнавального психічного процесу Бакланов одержав відповідну інформацію. Розкрийте зміст даного психічного процесу, його характерні особливості.

2. Які характерні особливості мислення проявляються в таких прикладах?

а) «Хоча до переднього краю вже залишалось не більше як два кілометри, розвідники продовжували йти так само обережно, обачливо, як і раніше...»

Навколо було надзвичайно тихо. Це був рідкісний час затишшя. Якщо не рахувати далеких гарматних пострілів та коротенької кулеметної черги десь збоку, можна було думати, що в світі немає ніякої війни.

Проте бувалий солдат відразу помітив би тисячі ознак того, що саме тут, в цьому тихому, глухому місці притаїлась війна.

Червоний телефонний шнур, який непомітно сковзнув під ногами, говорив, що десь недалеко – ворожий командний пункт або застава. Декілька зламаних осик і зім'ятий чагарник не залишали сумніву в тім, що недавно тут пройшов танк або самохідка, а легкий, що не встиг ще вивітриться, особливий, чужий запах штучного бензину і гарячого масла показував, що цей танк або самохідка були німецькими...

Іноді розвідники наштовхувалися на глибокий, звивистий хід сполучення або на ґрунтовий командирський бліндаж, накатів в шість, з дверима, зверненими на захід. І ці двері, звернені на захід, красномовно говорили, що бліндаж німецький, а не наш... Так розвідники повільно просувались до своїх». (В.Катаєв)

б) Учень треба знайти, чому дорівнює один із кутів рівностороннього трикутника. Він міркує так: проти рівних сторін лежать однакові кути, сума всіх внутрішніх кутів трикутника дорівнює 180 градусів. Отже, величина одного кута трикутника дорівнює $180 : 3 = 60$ градусів.

в) Прокинувшись вранці, учень підходить до вікна і бачить, що земля, дерева, будинки вкриті снігом, а люди ходять тепло одягнені. Значить, уночі йшов сніг, а зараз надворі холодно.

3. Вкажіть у наведених прикладах види мислення, їх характерні особливості.

а) Учень VIII класу так висловив своє розуміння вірша М.Ю.Лермонтова «Скеля»: «Хмаринка – це випадкова радість у людини. Вона зіграла людину, залишила добрий спогад і полетіла. І ця людина після такої радості ще гостріше відчуває свою самотність, усю безраднісність свого існування» (за М.М.Шардаковим).

б) Першокласникам дали одноколірні цеглинки і запропонували з частини цеглинок викласти дві стінки. Потім перша група школярів повинна була викласти третю стінку (що з'єднала б перші дві), орієнтуючись на раніше викладені дві стінки. Друга група, споруджуючи третю стінку, не мала можливості порівнювати свою роботу з двома першими стінками.

У першій групі виявилось втричі більше учнів, які правильно розв'язали завдання, ніж у другій групі (за М.М.Шардаковим),

в) Учень X класу так визначає почуття честі: «Почуття честі – це почуття, яке змушує людину підтримувати в очах інших свій авторитет, репутацію, чи авторитет і репутацію колективу, членом якого він є. Це почуття спонукає прагнути до чистоти своїх вчинків, своєї моралі. Особиста честь у нашій країні невіддільна від колективної. (За М.С.Лукіним).

4. Проаналізуйте проведення занять з погляду активізації мислення дітей на шостому році життя.

Ольга Семенівна показувала своїм вихованцям картинки, на яких зображені відомі їм свійські і дикі тварини. Вона ставила дітям такі запитання:

– Хто це? Де живе? Як звучать їхні дитинчата? Це дика чи свійська тварина? Розкажіть про зовнішні ознаки їх.

В іншій старшій групі в цей же день Ніна Петрівна показувала дітям ті самі картинки і ставила їм такі запитання:

– Хто це? Як ти дізнався, що це... наприклад, коза? Який у неї зовнішній вигляд? Чим харчується? Вона дика чи свійська тварина? Чому ти так думаєш? Розкажи все, що ти знаєш про цю тварину.

5. Самостійна робота

1. Підготувати питання «Індивідуально-психологічні особливості мислення».
2. Підберіть з художньої літератури приклади виявлення роботи мислення героїв твору і дайте пояснення властивостей, розкрийте зміст мислення в даному випадку.

ТЕМА 2.5. Мовлення.

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначати суттєві ознаки діалогу, монологу, внутрішнього та зовнішнього мовлення, розвивати вміння використання теоретичних знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Розмежування понять мови і мовлення.
2. Лінгвістика. Психолінгвістика. Психологія мовлення.
3. Мовлення як діяльність. Мовленнєва поведінка.
4. Види мовлення.
5. Мовлення і пізнавальна діяльність.

Основні поняття: мова, мовлення, функції мови, функції мовлення, лінгвістика, психолінгвістика, психологія мовлення, мовленнєва поведінка, діалог, монолог, внутрішнє мовлення, зовнішнє мовлення.

Конспектування:

1. С.Л.Рубинштейн. Речь и общение. Функции речи // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.518-526.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.392-421.
2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.124-135.
3. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001. – С.293-298.

5. Розділ психології, який основну увагу зосереджує на дослідженні мовлення як діяльності з визначенням його цілей, мотивів, дій, результатів – це:
 - а) лінгвістика;
 - б) психолінгвістика;
 - в) психологія мовлення.
6. Розділ загальної психології, який вивчає співвідношення мовлення із мисленням, сприйманням, пам'яттю, іншими психічними явищами – це:
 - а) лінгвістика;
 - б) психолінгвістика;
 - в) психологія мовлення.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Характеристика видів мовлення

Мета: закріпити теоретичні знання щодо видів мовлення, їх основних характеристик, розвивати вміння аналізувати, узагальнювати, аргументувати свою відповідь, формувати дослідницькі навички.

Хід роботи:

Кожна окрема картка містить одну з характеристик видів мовлення. Група ділиться на підгрупи з 4 учасників. Один з них збирає в себе картки з характеристиками монологічного мовлення, інший – діалогічного мовлення і т.д. В результаті група класифікує набір карток на чотири блоки відповідно до різних видів мовлення. Обговорення результатів спрямоване на розкриття наступних питань:

1. Який вид мовлення є максимально розгорненим (згорненим) і які ознаки вказують на це.
2. Який вид мовлення максимально (мінімально) організований? Які ознаки про це свідчать?

ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЯ:

1. Максимально організоване	10. Мінімально організоване
2. Той, хто говорить, визначає зміст	11. Ситуативне
3. Незначне використання інформації із ситуації	12. Мимовільне
4. Вимагає ораторських вмінь	13. Вільне використання немовних засобів
5. Організовується і планується задалегідь	14. Мало організоване
6. Максимально згорнуте	15. Максимально розгорнуте
7. Беззвучність	16. Максимальне використання мовних засобів
8. Виконує функцію мислення та підготовки до мислення	17. Відбувається без співбесідника або слухача
9. Узагальненість	18. Найбільш довільне
	19. Результат навчання

Тема: Засоби спілкування

Мета: закріпити знання студентів про вербальні та невербальні засоби спілкування.

Матеріал: Вірші А.Барто.

Хід роботи

Студенти діляться на підгрупи по 3-4 чоловіка. Кожна підгрупа отримує бланк з віршем А.Барто. Потрібно за 5 хвилин продумати і продемонструвати групі за допомогою невербальних засобів даний вірш так, щоб студенти інших підгруп могли відгадати назву демонстрованого вірша.

М'ячик

Наша Таня гірко плаче,
Закотився в річку м'ячик.
– Таню, люба, цить, не плач,
Не потоне в річці м'яч

Ведмедик

Впав ведмедик на підлогу,
Покалічив собі ногу...
Я в біді його не лишу –
Він для мене наймиліший!

Бичок

Іде бичок, хитається,
Зітхає на ходу:
– Ой, кладочка кінчається,
Я зараз упаду!

Літак

От збудуєм літака ми –
Політаєм над лісами.
Політаєм над лісами,
І повернемось до мами.

Зайчатко

Про зайча дівча не дбало –
Од дощу не заховало.
Ждати помочі нізвідки,
Геть промокло – аж до нитки!

Грузовик

Ми kota хотіли нині
Покатати на машині.
Кіт кататися не звик –
Перекинув грузовик.

Лошатко

Я люблю своє лошатко,
Причешу його спочатку,
Гребінцем пригладжу хвостик –
Ми ж із ним поїдем в гості!

4. Самостійна робота: Риторика – стародавня наука про ораторське мистецтво. Складається вона з 5 частин:

1. Знаходження матеріалу.
2. Розміщення його.
3. Словесне вираження його.
4. Запам'ятання.
5. Промовляння.

Стилістичні фігури – це такі звороти мови, які посилюють її виразність.

Анафора – повторення початкової частини фрази, наприклад: «Город пышный, город бедный...» (О.С.Пушкін).

Епіфора – повторення кінцевих частин фрази.

Сімпліка – повторення середині при різному початку і кінці, наприклад: «И я сижу, печали полный, один сижу на берегу».

Елліпс – пропуск структурно-необхідного елемента.

«Не тут-то (было). Море не горит». (И.А.Крылов).

Інверсія – зміна звичного порядку слів, використовується для надання реченню особливого змісту.

Градація – поступове нагнітання, або, навпаки, послаблення сили однорідних виразних слів.

«Не жалею, не зову, не плачу» (С.Есенин).

Хіазм – розміщення частин двох паралельних фраз в зворотньому порядку «мы едим, чтобы жить, а не живем, чтобы есть».

Завдання: Знайти в художній літературі і навести приклади стилістичних фігур.

ТЕМА 2.6. Воля

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розвивати позитивні вольові якості особистості, вміти виявляти спеціальні риси вольової поведінки.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Визначення волі.
2. Воля і мотивація.
3. Характеристика вольової дії.
4. Вибір як умова вольової дії
5. Вольові якості особистості.

Основні поняття: воля, функції волі, специфічні риси вольової поведінки, структура вольової дії, потяги, бажання, воління, боротьба мотивів,

прийняття рішення, створення плану реалізації, вчинок, вибір, самостійність, рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, витримка і самовладання, безвілля, абутія.

Конспектування:

1. Рубинштейн С.Л. Природа воли // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.342-345.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.365-390.
2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. Ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.264-272.
3. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

ДОДАТКОВА:

1. Бех І.Д. Модель рефлексії як складника вольового процесу // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.367-370.
2. Выгодский Л.С. Овладение собственным поведением // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.338-342.
3. Дружинин В.Е. Волевая регуляция поведения // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.357-360.
4. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
5. Иванников В.А. Критерии воли // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.350-357.
7. Калинин В.К. Классификация волевых качеств // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.363-367.
8. Котырло В.К. Основные понятия. Воля как процесс, состояние, действие // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.360-363.
10. Селиванов В.И. Волевое усилие. Волевое действие. Волевые процессы. Волевые состояния // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.345-350.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. Що називається волею? Які відмінні риси людей з сильною і слабкою волею?
2. Дайте приклади вияву волі вихователя та дошкільнят під час проведення занять та режимних моментів.
3. Дайте аналіз складної вольової дії.
4. Розкажіть про боротьбу мотивів та наведіть приклади.
5. З'ясуйте роль волі в житті та діяльності людини. Поясніть думку О.Довженка: «Є воля – є людина! Нема волі – нема людини! Скільки волі – стільки й людини».
6. У чому виявляється суспільно-історичний характер волі? Наведіть приклади.
7. Назвіть вольові якості й коротко охарактеризуйте їх.
8. Поясніть таке твердження Л.Леонова: «Жодна велика перемога неможлива, якщо їй не передує мала перемога над самим собою».

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. Вольові дії – це:
 - а) Свідомі, довільні дії;
 - б) Перехід від рішень до їх виконання;
 - в) Дії, скеровані на досягнення свідомо поставлених цілей і зв'язані з доланням перешкод;
 - г) Імпульсивні дії, зв'язані з доланням труднощів;
 - д) Прийняття правильних рішень, накреслення планів їх виконання.
2. У якій з наведених нижче груп дій є вольові дії?
 - а) У книзі С.Федорова «Підпільний обком діє» розповідається про одного розвідника, який, опинився у місті під час бомбардування його фашистами, побачив літак, що низько летів над землею. І раптом вихопив із-за пояса ручну гранату і замахнувся... Довелося схопити товарища за руку. Він насправді збирався кинути гранату в літак. Тут же він schaменувся і посміявся разом з нами...»
 - б) Під час повітряного бою пілота було смертельно ранено. В якусь мить він зрозумів, що, коли випустить з рук штурвал літака, загинуть усі, хто в ньому є.
І от пілот веде далі літак, благополучно садить його і тут же безсило падає на підлогу кабіни. З літака його виносять уже мертвим (за Ф.Н.Гоноболіним).
 - в) Дуже жаркого дня юнак А. працював на пришкільній ділянці. Він твердо вирішив довести роботу до кінця. Коли ж до нього підійшли товариші й запропонували піти покупатись, він погодився і попрямував з ними до річки.

3. У яких рядках перелічено лише позитивні вольові якості особистості?
 - а) Наполегливість, самостійність, упертість, цілеспрямованість, мужність,
 - б) Цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, сміливість, вередування, витримка.
 - в) Самовладання, сміливість, наполегливість, мужність.
 - г) Цілеспрямованість, сміливість, навіюваність, мужність.
 4. Укажіть правильне визначення цілеспрямованості:
 - а) Уміння добитися поставлених цілей, яким би тривалим і важким не був шлях до їх досягнення;
 - б) Свідоме підкорення своєї поведінки правилам;
 - в) здатність людини підкоряти свою поведінку стійким і суттєвим цілям.
 5. З наведених нижче прикладів вольових дій вкажіть на вольові якості:
 - а) Спуск з дуже крутої сніжної гори на ковзанах;
 - б) Розв'язання дуже складної задачі з фізики;
 - в) Закриття О.Матросовим своїм тілом амбразури ворожого доту.
 6. Шестикласник для розвитку своєї волі часто переривав читання книжки на найцікавішому місці і не доторкувався до неї два-три дні.
В такий спосіб він розвивав:
 - а) Витримку;
 - б) Самостійність;
 - в) Цілеспрямованість.
- З названих вольових якостей виберіть потрібну. Відповідь обгрунтуйте.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Психологічний аналіз складної вольової дії.

Матеріал: Текст для аналізу «Перша самостійна спроба».

Гімнасти вже 7 тренувань вивчали зіскок «сальто назад прогнувшись» з перекладинив полегшених умовах – з використанням підвісного пояса для страховки. В кінці вони оволоділи правильною технікою вправи і добились достатньо стабільного приземлення. Сьогодні тренер запропонував виконати сальто самостійно, без пояса. Настіпив момент втілення давньої мрії Сашка: остаточно оволодіти цим гарним елементом. Сталось би так, що трнер похвалив би його. І знайомі, з якими він вчився в інституті, були би приємно здивовані його сміливістю. До того ж, щоб стати першорозрядником, не можливо обійтись без цього елемента.

Але виконання сальто без пояса для страховки не позбавлено ризику. Варто опустити руки нижче, ніж слід. І тебе занесе на перекладину, боляче вдариться голілками в її тверду сталь і впашеш головою вниз. Добре, якщо попадеш в «обійми» тренера... «Ну і гімнаст!» – подумай. А якщо руки опустиш передчасно, то полетиш дальше матів, не перевернувшись до кінця. Тоді прощайте тренування, а можливо, і... Перед мисленням поглядом Саші промайнуло неуправляєме тіло, стрімко летяче і грузно падаюче на підлогу далеко від страхуючих. У нього перехопило подих, частіше забилося серце, по спині пробіг холодок, він відчув страх.

Першим підійшов до снаряду Володя і виконав сальто без грубих помилок. Страхуючі вміло супроводили Володю до фази польоту і допомогли приземлитися.

– Молодець – мимовільно вирвалось у Сашка. «Страховка надійна, – подумав він, – впасти не дадуть. Я підготовлений не гірше. Чому ж я боюсь? Ні, повинен зробити. Головне – вчасно відпустити руки».

У Саші виникла ціла гама переживань: заговорило спортивне самолюбство («я ж не слабший»), стало чітким бажання не відстати («ми ще поборемся»), якимось по-новому усвідомився обов'язок перед тренером («не можна його підвести»). Злившись в одне ціле, ці почуття і думки відтіснили переживання страху. Ні, воно не зникло зовсім, але стало слабше, трішки м'якше. Якимось звичайним...

Саша тверезо оцінив свої можливості і прийшов до висновку: буду старатися відпустити руки так, як було в найкращих спробах з поясом для страхування. Якщо відпущу руки трохи раніше, зігнувшись в поясниці: швидкість повороту збільшиться. І приземлення буде точно на ноги. Якщо ж, навпаки, відбудеться затримка, сильніше прогнувшись в польоті і цим постараюсь уникнути заноса на перекладину.

Гімнаст взяв себе в руки і почав настроюватися на підхід. Забаронивши собі думати про які-небудь неприємні наслідки. Відтворив подумки всі деталі вправи, акцентуючи увагу на його основних ланках. Ніби дивлячись збоку на самого себе. Він декілька разів підряд зробив підготовчі дії. Перейшов у вільний політ, перевернувся і приземлився на мати. При цьому момент відриву рук від перекладини фіксував звичним «оп!»

Саша скочив в упор на перекладину, добре вийшов в стойку на руках і почав круговий рух назад. Наближаючись до нижньої вертикалі. Гімнаст трішки зігнувся в тазобедерних сугавах, потім різко розігнувся. Зробив відмах ногами назад, сильним хлистоподібним рухом послав ноги і все тіло вперед-вверх і відпустив руки від перекладини. Він високо взлетів і почав перевертатися. Але враз по якихось зі сторони невидимих причинах зігнув тіло в поясниці і ноги в колінях. Повертання не в міру прискорилось. Гімнасту грозив «перекрут» і падіння на спину. Неудачне приземлення попередили страхуючі.

Що ж відбулось? Як розказав Саша. Під час виконання підготовчих рухів у нього мимовільно виникли коливання. В голові швидко чергувались слова: «робити – не робити, робити – не робити...». Положення стало критичним. Дещо подібне було з ним якимось раніше. За аналогією з тим випадком він прийшов до того ж звичного засобу: спеціально викликав увагу до виконуваних рухів (заставив себе контролювати кожну дію) і «включив» словесний супровід («раз-і-два... оп!»). Таким чином він зумів послабити вплив негативних побуджень і своєчасно відпустити руки. Але страх, хоча його і вдалося приглушити, все таки вплинув.

– В фазі польоту, що показала мені дуже довгою, я смутно відчував свої рухи і момент повороту. Свідомість прорізала думка: «Не переверне», і я, мабуть, розслабився.

Вислухавши зауваження тренера, Саша відійшов в сторону. Переживання заповнили його свідомість. З одного боку. Він відчував радість отриманої над собою перемоги. Сказав: «Потрібно боротися» – і кинувся. Йому це вдалося з першого разу. Не дивлячись на те, що почуття страху просочилося назовні в момент виконання. Тренер сказав, що перша половина сальто получилася на рівні найкращих спроб з поясом для страхування. Саші було приємно усвідомлювати, що він виправдав надії свого наставника і показав на що здатний друзям, з якими тренувався. Пройде деякий час, він вивчить сальто і буде захищати честь колективу свого курсу на інститутських змаганнях. Він виступить в новій якості – по першому розряду. Друзі скажуть: «Не марно тренувався цей хлопець. Добився все-таки свого...»

З другого боку, Саша відчував і засмучення. Він не зміг до кінця подолати страх і зберегти контроль за рухами. Із-за цього не вдалися фази польоту і приземлення. Добре. Що забезпечили страховку. В іншому випадку... І м'язове відчуття було не таким, як при виконанні з поясом. Тому створилося лише часткове і досить схематичне уявлення про сальто, в ньому не вистачало багатьох деталей.

Як би то не було, але радість і засмучення, злившись в одне загальне переживання. Побудили гімнаста до нових спроб.

СХЕМА АНАЛІЗУ

І. Підготовчий етап.

1. Яка ціль стояла перед Сашею?
2. Перерахуйте мотиви:

Мотиви, що побуджують гімнаста до прийняття рішення (позитивні)	Мотиви, що перешкоджають прийняттю рішення (негативні)

3. Чи мала місце боротьба мотивів в процесі прийняття рішення, і якщо так, то чим вона завершилась (до спроби Володі і після неї)?
4. Яке рішення і план його виконання намітив Саша?

II. Виконавчий етап.

5. Назвіть

Труднощі	
особистого характеру (суб'єктивні)	діяльності (об'єктивні), які не зміг подолати гімнаст

6. Вкажіть прийоми, засоби, що сприяли прояву вольових зусиль, використані гімнастом в процесі подолання труднощів (під час настроювання на спробу і в момент виконання сальто).
7. Чи виникла боротьба мотивів в момент виконання сальто

III. Оціночний етап.

8. Чим характеризувалась особиста позиція гімнаста в оцінці виконаної дії?
9. В чому відобразилась суспільна значимість досягнутих результатів в самозвіті гімнаста?

Методика роботи. Самостійний, письмовий аналіз тексту і відповідності зі схемою.

Завершення роботи. Спільне обговорення записів студентів, їх оцінка і уточнення.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Визначте, які вольові якості проявилися в кожній описаній ситуації.

а) Як тільки німецькі фашисти зайшли в Красnodон, Сергій став на шлях боротьби з ними. Вночі з пляшками горючого він заліз на горище школи, поблизу якої був німецький штаб, «... замірився і з силою жбурнув у нижнє вікно... З вікна вирвалося полум'я. В ту ж хвилину Тюленін кинув у це вікно другу пляшку... Полум'я вже бурхало всередині кімнати, горіли рами вікна, і язика вогню висувалися вгору по стіні, мало не до другого поверху... Серьожка схопив третю пляшку і шпурнув її у вікно другого поверху навпроти...

Тепер він бачив величезну заграву, що дедалі більше ширилась по небу... Він ледве стримувався, щоб голосно не засміятись» (О.Фадєєв).

б) «Серьожка мовчав, коли його били, коли Фенбонг, закрутивши йому назад руки, підняв на дибу, мовчав, терплячи страшений біль у пораненій руці...» (О.Фадєєв).

в) «Зоя вчилась дуже добре, хоч багато предметів давалися їй важко. Над математикою і фізикою вона просиджувала іноді до глибокої ночі і ніколи не дозволяла, щоб Шура їй допомагав.

Скільки разів бувало так: вечір, Шура давно приготував уроки, а Зоя все ще за столом.

– Що ти робиш?

– Алгебру. Задача не виходить.

– Дай я тобі покажу.

– Ні, я сама додумаюсь.

– Я йду спати, – сердитим голосом каже Шура. – От розв'язання. Дивись, я кладу сюди.

Зоя навіть не повертає голови... сидить довго. Якщо її знемагає сон, вона ополіскує обличчя холодною водою і знову сідає до столу» (Л.Космодем'янська).

г) Якщо потрібно буде, за Батьківщину ми віддамо життя». Ці слова належать Миколі Гастелло. В смертельному бою з ворогами він підтвердив їх ділом.

26 червня 1941 р. Гастелло вів свою ланку на чергове завдання: розгромити колону фашистських танків, які просувалися на схід по шосе Молодечно-Радошковичі. Бомби точно попадали в ціль. Раптом у бензобак влучив снаряд. Літак шарпнуло, і він загорівся. Вихід один: стрибнути з парашутом. Але це значить потрапити у полон. На шосе знову з'явилися ворожі танки. Не вагаючись, Гастелло спрямував палаючу машину туди, де скупчились броньовані потвори, цистерни. Пролунав оглушливий вибух, і вогненне море, наче салют славним захисникам Батьківщини, розлилося навкруги.

Які цілі та мотиви лежали в основі його подвигу? Назвіть його вольові якості.

д) Шаварш Карапетян – десятиразовий чемпіон світу, семиразовий чемпіон СРСР з швидкісного підводного плавання. Зовсім випадково він опинився на місці жахливого нещасного випадку: тролейбус з пасажирами зірвався з високої греблі Єреванського водосховища. Потрібна була лише мить того, щоб він прийняв найважливіше рішення у своєму житті: власноручно рятувати потерпілих, доки не підійде допомога. Для цього спочатку треба було, пірнаючи на велику глибину (9 метрів) у холодну каламутну воду, дістатись до людей, які знаходились у тролейбусі на дні водосховища. Потім, понад 20 хвилин, до повного фізичного самовиснаження, стікаючи кров'ю від численних порізів, діставати і піднімати на поверхню потерпілих. Герой вирвав з пазурів смерті 20 людських життів.

Якою ж ціною дістався цей подвиг Карапетяну? 45 днів між життям і смертю, півроку напруженого лікування.

е) На рязанському полі спалахнула пожежа, яка загрожувала хлібам. 18-річний юнак Анатолій Мерзляков, не роздумуючи ні хвилини, вступив у нерівну боротьбу з вогнем і загинув як герой.

є) Під час фашистської окупації Сергій Тюленін з Валею Борц кілька разів приклеювали листівки на спину поліцаїв.

ж) Олександр Матросов під час бою за село Чернушки прорвався до ворожого доту, закрив своїм тілом амбразуру, пожертвував собою, чим забезпечив успіх наступу підрозділу.

2. Як можна назвати Галочку?

Мама годує чотирирічну Галочку.

– Ну от, хотіла булочку, їж – бачиш, яка гарненька.

Дівчинка бере шматок в руки і робить гримасу невдоволення.

– Не хочу з маслом, я без масла хотіла.

Мати відрізає другий шматок булки і пропонує його доні.

– Не буду я цю булку їсти! Тут скоринки багато. Галя заливається сльозами, повторює скрізь сльози:

– Я хотіла поїсти булочки, а ти забрала... буду їсти...

(За Вовчик-Блакитною)

3. Якої ви думки про Костика?

Маленький хлопчик, який ще не вмів як слід тримати в руці молоток, силкується забити цвях у дошку. Вдарив молотком по руці, скривився та не заплакав... Хоча в нього майже нічого не виходить, він береться за справу ще й ще раз.

Мати каже синові:

– Костику, не будь таким впертим! Кинь же!

4. Чи подобається вам Боря? Поясніть свою відповідь.

Боря з мамою йдуть по вулиці. І раптом – Боря став на місці як вкопаний, нічим не зрушиш його з місця. На мамині слова одна відповідь:

– А я хочу! А я буду!

5. Проаналізуйте складні вольові дії, вкажіть, які функції виконує воля в кожному конкретному прикладі:

а) Одного разу Славик і Дмитро посварилися. Славик відмовився стрибнути на дно яру.

– Ну, стрибаймо. Он на той пісок, – наполягав Дмитро.

Висота «вовчої ями» метрів п'ять-шість. Славик мовчки відійшов у бік.

– Боїшся? – наступав на нього Дмитро.

– А навіщо це потрібно? – спокійно заперечив йому Славик.

б) Уночі під час великої хуртовини Широслан допомагав батькові переганяти отару овець із пасовиська до села. Вівці, почувши хижаків, несподівано помчали до урвища. Хлопчик не розгубився. Він кинувся навперейми, хоча знав, що від зіткнення з очманілими від страху тваринами він

може зірватися в прірву. Так і сталося. Проте все-таки він встиг, біля самого урвища ударом кийка він повернув барана-вагажка». (за Е.Ш.Натанзон).

в) Людині дуже хочеться пити. Вона підходить до водойми, набирає води і хоче випити її. Проте їй кажуть: «В цій воді виявлено заразу, майте це на увазі».

Людина виливає воду і йде далі (за Б.О.Вяткіним).

5. Самостійна робота: Вкажіть, у яких картинах художників яскраво передана воля людини. Охарактеризуйте виявлення вольових якостей одного з персонажів відомої вам картини.

ТЕМА 2.7. Емоції.

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки емоцій та почуттів, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Поняття про емоції та почуття. Їх характеристики.
2. Теорії емоцій (еволюційна, периферична, таламічна, когнітивна, когнітивно-фізіологічна).
3. Функції емоцій.
4. Класифікація емоцій.
5. Форми переживання почуттів.

Основні поняття: почуття, емоція, афект, настрої, пристрасті; моральні, естетичні та інтелектуальні почуття.

Конспектування:

1. Изард К. Определение эмоций. Связь эмоций с когнитивными процессами, поведением и личностью // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.316-327.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.219-265.
2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.243-251.
3. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

ДОДАТКОВА:

1. Вундт Л. Психология душевных волнений // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.296-300.
2. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.

3. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.310-316.
6. Рубинштейн С.Л. Эмоции // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.300-310.
7. Чебыкин А.Я. Внешние и внутренние факторы, детерминирующие генезис эмоциональной сферы // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.327-331.
8. Фромм Э. Искусство любить: исследование природы любви // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.331-338.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання.

1. Розкрийте сутність почуттів та їхню суспільно-історичну природу. Наведіть приклади.
2. Охарактеризуйте афекти, пристрасті, настрої людини. Назвіть корисні та шкідливі пристрасті.
3. Розкажіть про вищі людські почуття. Наведіть приклади.
4. Якими почуттями повинен відзначатись вихователь дітей?
5. Поясніть вказані нижче твердження:
 - А) «Живи, умій все пережити: сум, і радість, і тривогу» (Ф.Тютчев).
 - Б) «Найвищий суд – суд совісті» (А.П.Чехов).
 - В) «В природі три сили здатні звеличити людину. Ці сили – совість, праця, любов» (Л.М.Толстой).
 - Г) «Краса – це кров і плоть людяності, добрих почуттів, сердечних відносин» (В.О.Сухомлинський).
 - Є) «... І я радий, що вродився таким... єдинолюбцем – чи є таке слово? Як нема, то хай буде, – бо саме це єдинолюбство робить мене багатим і сильним. Я відчуваю себе завжди багатим і сильним. От чому я й говорю, що найвища краса – це краса вірності. Люди, які накидаються на все, які розмінюють свої почуття направо і наліво, по-моєму, зрештою мусять відчувати себе злидарями» (Олесь Гончар).

2.Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її

1. Яке з поданих нижче визначень почуттів є найточнішим?
 - а) Відображення навколишніх предметів та ставлення до них.
 - б) Реакція людини на все навколишнє.
 - в) Переживання, в яких виявляється ставлення людини до навколишнього та до самої себе.
 - г) Своєрідне ставлення людини до того, що вона :приймає.

2. У якому рядку названо тільки почуття?
 - а) Гнів, страх, радість, почуття власної гідності.
 - б) Любов, незадоволення, спрага, туга.
 - в) Совість, ненависть, біль, презирство.
 - г) Сором, симпатія, бажання, кохання.
 - д) Закоханість, щастя, спрага, журба, туга, симпатія.
3. Вкажіть, яка з наведених нижче сукупність ознак характеризує пристрасті:
 - а) стійкі, дійові, слабкі;
 - б) сильні, дійові, глибокі, тісно пов'язані з переконаннями;
 - в) глибокі, нестійкі, сильні, зв'язані з потребами.
4. У якому рядку названо тільки афекти?
 - а) Бадьорість, сум, задоволення, гнів, радість,
 - б) Симпатія, обурення, страх, розпач, жах.
 - в) Гнів, розпач, захват, жах.
 - г) Кохання, ненависть до ворогів, патріотизм, жах.
5. Серед наведеного переліку почуттів знайдіть і випишіть:
 - а) інтелектуальні почуття;
 - б) моральні;
 - в) естетичні.

Гумор, дружба, радість пізнання, кохання, огида, почуття нового, сум, здивування, любов до краси, почуття комічного, допитливість, піднесеність, совість.
6. Вкажіть, яким буває настрої:
 - а) піднесений;
 - б) сумний;
 - в) ...;
 - г) ...
7. Знайдіть правильну відповідь.

Вищі людські почуття:

 - а) дані людині від народження, вони є і у тварин.
 - б) притаманні тільки людині, є результатом її виховання і суспільного середовища.
8. У якому з наведених рядків названі лише інтелектуальні почуття?
 - а) Любов до знань, почуття нового, гумор.
 - б) Здивування, сумнів, упевненість.
 - в) Допитливість, любов до прекрасного, сумнів.
 - г) Любов до знань, нудьга, радість пізнання.
 - д) Почуття сумніву і упевненості, почуття потворного.

3. Лабораторно-практична робота

Дослід 1

Мета роботи: встановити залежність продуктивності запам'ятання від почуттів.

Обладнання: список 30 окремих слів: 10 з них пов'язані з почуттям задоволення, 10 – з незадоволенням, а 10 – нейтральні.

Папір 0	Екзамен -	Війна -	Зошит 0
Лампа 0	Вікно 0	Будинок 0	Зрада -
Стипендія +	Любов +	Ненависть -	Олівець 0
Сум -	Число 0	Торт +	Бійка -
Квітка +	Мрія +	Злодій -	Поцілунок +
Танці +	Крейда 0	Літера 0	Смерть -
Стінка 0	Поезія +	Театр +	
Побачення +	Гадюка -	Бруд -	

Методика проведення. Дослід проводиться з групою. Викладач просить студентів уважно слухати та запам'ятати ті слова, які він прочитає. Читає монотонно, повільно. Після того, як слова прочитані, студенти записують ті з них, які запам'ятали. Порядок значення не має. Після цього викладач ще раз читає слова, а студенти відзначають у себе кількість правильно відтворених слів, що пов'язані з почуттям задоволення або незадоволення та нейтральних.

Порівнюючи одержані результати, студенти з'ясовують, чи впливають почуття на запам'ятовування, а якщо впливають, то як.

Дослід 2

Мета роботи: дослідження особливості емоційної пам'яті.

Методика проведення. Студентам пропонується розділити листок свого зошита вертикально на дві частини. На правій частині написати «приємне», на лівій – «неприємне». Після цього викладач пропонує пригадати пережите за тиждень та коротко записати в зошит у відповідності до того, які почуття викликають ці спогади – позитивні або негативні.

Студенти підраховують кількість приємних та неприємних спогадів. Порівнюють результати.

Роблять **висновок** про те, які події краще зафіксувалися в пам'яті.

4. Розв'язання психологічних задач

Про які форми переживань почуттів говориться в наведених нижче уривках? Які ознаки їх?

а) «Стерня коле босі ноги, аж на плач збирається Хариті, піт великими краплями падає на землю, а бідна дівчинка жне та жне. Яюсь обернулась Харитя назад, щоб покласти нажату жменьку, глянула навкруги і страх обхопив її. Адже вона одна на ниві!... Раптом – фурурр... Перепелиця пурхнула перед самим обличчям і, тріпочучи крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло. Серце закалатало в Хариті в грудях з переляку; далі наче спинилось, і Харитя окаменіла на місці. Лице пополотніло. Здорові сиві очі з жахом дивилися в жито. За хвилину Харитя трохи відійшла. Серце знов застукало в грудях. Харитя наважилась тікати» (М.Коцюбинський).

б) «...Під час цього мого самого сильного кохання до неї був я на балі...

позбавило щастя. Та зустріч з мармуровою статуєю «випрямила» його, дала змогу пережити незвідані почуття. Які саме?

«... зайшов я до Лувру... І раптом, в повному здивуванні зупинився перед Венерою Мілоською...

Я стояв перед нею, дивився на неї і безустанно замінував себе: «Що зі мною трапилось?.. Щось, чого я не міг зрозуміти, дихнуло в глибину моєї зібганої, покаліченої істоти і випростало мене, мурашками оживаючого тіла пробігло там, де вже, здавалось, не було чутливості, змусило всього «хряснути» саме так, коли людина росте, заставило також бадьоро прокинутись, не відчуваючи навіть ознак недавнього сну, і наповнило груди, весь організм свіжістю і світлом.

Я, не зводячи очей, дивився на кам'яну загадку, дошукуючись, чому так вийшло. Що це таке? Де і в чому таємниця цього твердого, спокійного, радісного стану всієї моєї істоти, що невідомо, як влився в мене?»

д) «Дівчинка плакала. Сльози, як дрібні горошинки, котилися по її обличчю і падали, розливаючись мокрими плямами по підручнику з арифметики.

– Чому ти так гірко плачеш? – раптом залунав яийсь співчутливий голос.

Зіна повернулась. Перед нею стояв невисокий чоловік в чорному костюмі з кепкою в руці.

– Та задачка не виходить, – плачучи промовила Зіна.

– Не виходить? – серйозно перепитав він. – А як тебе звати?

– Зіна.

І дві голови схилилися над підручником. За декілька хвилин задачка була розв'язана.

– Вийшла! Вийшла! – весело кричала дівчинка.

День за днем Зіна акуратно чекала дядю на завітній лаві, і він жодного разу не запізнився. А сьогодні Зіна з особливим нетерпінням слідкувала за позолоченими стрілками курантів... Раптом Зіна прожогом зірвалась з лави...

– Дядю! Дядю! Я сьогодні п'ятірку одержала! – кричала вона» (Л.Лісна)

е) «Ліс викликав у мене почуття душевного спокою і затишку; в тому почутті зникали всі мої прикrostі, забувалось неприємне. І в той же час у мене росла особлива настороженість відчуттів: слух і зір ставали гостріші, пам'ять більш чутлива, місткість вражень – глибша» (М.Горький)

5. Самостійна робота: навести приклади на класифікацію емоцій.

ТЕМА 2.8. Здібності

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки здібностей та обдарованості, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Поняття про здібності та обдарованість.
2. Види здібностей.

3. Фізіологічні основи вимірювання здібностей.
4. Фактори розвитку здібностей.

Основні поняття: здібності, обдарованість, задатки, талант, геніальність, вундеркінди, загальні та спеціальні здібності.

Конспектування:

1. Г.С.Костюк. Здібності та їх розвиток у дітей // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.634-639.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.353-361.
2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.285-292.
3. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

ДОДАТКОВА:

1. Гоноболин Ф.Н. Психологический анализ педагогических способностей // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.623-634.
2. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. Дайте визначення здібностей. Яке значення їх у діяльності людини?
2. Що таке задатки? В якому зв'язку перебувають вони із здібностями?
3. Розкрийте взаємозв'язок між здібностями і діяльністю людини.
4. Охарактеризуйте загальні і спеціальні здібності.
5. Як матеріалістична та ідеалістична психології розв'язують питання про розвиток здібностей людини?
6. Чим пояснюється розквіт народних талантів у нашій країні?
7. Проаналізуйте думку П.Антокольського: «Бездарність дитини – завжди наслідок відсутності виховання».

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обгрунтуйте її

1. Яке з наведених визначень здібностей є правильним?
 - а) Здібності – індивідуально-психологічні властивості, що є необхідною умовою виконання творчої діяльності.
 - б) Психічні властивості, що зумовлюють успішне навчання.

- в) Психічні властивості, що є природженими і служать основою успішного виконання будь-якої діяльності.
 - г) Індивідуально-психологічні властивості, що відповідають вимогам даної діяльності і є умовою її успішного виконання.
 - д) Індивідуально-психологічні властивості, що виявляються і розвиваються в творчій діяльності.
2. Яке твердження є правильним?
- а) Здібності існують незалежно від діяльності і поза нею.
 - б) Поза діяльністю здібності існувати не можуть.
 - в) Здібності в діяльності виявляються, в ній і розвиваються.
 - г) Здібності розвиваються незалежно від діяльності, але в діяльності виявляються.
3. Під задатками треба розуміти:
- а) природжені здібності до якоїсь діяльності;
 - б) здобуті в процесі навчання і виховання властивості особистості, що характеризують її здатність до якоїсь діяльності;
 - в) психологічні властивості, що є умовою успішного виконання якоїсь діяльності;
 - г) природжені анатомо-фізіологічні особливості, що є однією з передумов розвитку здібностей.
4. Заповнити пропущені слова в реченнях:
- а) Здібності – це ті якості особистості, які потрібні для діяльності, забезпечують її виконання.
 - б) Здібності формуються і проявляються тільки в
 - в) «Задатки можуть більшою чи меншою мірою сприяти розвитку так же, як суглинок чи чорнозем різною мірою сприятливі для розвитку рослин. Але що саме виросте із насінини – яблуня чи слива – залежить не від ґрунту, а від того, яке Було вкинуте.» (Венгер Л.А.)

3. Лабораторно-практична робота

Дослід 1

Тема: Професійно-важливі якості особистості.

Мета: розвинути вміння виділяти професійно важливі здібності, співвідносити їх з особливостями професії. Розрізняти загальні і спеціальні здібності; формувати культуру обговорення дискусійних питань.

Хід роботи

Група ділиться на підгрупи по 5 учасників. На кожній окремій картці міститься по одній важливій для певної професії якості особистості. Група розподіляє картки на 5 блоків відповідно до вказаних професій і заповнює таблицю.

Список якостей:

наполегливість,
пам'ять на числа,
вміння передавати свої думки і почуття за допомогою слів,
емоційна виразність рухів,
сенсомоторна координація,
вміння швидко приймати рішення,
цілеспрямованість,
гнучкість мислення,
лаконічність міркувань,
вміння налагоджувати контакти,
вміння розуміти інших людей,
пластичність рухів,
виривалість,
широкий розподіл і швидке переключення уваги,
просторова уява,
витримка та самоволодіння,
емоційність,
швидкість мислительних процесів,
працелюбність,
стійкий інтерес до справи,
добре запам'ятовування загальних схем розв'язання задач,
кмітливість,
яскравість уяви,
проникливість,
любов до дітей,
багатство словникового запасу,
відтворення образів за словесним описом,
фізична сила,
емоційна стабільність,
рухова пам'ять,
сміливість і рішучість,
технічна спостережливість,
швидкість і точність реакцій та рухів.

Студенти зачитують, які якості вони виділили до загальних, а які до спеціальних для професій математика, вчителя літератури, гімнаста, токаря.

В кінці підводять **підсумок**, в якому говорять про труднощі, з якими вони зустрілися в процесі виконання роботи і чим вони це пояснюють.

Загальні: наполегливість, вміння швидко приймати рішення, цілеспрямованість, стійкий інтерес до справи, працелюбність.

Математик: пам'ять на числа, гнучкість мислення, лаконічність міркувань, добре запам'ятовування загальних схем розв'язання задач, кмітливість, яскравість уяви, швидкість мислительних процесів.

Вчитель літератури: вміння передавати свої думки і почуття за допомогою слів, вміння налагоджувати контакти, вміння розуміти інших людей, проникливість, любов до дітей, багатство словникового запасу, відтворення образів за словесним описом, емоційність.

Гімнаст: емоційна виразність рухів, пластичність рухів, витривалість, фізична сила, емоційна стабільність, рухова пам'ять, сміливість і рішучість, витримка та самоволодіння.

Токар: сенсомоторна координація, широкий розподіл і швидке переключення уваги, технічна спостережливість, швидкість і точність реакцій та рухів, просторова уява.

Дослід 2

Тема: Діагностика творчих здібностей

Методика проведення. Студенти отримують шаблон круга діаметром 3 см, який використовується як основа, яка доповнюється іншими деталями до отримання якого-небудь впізнаваного зображення. За 5 хв потрібно доповнити 10 кругів. В якості шаблону можна використовувати і інші геометричні фігури.

Обробка результатів. Рівень творчих здібностей тим вище, чим більше малюнків знаходиться поза кругом. Обмеженість малюнка кругом, навіть якщо він є сюжетним, свідчить про репродуктивність діяльності.

Особливої значимості в діагностиці творчості набувають такі зображення, де круг послужив основою для зображення сюжетної картини (снігова баба з мітлою, а вдалині видніється ліс, або біля баби катаються діти, стоять будинки і т.д.).

Аналіз результатів.

10-8 малюнків, що мають деталі поза кругом – високий рівень.

7-6 малюнків – добрий.

5-4 – середній.

До 4 малюнків – низький.

Для вчителя більш приємлемі перші два рівні, особливо якщо в 6 малюнках – 1-3 розгорнутих сюжети.

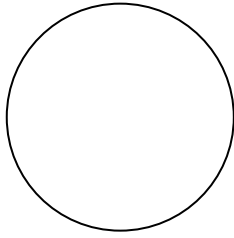
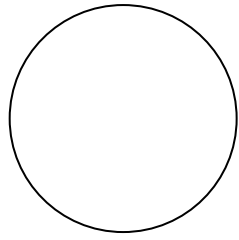
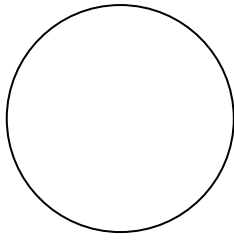
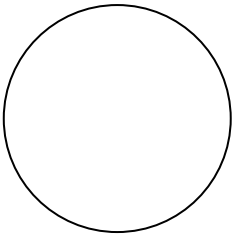
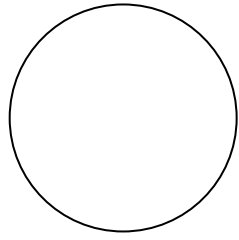
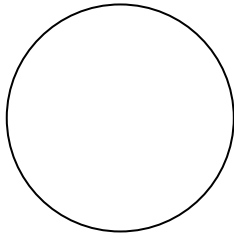
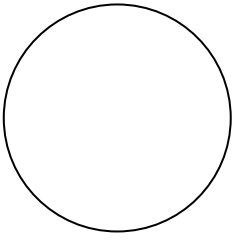
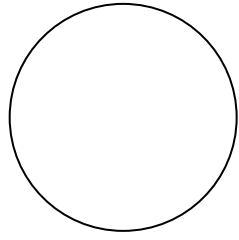
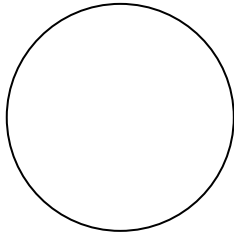
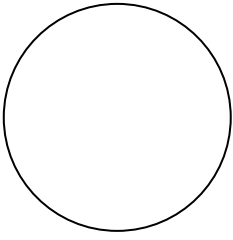
4. Розв'язання психологічних задач

1. Проаналізуйте такі висловлювання батьків:

а) «Мені прикро, що мій син ні до чого не здібний».
б) «Моєму синові виповнилося шість років. А як він співає! Вася – майбутній артист!»

2. Оцініть висловлювання молодшої виховательки

а) «Жодної здібної до малювання дитини в групі!»
б) «Алла, ти знову не розв'язала задачі? Всі діти її розв'язали, одна ти у мене тупувата».

Справді, малюнки, виконані дітьми старшої групи, не могли викликати захоплення, навіть з урахуванням віку їх творців.

3. Поясніть, матеріалістичними чи ідеалістичними поглядами керуються в таких прикладах. Чому так думаєте?

а) В Англії кожну дитину в 11 років піддають випробуванню на коефіцієнт розумової обдарованості, після чого одних дітей віддають до шкіл, де вони мають можливість здобути широку освіту, інших – до шкіл, які готують до виробничої діяльності (за Г.В.Бистровою).

б) Японський педагог С.Судзукі готує музик-скрипалів. У його школу приймають усіх дітей, не відбираючи (за Г.В.Бистровою).

4. Поясніть розвиток здібностей Марі Івонн.

У 1938 р. експедиція французького етнографа Велляра виявила в Парагваї, в глибині лісів, дворічну дівчинку, кинуту на призволяще. Вона належала до племені, що перебувало на дуже низькому рівні свого розвитку. Мова його відзначалась винятково бідним словником, ніхто із цього племені не знав грамоти.

Дівчинку, яку назвали Марі Івонн, привезли в Париж. Вона закінчила університет, успішно займалась етнографією, вільно володіла французькою, іспанською і португальською мовами.

5. Яку роботу мають проводити батьки та педагоги з Танею, щоб розвинути далі її здібності?

Чотирирічна Таня за два роки вивчила всю нотну грамоту, вивчила напам'ять п'єси з «Дитячого альбому» П.Чайковського і п'єси С.Прокоф'єва, написані для дітей, та твори інших композиторів (за О.О.Мальцевою).

5. Самостійна робота: підготувати питання «Рівні розвитку здібностей».

ТЕМА 2.9. Темперамент.

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розкрити психологічні характеристики типів темпераменту; ознайомити студентів з методиками виявлення типів темпераменту; виявити індивідуальні типологічні особливості студентів і форми їх прояву в спілкуванні, навчанні, професійній діяльності

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Поняття про властивості темпераменту.
2. Фізіологічні основи темпераменту.
3. Тип темпераменту як система його властивостей.
4. Характеристика типів темпераменту.
5. Узгодження темпераменту і діяльності.

Основні поняття: темперамент, тип вищої нервової системи, холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік, властивості темпераменту.

Конспектування:

1. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.557-577.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.316-328.
2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.275-283.
3. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

ДОДАТКОВА:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
2. Павлов И.П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.554-557.
3. Семиченко В.А. Психологія: Темперамент. – К.: Видавець О.М.Ешке, 2006. – 200 с. – рос. мовою.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання.

1. Яка психічна властивість особистості зветься темпераментом? У чому конкретно він виявляється?
2. Хто перший зробив спробу визначити типи темпераментів? Який вклад у вчення про темперамент вніс І.П.Павлов?
3. Розкрийте фізіологічні основи кожного типу темпераменту.
4. Охарактеризуйте холерика, сангвініка, флегматика, меланхоліка.
5. Чи можна змінити свій темперамент?
6. Чому вихователь повинен знати темперамент кожного свого підопічного?
7. У людей якого темпераменту переважає пригнічений настрій? У кого рівний, спокійний?
8. Чому сангвініки легко пристосовуються до нових умов життя, а флегматики – дуже важко?
9. Чому життєві незгоди в меланхоліка можуть швидше, ніж в інших людей за темпераментом, викликати психічні розлади?
10. Назвіть позитивні риси холериків та флегматиків.
11. При яких обставинах сангвініки, меланхоліки доводять розпочату справу до кінця?

12. Дітей якого темпераменту треба частенько включати в рухливі ігри, в колектив однолітків і чому?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її

1. Хто вважав, що темперамент – це варіанти перебігу однакових захворювань у різних людей. Що в організмі людини є чотири рідини, одна з яких переважає.
а) Гіппократ. б) Лесгафт П.Ф.
в) Кречмер Е., Шелдон Б. г) Павлов І.П.
2. Теорію Гіппократа називають:
а) гуморальною; б) морфологічною.
3. Хто з вчених пояснював темперамент особливостями кровообігу, які залежать від діаметра отвору, товщини й гнучкості стінок судин:
а) Гіппократ. б) Лесгафт П.Ф.
в) Кречмер Е., Шелдон Б. г) Павлов І.П.
4. Хто з вчених доводив, що головну роль у походженні темпераменту відіграє не конституція, а тип вищої нервової системи:
а) Гіппократ. б) Лесгафт П.Ф.
в) Кречмер Е., Шелдон Б. г) Павлов І.П.
5. Яка властивість темпераменту визначається найменшою силою впливу, який викликає у людини реакцію?
а) Сензитивність. б) Реактивність.
в) Активність. г) Пластичність.
6. Яка властивість темпераменту визначається силою, з якою людина впливає на ситуацію і долає перешкоди на шляху до поставленої мети?
а) Сензитивність. б) Реактивність.
в) Активність. г) Пластичність.
7. Властивості темпераменту за життя:
а) можуть змінюватись. б) Не можуть змінюватись.
8. Тип темпераменту за життя:
а) може змінюватись. б) Не може змінюватись.

3. Лабораторно-практична робота

Методика 1. Визначення типу темпераменту. Особистісний питальник Айзенка (спрямований на діагностику темпераменту)

Інструкція: Дати відповідь на питання «так» або «ні»

A1

1. Непосидючі, суєтливі.
2. Нетерпеливі.
3. Невитримані.
4. Різкі і прямолінійні у відношенні з людьми.
5. Рішучі і наполегливі.
6. Вперті.

7. Винахідливі в спорті.
8. Працюєте ривками.
9. Схильні до ризику
10. Незлобиви і необхідчиві.
11. Володієте швидкою, збивчивою мовою.
12. Неврівноважені, схильні до гарячковості.
13. Часто агресивні.
14. Нетерпимі до недоліків інших.
15. Володієте виразною мімікою.
16. Здатні швидко вирішувати і діяти.
17. Невпинно тягнетесь до нового.
18. Володієте різкими рухами.
19. Наполегливі в дорсягненні мети.
20. Схильні до різкої зміни настрою.

A2

1. Веселі і життєрадісні.
2. Енергійні і ділові.
3. Часто не доводите розпочатих справ до кінця.
4. Схильні переоцінювати себе.
5. Нестійкі в інтересах і схильностях.
6. Здатні швидко схоплювати нове.
7. Легко пристосовуєтесь.
8. Легко переживаєте невдачі.
9. Із захопленням беретесь за нову справу.
10. Швидко остигаєте, якщо це вас не цікавить.
11. Швидко включаєтесь в нову роботу?
12. Тяготитесь монотонною роботою.
13. Комунікбельні.
14. Виносливі і працездатні.
15. Володієте швидкою, голосною мовою.
16. Зберігаєте самовладання в складній обстановці.
17. Чи завжди в хорошому настрої.
18. Дратівливі.
19. Не зібрані в справах і вчинках.
20. Здатні поверхнево відноситись до справи?

A3

1. Спокійні і холоднокровні?
2. Послідовні в справах?
3. Обережні в справах?
4. Вмієте чекати?
5. Мовчазні, не любите попусту говорити?
6. Володієте розміреною, спокійною мовою?
7. Стримані і терпеливі?

8. Доводите почату справу до завершення?
9. Легко стримуєте пориви?
10. Виносливі і працездатні?
11. Мало сприйнятливі до заохочення?
12. Незлобливі?
13. Постійні в своїх відношеннях?
14. Не розтрачуєте сил попусту?
15. Повільно включаєтесь в роботу?
16. Різкі у відношенні з усіма?
17. Схильні до замкнутості?
18. Любите акуратність у всьому?
19. Інертні, малорухливі?
20. Володієте витримкою?

A4

1. Сором'язливі?
2. Схильні до різкої зміни настрою?
3. Губитеся в новій обстановці?
4. Важко встановлюєте контакт?
5. Не вірите в свої сили?
6. Легко переносите самотність?
7. Відчуваєте подавленість при невдачах?
8. Схильні замикатись в собі?
9. Швидко втомлюєтесь?
10. Володієте слабкою, тихою мовою?
11. Нелегко пристосовуєтесь до співрозмовника?
12. Чутливі, сентиментальні?
13. Сприйнятливі до одобрення?
14. Не прд'являєте високих вимог до себе?
15. Схильні до підозрливості?
16. Легкоранимі, хворобливо чутливі?
17. Надміру образливі?
18. Малоактивні, робкі?
19. Покірні, безропотні?
20. Намагаєтесь викликати співчуття і бажання допомогти зі сторони оточуючих?

Обробка результатів: додати кількість плюсів у кожній серії. Знайти число А за формулою:

$$A = A1 + A2 + A3 + A4$$

$$\text{Холерик} = \frac{A_1}{A} \times 100 \%$$

$$\text{Сангвінік} = \frac{A_2}{A} \times 100 \%$$

$$\text{Флегматик} = \frac{A_3}{A} \times 100 \%$$

$$\text{Меланхолік} = \frac{A_4}{A} \times 100 \%$$

Методика 2. Тест – питальник Айзенка.

Г.Айзенк всю сукупність рис людини представив шляхом 2 головних факторів. Перший – екстраверсія / інтроверсія – дає характеристику індивідуально-психологічного складу людини. Нейротизм – другий фактор – описує деякий стан, що характеризує людину з боку емоційної стійкості, тривожності, рівня самовираженості.

Пересічення цих двох біполярних характеристик дозволяє отримати результат – чітке віднесення людини до одного з чотирьох типів темпераменту (рис. 1)

Рис. 1. Схематичне співставлення типів темпераменту і двуфакторної моделі Айзенка.

Інструкція: дайте відповідь на питання: «так» або «ні».

1. Чи часто відчуваєте потяг до нових вражень, щоб відволіктись, відчути сильні відчуття?
2. Чи часто ви відчуваєте, що потребуєте друзів, які можуть вас зрозуміти, підбадьорити, виразити співчуття?
3. Чи вважаєте ви себе безклопітною людиною?
4. Чи дуже важко вам відмовлятися від своїх намірів?
5. Чи обдумуєте ви свої справи не поспішаючи і притримуєтеся того, що краще почекати, перш ніж діяти?
6. Чи завжди ви дотримуєте своїх обіцянок, навіть якщо вам не вигідно?
7. Чи часто в вас бувають спади і підйоми настрою?
8. Чи швидко ви дієте і розмовляєте і чи не тратити ви багато часу на обдумування?
9. Чи виникало у вас коли-небудь почуття, що ви нещасні, хоча ніякої серйозної причини для цього не було?
10. Чи вірно, що поспоривши, ви готові на все?
11. Чи ніяковієте ви, коли хочете познайомитись з людиною протилежної статі, яка вам симпатична?

12. Чи буває, що розізлившись, виходите з себе?
13. Чи часто ви дієте не обдумано, під впливом моменту?
14. Чи часто вас турбують думки про те, що вам не слід було б що-небудь робити або говорити?
15. Чи надаєте ви перевагу читанню книг порівняно із зустрічами з людьми?
16. Чи вірно, що вас легко задіти?
17. Чи любите ви часто бувати в компанії?
18. Чи бувають у вас інколи такі думки, якими вам не хотілося ділитися з іншими людьми?
19. Чи вірно, що інколи ви настільки повні енергії, що все горить в руках, а інколи відчуваєте сильну вялість.
20. Чи стараєтесь ви обмежити круг своїх знайомств невеликим числом самих близьких своїх друзів?
21. Чи багато ви мрієте?
22. Коли на вас кричать ви відповідаєте тим же?
23. Чи часто вас мучить почуття вини?
24. Чи ваші звички хороші і бажані?
25. Чи здатні ви дати волю власним почуттям і вовсю повеселитися в шумній компанії?
26. Чи можна сказати, що нерви у вас часто бувають напружені до кінця?
27. Чи вважають вас людиною жвавою, веселою?
28. Після того як усе зроблено, чи часто ви повертаєтесь до нього подумки, і думаєте, що могли б зробити краще?
29. Чи вірно, що ви більше мовчазні і стримані, коли знаходитесь серед людей?
30. Чи буває, що ви передаєте слухи?
31. Чи буває, що вам не спиться від того, що різні думки лізуть вам у голову?
32. Чи вірно, що вам часто приємніше і легше прочитати про те, що вас цікавить у книзі, хоча можна швидко і простіше про це дізнатися у друзів?
33. Чи буває у вас сильне серцебиття?
34. Чи подобається робота, яка вимагає великої уваги?
35. Чи бувають у вас приступи тремтіння?
36. Чи вірно, що ви завжди говорите про знайомих вам людей тільки хороше, навіть тоді, коли впевнені, що вони про це не дізнаються?
37. Чи вірно, що вам неприємно бувати в компанії, де постійно підшучують одне над одним?
38. Чи вірно, що ви дратівливі?
39. Чи подобається вам робота, яка вимагає швидкості дій?
40. Чи вірно, що вам рідко не дають спокою думки про різні неприємності і жахи, які могли б трапитися хоча все скінчилось благополучно?
41. Чи вірно, що ви не поспішливі в рухах?
42. Ви коли-небудь запізнювались на побачення чи на роботу?
43. Чи часто вам сняться кошмари?
44. Чи вірно, що ви такий любитель поговорити, що ніколи не опустите випадку поговорити з незнайомою людиною?

45. Чи турбують вас які-небудь болі?
46. Чи засмутилися би ви, якщо довго не могли бачитись би зі своїми друзями?
47. Чи можете ви назвати себе нервовою людиною?
48. Чи є серед ваших знайомих такі, які вам явно не подобаються?
49. Чи легко вас задівають критика ваших недоліків або вашої роботи?
50. Чи могли би ви сказати, що ви впевнена в собі людина?
51. Чи важко отримати справжнє задоволення від міроприємств, в яких багато учасників?
52. Чи турбує вас почуття, що ви чимось гірші за інших?
53. Чи могли б ви внести пожвавлення в скучну компанію?
54. Чи буває, що ви говорите про речі, в яких зовсім не розбираєтеся?
55. Чи турбуєтеся ви про своє здоров'я?
56. Чи любите ви підштовкувати над іншими?
57. Чи страждаєте ви безсонням?

Ключ опитувальника:

Щирість: «так» – 6, 24, 36; «ні» – 12, 18, 30, 42, 48, 54.

Екстраверсія: «так» – 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56; «ні» – 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51.

Невротизм: «так» – 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57.

За кожну відповідь, що співпадає з ключем, нараховується 1 бал.

Інтерпретація показників по шкалі «Щирість» .

Числовий показник	Інтерпретація
0-3	Відвертий
4-6	Ситуативний
7-9	Брхливий

(тут мова йде про міру ширості, а не як особистісну характеристику).

4. Розв'язання психологічних задач

1. Визначте тип темпераменту Оленки.

Дуже рухлива, міміка обличчя жива. Легко зближується з подругами. Іноді через жвавність свого характеру забуває про свої доручення. На запитання: «Як справи?» найчастіше відповідає з усмішкою: «Дуже добре», хоча справи у неї не такі вже й хороші. Дівчина стала одержувати і трійки. Про свої п'ятірки радо повідомляє всім сусідам, не приховує і двійок. При цьому говорить: «Це у мене так, випадково». Іноді засмучується, але ненадовго. Настрій у неї в основну веселий і бадьорий. Легко захоплюється всім новим, але порівняно швидко і втрачає до нього інтерес. Дівчина дуже говірка (за Ю.Самарінін).

Який має бути до Оленки індивідуальний підхід?

2. Визначте тип темпераменту Валі. Лякливо озираючись, Валя входить у кабінет разом з мамою. Вона розгублюється, червоніє, коли до звертаються. Відповідає тремтячим голосом.

Мати каже, що Валя слухняна, сумлінна, але вкрай вразлива, плаксива дівчинка, боязка.

Валя уникає галасливих ігор, хлопчиків. Не може дати відсіч кривди-кам. Від виступу на ранку відмовляється, хоча має хороший голос. Вдома вона охоче співає ляльці пісні, коли нікого із сторонніх немає в квартирі.

Будучи вразливою, Валя ховається в куток, коли вихователька звертається до неї з ледве підвищеним голосом, і довго плаче. Вона переживає навіть тоді, коли при ній лають або карають інших дітей (за Файнбергом).

Як можна вплинути на Валю, щоб усунути негативні риси її темпераменту?

3. Із коридора чуються шум від пересування стільців, її, сердиті окрики: «Юра, перестань, сиди спокійно!»

П'ятирічний Юрко вбігає в кабінет з криком: «Нарешті!» Жваво оббігає кабінет, у дверях встигає смикнути за косу Віру. Без дозволу хватає з столу молоток, ліхтарик, запитуючи: «Для чого?»

Він зовсім не боїться огляду, охоче виконує завдання.

Згідно з словами матері, Юра – здібний, живий хлопчик, але занадто непосидючий, неслухняний, підкоряється лише батькові. На нього часто скаржаться виховательки в дитячому садку, де він порушує режим, відбирає у дітей іграшки і т. д.

Виховательці не підкоряється, вона часто ставить хлопчика в куток, не дозволяє гратися з дітьми на прогулянці, змушує його сидіти тихо на лаві. Коли вихователька ставить Юру в куток, він вмить вибігає. Проте він не хоче сидіти мовчки і спокійно на лаві (за Файнбергом).

Як ви оцінюєте підхід до Юри з боку виховательки.

Дайте обґрунтовану відповідь.

4. Учням якого типу темпераменту слід нагадувати приказку: «Поспішиш – людей насмішиш»? Від учнів якого типу темпераменту вчитель вимагає швидкої відповіді, а кому дає можливість подумати трохи більше?

5. Чому особливого підходу вимагають учні меланхолійного типу темпераменту? Поясніть свою відповідь.

6. В учнів якого типу темпераменту потрібно виховувати витримку, опираючись на їхню енергійність, ініціативність?

ТЕМА 2.10. Характер

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розкрити динамічні властивості характеру, ознайомитись з типами характеру, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Поняття про характер.
2. Структура характеру.
3. Динамічні властивості характеру.

4. Типологія характерів.
5. Темперамент, характер та виховання.

Основні поняття: характер, ставлення, риси характеру, структура характеру, симптомокомплекс, типологія характерів, маніпулятори, актуалізатори, акцентуація, типи акцентуацій.

Конспектування:

1. Леонгард К.Акцентуированные личности // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.602-617.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С.329-352.
2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с. – С.295-304.
3. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – К.: Либідь, 2001.

ДОДАТКОВА:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
2. Личко А.Е.Психопатии и акцентуации характера у подростков // Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2007. – С.577-602.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на запитання.

1. Дайте визначення поняття «характер».
2. Поясніть такий вислів С.Михалкова: «Людина починається з дитинства. Саме в дитинстві відбувається посів добра. Але лише через роки стане ясно, чи виявиться насіння добра схожим чи бур'ян зла знищить його. Буде видно, як людина увійшла в життя і стала членом нашого суспільства».
3. Чому дошкільне дитинство відіграє велику роль у становленні характеру зрілої людини?
4. Які моральні та вольові риси характеру ви будете виховувати у своїх майбутніх вихованців?
5. Чому А.С.Макаренко і В.О.Сухомлинський наполягали на тому, що справжній наставник повинен мати тверду волю і твердий характер?

2. Лабораторно-практична робота

Тема: Визначення типу акцентуації особистості

Методика 1. Питальник Шмішека

Інструкція: дайте відповідь на питання: «так» або «ні».

1. Ти переважно спокійний?
2. Чи легко ти ображаєшся, засмучуєшся?
3. Тобі достатньо невеликої причини, щоб заплакати?
4. Чи багато разів ти перевіряєш, чи немає помилок в твоїй роботі?
5. Чи такий ти сильний, як твої ровесники?
6. Чи легко ти переходиш від суму до радості і навпаки?
7. Чи любиш ти бути головним в грі?
8. Чи бувають дні, коли ти без всякої причини на всіх сердишся?
9. Ти – серйозна людина?
10. Чи буває, що тобі щось дуже сильно подобається?
11. Ти вмієш видумати нову гру?
12. Чи скоро ти забуваєш, якщо когось образив?
13. Чи вважаєш ти себе добрим, чи вмієш співчувати?
14. Кинувши лист в поштову скриньку, перевіряєш, чи не застряв він?
15. Чи стараєшся бути кращим в спортсекції, групі, школі?
16. Коли ти був маленьким ти боявся грози, собак?
17. Тебе вважають занадто охайним і старанним?
18. Чи залежить твій настрій від домашніх і шкільних справ?
19. Чи люблять тебе твої знайомі?
20. Чи буває у тебе неспокійно на душі?
21. Тобі завжди трохи сумно?
22. Чи переживав ти горе, траплялось тобі ридати?
23. Тобі важко залишатись на одному місці?
24. Чи борєшся ти проти несправедливості по відношенню до себе?
25. Чи стріляв ти коли-небудь з рогатки в собак і кішок?
26. Чи дратує тебе коли скатертина висить не рівно?
27. Коли ти був маленьким, ти боявся залишатись один вдома?
28. Чи буває так, що тобі сумно або весело без причини?
29. Ти – один із кращих учнів в класі?
30. Тебе легко розсердити?
31. Чи часто ти веселишся, дурачишся?
32. Чи відчуваєш ти себе інколи дуже щасливим?
33. Чи вмієш ти розвеселити дітей?
34. Чи можеш ти прямо сказати кому-небудь, що ти про нього думаєш?
35. Чи боїшся ти крові?
36. Чи охоче ти виконуєш доручення?
37. Чи заступаєшся ти за тих, з ким поступили несправедливо?
38. Тебе непокоїть необхідність увійти в пусту, темну кімнату?
39. Тобі більше підходить нешвидка робота, не вимагачаюча точності, ніж швидка, не вимагачаюча точності?
40. Чи легко ти знайомишся з людьми?
41. Чи охоче ти виступаєш на ранках в школі?
42. Ти коли – небудь тікав з дому?

43. Ти коли – небудь засмучувався із –за сварки з вчителями або друзями?
44. Тобі здається життя важким?
45. Чи можеш ти навіть при невдачі посміятися над самим собою?
46. Чи стараєшся ти помиритися, якщо кого – небудь образив?
47. Чи любиш ти тварин?
48. Чи бувало з тобою, що, йдучи з дому, ти повертався, чи не трапилось чого-небудь?
49. Чи не здається тобі інколи, що з тобою або твоїми рідними щось трапиться?
50. Твій настрій інколи залежить від погоди?
51. Чи важко тобі виступати на сцені ?
52. Чи можеш ти, якщо на когось сердишся, почати битися ?
53. Чи подобається тобі бути серед ровесників?
54. Якщо тобі щось не вдається, ти можеш впасти у відчай?
55. Чи можеш ти організувати гру, роботу?
56. Чи напористо ти добиваєшся мети, навіть якщо зустрічаються труднощі?
57. Чи плакав ти коли-небудь із-за сумної книги, кіно?
58. Чи не буває тобі важко заснути із-за яких-небудь турбот?
59. Чи підказуєш ти або даєш списувати?
60. Чи боїшся ти пройти ввечері по темній вулиці?
61. Чи слідуєш ти за тим, щоб кожна річ лежала на своєму місці?
62. Чи буває з тобою що лягаючи спати з хорошим настроєм, ти встаєш з поганим?
63. Чи вільно відчуваєш себе з незнайомими ровесниками?
64. Чи буває в тебе головна біль?
65. Чи часто ти смієшся?
66. Якщо ти не поважаш людину, чи можеш себе вести так, щоб вона цього не помічала (не показувати своєї неповаги)?
67. Чи можеш ти зробити багато різних справ за один день?
68. Чи бувають з тобою несправедливі?
69. Чи любиш ти природу?
70. Йдучи з дому або лягаючи спати, ти перевіряєш чи замкнені двері, чи виключене світло?
71. Ти боязливий, як вважаєш?
72. Чи міняється твій настрій за святковим столом?
73. Чи приймаєш участь в драматичному гуртку?
74. Чи мрієш ти?
75. Чи буває, що думаєш про майбутнє з сумом?
76. Чи бувають у тебе несподівані переходи від радості до суму?
77. Чи вмієш ти розважати гостей?
78. Чи подовгу сердишся, ображаєшся?
79. Чи сильно ти переживаєш, якщо горе у твоїх друзів?
80. Чи можеш із-за помилки, помарки переписати сторінку у зошиті?

81. Чи вважаєш ти себе недовірливим?
82. Чи часто тобі сняться страшні сни?
83. Чи не бувало у тебе бажання скочити у вікно або кинутись під машину?
84. Чи стає тобі веселіше, якщо всі навколо веселі?
85. Якщо у тебе неприємності, чи можеш ти на час забути про них?
86. Чи здійснюєш ти несподіваний для себе вчинок?
87. Ти частіше говориш мало ніж багато?
88. Міг би ти приймати участь в драматичному гуртку і настільки ввійти в роль, що при цьому забути, що ти не такий як на сцені?

Обробка результатів:

За кожне співпадання з ключем, зараховується 1 бал

1. **Гіпертимний:** «+» 1, 11, 23, 33, 45, 55, 67, 77.
2. **Застрягаючий:** «+» 2, 15, 24, 34, 37, 56, 68, 78, 81, «-» 12, 46, 59.
3. **Емотивний:** «+» 3, 13, 35, 47, 57, 69, 79; «-» 25.
4. **Педантичний:** «+» 4, 14, 17, 26, 39, 48, 58, 61, 70, 80, 83; «-» 36.
5. **Тривожний:** «+» 16, 27, 38, 49, 60, 71, 82, «-» 5.
6. **Циклотимний:** «+» 6, 18, 28, 40, 50, 62, 72, 84.
7. **Демонстративний** «+» 7, 19, 22, 29, 41, 44, 63, 66, 73, 85, 88; «-» 51.
8. **Збудливий** «+» 8, 20, 30, 42, 52, 64, 74, 86.
9. **Дистимічний (гіпотимний):** «+» 9, 21, 43, 75, 87; «-» 31, 53, 65.
10. **Екзальтований (лабільний):** «+» 10, 32, 54, 76.

Суму балів у першому випадку множимо на 3, у другому – 2, третьому – 3, четвертому – 2, п'ятому – 3, шостому – 3, сьомому – 2, восьмому – 3, дев'ятому – 3, десятому – 6.

Максимальний показник по кожному типу акцентуації – 24 бали.

Ознакою акцентуації є величина, що перевищує 12 балів.

За допомогою опитувальника Шмішека визначаються наступні 10 типів акцентуації особистості (акцентуація – це надмірна вираженість рис особистості):

1) **Демонстративний** тип. Характеризується підвищеною здатністю до витіснення. Суть цієї людини – бути на виду, щоб на неї постійно звертали увагу. Самооцінка завищена.

2) **Педантичний** тип. Люди цього типу відрізняються підвищеною ригідністю, інертністю психічних процесів, нездатністю до витіснення травмуючих переживань, великого значення надають дрібним проблемам, вимагають від інших точного виконання обов'язків.

3) **«Застрягаючий»** тип. Характерна надзвичайна стійкість афекту. Люди, що застрягають на позитивних і негативних подіях, не прощають образи.

4) **Збудливий** тип. Підвищена імпульсивність, послаблення контролю над захопленнями і побудженнями, керуються у своєму житті більш інстинктом, ніж розумом. Конфліктні. В спокійному стані – врівноважені, добросовісні, в збудженому можуть нагрубити, жорстокі.

5) **Гіпертимний** тип. Підвищений фон настрою в поєднанні з оптимізмом і високою активністю. Люди комунікабельні, різко вступають в конфлікт, самовпевнені.

6) **Дистимічний** тип. Понижений фон настрою, песимізм, фіксація тінювих сторін життя, заторможеність, низька контактність. Цінують своїх друзів.

7) **Тривожно боязливий** тип. Схильність до страхів, робкість, лякливість. Нерішучі, схильні до переживань, конфлікти від страху або несправедливості.

8) **Циклотимний** тип. Зміна гіпертимних і дистимічних фаз. Фази підйому і спаду настрою змінюють одне одного на протязі всього життя.

9) **Афективно-екзальтований** тип. Легкість переходу від стану захоплення до стану печалі. Люди творчої натури, нестандартні, легко міняють своє відношення.

10) **Емотивний** тип. Люди цього типу характеризуються високими емоційними почуттями, дуже вразливі і чутливі.

3. Розв'язання психологічних задач

1. Розкрийте зв'язок між характером і спрямованістю, волею і почуттями людської особистості на поданих нижче прикладах.

а) На сторінці газети «Известия» її кореспондент Кондрашов писав: «Вона лежала на асфальті в Нью-Йорку, спливаючи кров'ю, коли вбивця повернувся, щоб добити її.

38 чоловік з вікон своїх квартир дивились, як він наносив один удар за другим. Молода жінка кричала, вмираючи, але ніхто не кинувся їй на допомогу. Понад півгодини 38 чоловік спокійно споглядали цю жахливу картину.

На запитання, чому вони так зробили, відповідали:

– Не знаю.

– Жінку, яку вбивали, я особисто не знав.

– Не знаю.

– Я був дуже стомлений після роботи.

– Мені не хотілося, щоб чоловік устрявав у цю історію».

б) Удень із станції Острог Львівської залізниці відправлявся поїзд. Він уже набирив швидкість, коли машиніст Е.Жоденяк несподівано помітив на рейсах двох дівчаток. Він негайно відключив двигуни, виключив гальма. Пролунали тривожні гудки тепловоза, попереджаючи дітей про небезпеку. Тепловозна бригада зробила все, що могла, але поїзд продовжував їхати вперед за інерцією.

У ці напружені хвилини Григорій Шевцов, складач поїздів, кинувся буквально під колеса поїзда, ризикуючи своїм життям. Несподіваний рятувальник за якісь лічені долі секунд встиг підхопити дівчаток і відскочити на узбіччя колії.

Життя чотирирічної Каті і п'ятирічної Оленки було врятовано.

МОДУЛЬ III

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

ТЕМА 3.1. Предмет, завдання і методи вікової психології

Мета: закріпити знання студентів про предмет та завдання вікової психології, їх зв'язок із іншими науками та галузями психологічної науки; узагальнити основні поняття, що розкривають закономірності психічного розвитку людини (онтогенез, формування, дозрівання, навчання, виховання; асинхронність, гетерохронність, стадіальність психічного розвитку тощо; джерела та рушійні сили психічного розвитку); систематизувати знання про принципи й методи досліджень у віковій психології; відпрацювати навички організації психолого-педагогічних досліджень.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Предмет, структура і основні поняття вікової психології.
2. Основні закономірності психічного розвитку
3. Передумови, джерело і рушійні сили психічного розвитку.
4. Принципи і методи досліджень у віковій психології.
5. Проблема вікової періодизації психічного і особистісного розвитку.
6. Вікова періодизація психічного розвитку дитини від народження до закінчення школи.

Основні поняття: формування, предмет вікової психології, структура, онтогенез, гетерохронність, асинхронність, стадіальність, диференціація та інтеграція, зміна співвідношення детермінант, пластичність, рушійні сили, принцип гуманізму й педагогічного оптимізму, ефективності й науковості, детермінізму, взаємозв'язку і взаємозумовленості психіки, свідомості та діяльності, індетермінізм, принцип розвитку психіки та свідомості в діяльності, комплексності, системності й систематичності, вікового, індивідуального і особистісного підходу, спостереження, експеримент, бесіда, метод аналізу продуктів дитячої діяльності, соціальна ситуація розвитку, ведуча діяльність, новоутворення.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.6-54.
2. Дуткевич Т.В., Яцюк В.А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с. – С.18-34.
3. Забродський М.М. Вікова психологія: Навч. посібник. – Тернопіль, 2005. – С.19-32.

ДОДАТКОВА:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – С.143-207.
2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад школа, 1989. – С.476-585.
3. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 104 с.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М., 1981. – С.538-557.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. Що є предметом вікової психології?
2. Які ви знаєте основні закономірності психічного розвитку?
3. Назвіть фактори психічного розвитку.
4. В чому відмінність лабораторного та природного експерименту?
5. Які додаткові методи вікової психології ви знаєте?
6. В чому заключається проблема вікової періодизації психічного і особистісного розвитку?

2. Програмований контроль знань

1. Зазначте, яке з наведених нижче висловлювань найчіткіше розкриває предмет вікової психології. Предметом вікової психології є:
 - а) психологічні закономірності навчання і виховання дітей різного віку;
 - б) вікова динаміка психіки людини, онтогенез психічних процесів і психічних властивостей особистості людини, яка розвивається;
 - в) особливості етапів психічного розвитку людини.
2. Вікова психологія вивчає психіку людини в:
 - а) філогенезі; б) онтогенезі.
3. Виберіть рядок, де перераховано основні закономірності динаміки психічного розвитку.
 - а) гетерохронність, асинхронність, домінантність, комунікабельність, сензитивні періоди;
 - б) гетерохронність, асинхронність, зміна детермінант розвитку, сензитивні періоди, стадіальність;
 - в) гетерохронність, асинхронність, ампліфікація, ідентифікація, стадіальність, детермінованість.
4. До якої групи методів належить бесіда?
 - а) емпіричні; б) експериментальні; в) психодіагностичні.
5. Основою принципу детермінізму є:
 - а) замкнений характер психіки, її повна незалежність від зовнішніх умов;
 - б) психіка і діяльність виступають як дві сторони одного явища;
 - в) зовнішні впливи діють через внутрішні умови;
 - г) діяльність виступає як умова не тільки прояву, але й розвитку психіки дитини.

6. Провідним видом діяльності у немовлячий період є:
 - а) емоційне спілкування з дорослими;
 - б) ігрова діяльність;
 - в) предметна діяльність.
7. Сензитивний період оволодіння ходінням і мовленням припадає на:
 - а) період немовляти;
 - б) раннє дитинство.
8. Новоутворенням раннього віку є:
 - а) засвоєння моральних норм і правил;
 - б) система «Я»;
 - в) маніпуляція з предметами.
9. Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є:
 - а) навчальна діяльність; б) рольова гра;
 - в) предметна гра; г) спілкування з ровесниками.
10. Яку діяльність називають провідною?
 - а) найулюбленішу, найцікавішу для дитини діяльність;
 - б) діяльність, у зв'язку з якою відбуваються найголовніші зміни у психіці дитини і підготовка до нового етапу розвитку дитини;
 - в) діяльність, яка посідає найбільше місце в житті дитини.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Закономірності і фактори психічного розвитку

Мета: Закріплення знань про закономірності і фактори психічного розвитку.

Матеріал. Витяги і цитати з робіт відомих психологів, наукові і життєві факти.

Методика роботи. Студенти повинні проаналізувати пропоновані матеріали і вказати, які закономірності і фактори психічного розвитку вони ілюструють.

Завдання може виконуватися письмово або усно з подальшим обговоренням в групі.

1. «У міру збільшення віку не спостерігається поступового і плавного поліпшення зорових просторово-розрізняльних функцій.

Найбільша величина поля зору виявляється у дітей у віці 10 і 14-15 років, і навпаки, звуження поля зору має місце у дітей 9 і 12 років. Гострота зору також міняється при переході від одного віку до іншого. Помітне поліпшення цієї функції приходить на період 9-12 років, а також 14-15 років, а її погіршення спостерігається у дітей 12 років. Ступінь точності лінійного окоміру також коливається з віком: найбільша величина помилки в окомірі зустрічається у дітей 10 років, а потім, починаючи з 11-річного віку, наступає значне поліпшення цієї функції» (Б.Р.Ананьев, Е.Ф.Рибалко).

2. «Якщо дитина дошкільного віку мислить і запам'ятовує так, як вона сприймає, то підліток запам'ятовує і сприймає так, як він мислить» (Л.В.Виготський).

3. «...Якщо для дитини раннього віку мислити – означає згадувати, то для підлітка згадувати – значить мислити. Його пам'ять настільки логізована, що запам'ятовування зводиться до встановлення і знаходження логічних відносин, а пригадування полягає в шуканні того пункту, який повинен бути знайдений» (Л.В.Виготській).

4. Експериментальне дослідження вікової динаміки інтелектуальних функцій (уваги, пам'яті, мислення) у дорослих в період з 18 до 35 років показало, що «пік в розвитку мислення падає на 20 років, 23 роки, 25 років, 30 років і 32 роки, спади спостерігаються в 22, 24, 26, 28, 31 і 34-35 років. Піки в розвитку пам'яті приходять на 19, 23, 24 і 30 років, спади – на 21, 25, 26, 31, 34-35 років. Піки в розвитку уваги проявляються в 22, 24, 27, 29, 32-33 роки, спади – в 23, 25, 31, 34-35 років» (Е.І.Степанова).

5. «Щоб сформувати в учня нову рису характеру, перш за все, необхідно створити ситуацію, в якій учень вперше пережив би відповідний даній рисі психічний стан, а потім цей стан закріпити, зробити стійкою рисою особистості учня» (Н.Д.Левітов).

6. Факти з книги сліпоглухої О.І.Скороходової «Як я сприймаю, уявляю і розумію навколишній світ»:

«Якось я зайшла в свою кімнату і відразу відчула запах свіжої газети. Я підійшла до вікна, пошукала, але газети не знайшла. Я пройшла по кімнаті, міркуючи, звідки узявся цей запах. За годину я повернулася в свою кімнату, але запах свіжої газети нітрохи не зменшився. Піддавши стіл детальному «огляду», я на своїх брайлевських книгах знайшла нову газету, яку принесли без мене».

«Я думаю, що серед зрячих і чуючих не багато знайдеться таких, які повірять, що сліпоглуха може «слухати» спів і музику. А між іншим сліпоглухий дуже добре відчуває звук голосу і гру на музичних інструментах і може отримувати велике задоволення. Звичайно, «слухає» сліпоглухий не вухами, а руками. Мені дуже подобається класти руки на рояль або на який-небудь інструмент в той час, коли на ньому грають. Також я люблю тримати руку на горлі співаючого або говорячого. Часто я визначаю голос того, кого слухаю».

7. Б.Г.Ананьев в книзі «Людина як предмет пізнання» наводить дані Сміта про вплив віку на вимірювання кольорочутливості людини. Оптимальний розвиток цієї функції спостерігається приблизно в 30-річному віці. Потім відбувається швидке і неухильне зниження чутливості до крайніх кольорів спектру (червоного, синього, фіолетового). Чутливість до жовтого кольору після 50 років взагалі не знижується, а до зеленого знижується не дуже сильно.

8. Радянський психолог А.Р.Лурія спостерігав за розвитком двох однояйцевих близнят-дошкільників. Їх по-різному вчили гратися з будівельним матеріалом. В результаті в одного з близнят споруда була складнішою, різноманітнішою і оригінальнішою.

9. Всі в'єтнамці володіють вражаючим музичним слухом. Чудо? Ні, просто в'єтнамська мова чотирьохтональна, і, щоб розуміти один одного, в'єтнамці повинні з дитинства чудово розрізняти висоту звуків.

10. У сім'ї Б. і Л. Нікітіних діти в тримісячному віці чіплялися за «щабліну» (дерев'яну паличку, укріплену в ліжечку); у 3-4 місяці вони могли провистіти на ній, тримаючись пальцями, півхвилини; у 2-3 роки трималися на турніку однією рукою, піднімали важкість, рівну їх вазі; у 4 роки проходили 20 км. Хворіли діти в 10-15 разів менше однолітків.

11. У Парагваї французькі етнографи підібрали дівчинку двох років, уродженку маленького племені, яке належало до найвідсталіших зі всіх відомих племен, воно кочувало в диких чагарниках, ні з ким не спілкувалося. Мова цього племені була надзвичайно примітивна. Дівчинку виховав в своїй сім'ї французький етнограф. Через 20 років (до 1958 р.) вона нічим не відрізнялася від європейських жінок: дістала вищу освіту, говорила на трьох мовах, займалася етнографією.

12. У сімействі Бахів музичний таланти вперше виявився в 1550 р. і з особливою силою проявився через п'ять поколінь у великого композитора І.С.Баха. У сім'ї Бахів було близько шістдесяті музикантів, з них 20 – видатних. У сім'ї скрипалів Венда налічувалося дев'ять видатних музикантів, в сім'ї Моцартів – 5, в сім'ї Гайднів – 2.

13. У Подільську в музичну школу викладач М.П.Кравець приймає дітей без жодного відбору. У його оркестрі старшій дитині 5 років, а молодшому – 2 роки. Кожен по черзі виконує роль диригента, всі грають на скрипці, на піаніно.

Завершення роботи. Студенти обговорюють результати аналізу.

4. Розв'язання психологічних задач

Задача 1. Проаналізуйте, про які закономірності і фактори психічного розвитку йде мова в даному випадку:

А) «Потреба сприйняття починається з суб'єктивного переживання орієнтувального рефлексу» (тобто процесу) і, стаючи цікавістю (тобто станом), може переростати в допитливість як пізнавальну і естетичну потребу (тобто властивість) (К.К.Платонов).

Б) Досліджували 50 пар одностатевих близнят у віці 12-17 років. До експерименту близнята знаходилися в однакових умовах життя і виховання. Значна схожість між ними виявилася в будові і формі тіла, гнучкості, латентному часі рухової реакції, результатах швидкісно-силових тестів (стрибок в довжину з місця і з розбігу, біг на 30 м), м'язовій силі і максимальної ЧСС. Відмінність виявилася у абсолютній м'язовій силі, частоті руху, ЧСС (у спокої, при роботі помірної потужності і в період відновлення) (В.М.Заціорський, Л.П.Сергієнко).

В) В одній зі шкіл в трьох експериментальних класах учні разом із звичними задачами часто вирішували спеціально підібрані нестандартні задачі по алгебрі. У контрольному класі таких задач не вирішували. Потім учням всіх чотирьох класів було дано загальне завдання – розв'язати декілька задач з алгебри, що вимагають здогадки, і нестандартні геометричні

задачі. Учні експериментальних класів краще вирішували ці задачі, ніж ті, що вчать в контрольному класі (І.М.Розет).

Задача 2. Яким методом педагог вивчає психіку дитини у наступному прикладі?

Хлопчик, виконуючи малюнок на тему «новорічне свято», на середині альбомного листка зобразив чорною фарбою пташку (як він потім пояснив – бридке каченя). За нею по всій решті простору листа розташовувалися темно-сині плями (сліди).

У ході дослідження з'ясувалося, що цьому хлопчику мама не встигла принести костюм на новорічний ранок. Тому він не зміг прочитати вірш, який довго готував. Так дитина в образній формі виразила на малюнку свої переживання, які в мові не знайшли віддзеркалення.

Задача 3. Педагог, спостерігаючи за поведінкою дитини під час обіду, помітив, що малюк відмовляється від їжі, повторюючи: не хочу, не хочу. Чи слід зробити висновок про те, що малюк вередливий? Про яку вимогу до методу психологічного дослідження дитини повинен пам'ятати вихователь при цьому?

- а) так, слід зробити такий висновок; вимога – підтвердження фактом;
- б) ні, висновку робити не слід; вимога – об'єктивність;
- в) ні, висновку робити не слід; вимога – систематичність.

Задача 4. Яким методом педагог вивчає психіку Наташі В.? Обґрунтуйте свою відповідь.

Педагог розкладає перед дитиною 10 картинок і звертається до дівчинки: Наташа, запам'ятай якомога більше картинок.

Наташа (дивиться на картинки): Так, про себе, значить, повторюватиму, якщо так (ворушить губами). Втомилася. Спочатку відпочину. Так, називати зараз буду, а потім інші (відвертається).

Педагог: Запам'ятай якомога більше картинок.

Наташа дивиться на картинки.

Педагог через 20 секунд прибирає картинки, звертається до дівчинки: Назви, будь ласка, картинки, які ти запам'ятала.

Наташа (дивиться на дорослого): Лійка, квітка, що там ще було? Їжачок, лампа, так. Ну, що там ще було? Ніяк не можу пригадати. Лампа була, ну, лампа, ну, лопата, а ось інше що?

Педагог: Більше не пам'ятаєш?

Наташа: Зараз подумаю. Автобус. Тепер уже пам'ятаю.

Задача 5. Яким методом вихователь вивчає психіку Каті З. (4 роки 6 міс.)?

Вихователь: Катя, ти вдома мамі допомагаєш, трудишся вдома?

Катя: Так, допомагаю.

Вихователь: А що ти робиш?

Катя: Я мию посуд, прибираю в своєму ляльковому куточку, іграшки збираю. Після гри роблю будиночок, він у мене стоїть посередині.

Вихователь: Навіщо ти працюєш: миєш посуд, прибираєш?

Катя: Я мамі допомагаю.

Вихователь: Якщо до тебе в гості прийде маленький хлопчик або дівчинка, які нічого не вміють робити, якій роботі ти їх навчиш?

Катя: Я їх навчу мити посуд, прибирати і ще чому-небудь навчу.

Вихователь: А як би ти стала вчити дівчинку мити посуд?

Катя: Я б узяла брудну тарілку, ганчірку, і намилила її, і стала мити. А дівчинці сказала б: «Дивися, як я мию».

Вихователь: Що тобі говорить мама, коли ти виконала роботу?

Катя: Вона мені дякує, говорить: «молодець».

5. Вставте пропущені слова.

1. Основне новоутворення 3-7 років.....
2. Особливі поєднання внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, вимоги оточуючих та їх очікування щодо дитини; забезпечення матеріальних умов, особливості відносин між оточуючими – зокрема в сім'ї – це такий критерій виділення періодів психічного розвитку, як.....
3. Діяльність, в межах якої виникають нові види діяльності, та інші новоутворення, що зумовлює головні зміни психічних особливостей дитини в даний період її розвитку, називається.....
4. Центральні психічні зміни, які виникли в провідній діяльності і характеризують перебудову особистості на новій основі, називаються.....

6. Самостійна робота: Опрацювати питання:

1. Короткий огляд історії та сучасного стану вікової психології.
2. Основні теорії розвитку за кордоном.

ТЕМА 3.4. Психологія молодших школярів. Навчальна діяльність.

Мета: проаналізувати психологічну характеристику початкового періоду шкільного життя і діяльності молодшого школяра. Закріпити знання про особливості та структуру навчальної діяльності молодшого школяра, розвиток пізнавальних та емоційно-вольових психічних процесів у дітей молодшого шкільного віку. Узагальнити та систематизувати знання про психологічні закономірності формування особистості дитини в молодшому шкільному віці.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Особливості дитини, яка вступає до школи.
2. Характеристика навчальної діяльності.
3. Пізнавальні психічні процеси молодшого школяра.

4. Емоційно-вольові процеси молодшого школяра.
5. Особистість молодшого школяра.

Основні поняття: соціальна ситуація розвитку, типи труднощів при адаптації, структура навчальної діяльності, довільність, внутрішній план дій, рефлексія.

Конспектування:

1. Смольська С.І. Психолого-дидактичні умови формування творчого мислення молодшого школяра // Практична психологія і соціальна робота. – 2001, – №1. – С.43-44.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.116-151.
2. Дуткевич Т.В., Яцюк В.А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с. – С.67-79.

ДОДАТКОВА:

1. Ануфриев А.Ф., Костромина С.Н. Как преодолеть трудности в обучении детей. – М., 1998. – 224 с.
2. Барташнікова І.А., Барташніков О.О. Розвиток наочно-образного та логічного мислення у дітей 5-7 років. – Тернопіль: Богдан. 1998. – 80 с.
3. Вікова психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчукта ін. – К.: Просвіта, 2001. – С.114-174.
4. Гільбух Ю.З. Темперамент і пізнавальні здібності школярів. – К., 1993. – 80 с.
5. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1986. – 252 с.
6. Забродський М.М. Вікова психологія: Навч. посібник. – Тернопіль, 2005. – С.57-70.
7. Заика Е.В., Назарова Н.П., Маринен И.А. Об организации игровых занятий для развития мышления, воображения и памяти школьников // Вопросы психологии. – 1995. – №1. – С.28-35.
8. Коломинский Я.Л., Панько У.А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. – М.: Просвещение, 1990. – 190 с.
9. Котирло В.К. Початковий період у навчанні школярів. – К.: Знання, 1985. – 48 с.
10. Люблінська Г.О. Дитяча психологія. – К.: Вища школа, 1974. – 356 с.
11. Максименко С.Д. Індивідуальні особливості мислення дитини. – К.: Знання, 1977. – 48 с.
12. Мислення в діяльності молодших школярів / Під ред. І.С.Костюка, І.А.Балла. – К.: Рад. школа, 1981. – 160 с.

13. Психическое развитие младших школьников: Экспериментальное психологическое исследование / Под. ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
14. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников. – М.: Просвещение, 1988. – 175 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. В чому суть навчальної діяльності молодшого школяра.
2. Дайте характеристику пізнавальних психічних процесів молодшого школяра.
3. Дайте характеристику емоційно-вольових процесів молодшого школяра.
4. Які основні новоутворення молодшого школяра?

2. Програмований контроль знань

1. У молодшому шкільному віці провідним видом діяльності є:
 - а) ігрова діяльність;
 - б) спілкування;
 - в) учбова діяльність.
2. Новоутворенням молодшого шкільного віку є:
 - а) наочно-образне мислення;
 - б) рефлексія;
 - в) мимовільна увага.
3. Особливістю психічного розвитку дитини 6-ти років, яка розпочала навчання у школі, є:
 - а) поступове формування довільності психічних процесів;
 - б) сформована внутрішня позиція школяра;
 - в) домінування пізнавальної мотивації учіння.
4. Криза 7-й років пов'язана із:
 - а) усвідомленням самого себе як активного суб'єкта в світі предметів;
 - б) зародженням соціального «Я»;
 - в) формування нового образу фізичного «Я».
5. Інтереси молодших школярів:
 - а) стійкі;
 - б) нестійкі, ситуативні.
6. Яке з тверджень є правильним?
 - а) навчання йде за розвитком;
 - б) змінюючи методи та зміст навчання, не можна істотно змінити розумовий розвиток дитини;
 - в) навчання веде за собою розвиток.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Аналіз поведінки молодших школярів на уроках фізичної культури

Мета: Закріпити знання про психологічні особливості молодших школярів шляхом аналізу типових навчальних ситуацій на уроках фізичного виховання

Завдання 1. Аналіз типових навчальних ситуацій на уроках фізичного виховання в початковій школі.

Матеріал. Незавершені навчальні ситуації на уроках фізичного виховання.

1. Учні II класу виконали всі підготовчі вправи до перекиду вперед. Вчитель показав вправу в цілому і дав завдання виконувати його. Декілька чоловік ніяк не можуть перекинутися (боятися)...

2. Учні III класів знають, що на перерві не можна знаходитися в залі. Проте коли вчитель несподівано ввійшов у спортзал, виявилось, що він повний третьокласників, деякі із них влізли на гімнастичну стінку, висять на канаті, стрибають з гори матів...

3. На уроці в II класі проводиться естафета потрібно виконати завдання швидко і без помилок. Проте в азарті гри більшість дітей забули про це – намагаються робити все якомога швидше, але припускаються багатьох помилок...

4. Вчитель дає першокласникам, що йдуть по кругу в колону поодиноці, наступне завдання: «По хлопку – бігом, по свистку – поворот кругом, два свистки – кроком»...

5. Клас вишикований в дві шеренги для виконання в парах вправ з м'ячами. Вчитель виніс з викладацької сітки з гумовими м'ячами і, висипавши їх на підлогу, велів одній шерензі узяти по м'ячу...

6. Молода вчителька під час проведення загальнорозвиваючих вправ помітила, що декілька хлопчиків, замість того щоб виконувати вправи, кривляються, передражнюють її і інших дітей...

7. У III класі проводиться кругове тренування. Вчитель розділив клас на чотири групи і в кожній призначив капітана. Капітани отримали картки із словесним описом вправ і вказівкою дозування...

8. Першокласники вивчають повороти в строю: наліво, направо, кругом. Декілька чоловік навіть після багаторазових повторень роблять помилки...

9. Основна частина уроку в I класі завершена рухливою грою, яка проходила дуже емоційно. До дзвінка залишилося 5 хв, і вчитель вирішив провести гру на увагу...

10. У класі декілька повних дітей, вони неспритні, неповороткі в порівнянні з іншими. У естафеті ніхто не хоче брати їх в свою команду...

11. У III класі декілька хлопчиків швидко освоїли техніку метання малого м'яча на дальність. Вчитель похвалив кожного з них. А у деяких замахах і кидок не виходять зовсім. Вчитель вирішив дати їм можливість потренуватися самостійно: відійшов від них і став займатися з кращими учнями...

12. У класі декілька учнів істотно відстають від інших по рівню фізичного розвитку і фізичної підготовленості. Зокрема, їм важко даються складно координаційні вправи. Вчитель поставив їх в першу шеренгу...

13. Вчитель всі уроки в II класі будує на змаганні між хлопчиками і дівчатками. Дівчатка весь час виграють, завдяки тому що більш дисципліновані...

14. Під час командної рухливої гри з м'ячем декілька хлопчиків-третьокласників побилися, віднімаючи один у одного м'яч...

15. У I класі проводиться гра «День і ніч». По команді «День!» учням дозволяється бігати, стрибати, виконувати будь-які фізичні вправи. По команді «Ніч!» потрібно завмерти в якій-небудь позі і витримати її протягом однієї хвилини...

Методика роботи. Студенти діляться на 3 підгрупи, кожна з яких одержує для аналізу опис п'яти ситуацій. В ході обговорення всередині підгруп пропонуються варіанти завершення ситуацій (що може відбутися далі, як поступить вчитель і самі учні, які наслідки цих дій, чи зможуть учні виконувати завдання, пропоноване вчителем, і т. д.). При цьому необхідно спиратися на ті психологічні особливості молодших школярів, які виявляються в кожній ситуації (наприклад конкретні особливості уваги, пам'яті, мислення, емоцій, волі).

Підсумок. Від кожної підгрупи виступає один студент з розбором ситуацій. Йому ставлять питання представники інших підгруп. В процесі обговорення студенти знаходять якнайкращі варіанти виходу з ситуацій.

Завдання 2. Формулювання рекомендацій вчителю по врахуванню вікових психологічних особливостей молодших школярів в процесі фізичного виховання.

Матеріал. Незавершені речення.

1. На уроках фізкультури в молодших класах потрібна часта зміна завдань і вправ, тому що...

2. Формулювання завдань і вправ повинні бути короткими, конкретними, оскільки...

3. Одним з провідних принципів навчання молодших школярів новим фізичним вправам є принцип наочності, що пояснюється...

4. При вивченні нових вправ важливе також дотримання принципу систематичності і послідовності, психологічно грамотне повторення., тобто....

5. Молодші школярі дуже емоційні, тому...

6. Першокласники схильні до фантазування, тому, продумуючи зміст уроку, доцільно передбачити...

7. Вольові прояви молодших школярів ще дуже слабкі, тому на уроках фізкультури...

8. В період навчання в початковій школі разом з вдосконаленням наочно-дійового і наочно-образного мислення інтенсивно розвивається і абстрактне мислення, у зв'язку з чим вчителю необхідно...

9. Одним з недоліків сприймання молодших школярів є невміння виділити істотне в сприйманому об'єкті (фізичній вправі), тому вчитель...

10. На уроках фізкультури в початковій школі доцільно як можна ширше використовувати ігровий і змагальний методи, що відповідає таким особливостям молодших школярів, як...

11. Для молодших школярів дуже значуща оцінка вчителя, яка повинна застосовуватися психологічно грамотно, тобто...

12. В початковій школі великий авторитет учителя, що можна використати для ...

Методика роботи. Завдання виконується письмово в зошиті. Вимагається закінчити кожну пропозицію, розвинувши або пояснивши думку, закладену в його 1-й частині.

№ з/п	Завершення речення
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	
9.	
10.	
11.	
12.	

Формулювання зачитуються вголос, обговорюються і вибираються найвдаліші, точніші. Студенти по ходу обговорення вносять виправлення і доповнення в свої записи.

4. Розв'яжіть психологічні задачі

Задача 1. Руслан охоче співає, добре малює, охоче займається фізкультурою. Перед навчанням у школі умів читати. Перші два тижні шкільних занять минули благополучно. А на третій, коли при підготовці до уроків хлопчик наштотував на труднощі, засумував. Вдома без постійної допомоги з боку батьків не міг виконувати домашні завдання.

Який компонент психологічної готовності до школи не сформовано в Руслана ?

Задача 2. Для вивчення інтересів дітей до різних навчальних предметів дослідники використали методи спостереження, анкетування й експеримент. Напишіть, які питання цієї теми можна успішно з'ясувати кожним з названих трьох методів і як треба побудувати дослідження.

Задача 3. Першокласники на письмі часто пропускають голосні і переставляють літери у словах. Чим пояснити ці типові помилки і як можна допомогти учневі їх усунути? (Див.: Бабій М.Ф., Потапчик Л.В. Робоча навчальна програма з вікової та педагогічної психології. – Луцьк, 2005. – С.18).

5. Самостійна робота: опрацювати тему «Становлення особистості дитини»

ТЕМА 3.5. Психологія підлітків.

Мета: Систематизувати знання про основні психологічні показники підліткового віку (інтимно-особистісне спілкування школярів, систему взаємин із ровесниками та дорослими, перебудову у свідомості та само-свідомості підлітка), формувати вміння спілкуватись з підлітками.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Біологічні та соціальні умови розвитку підлітка.
2. Криза підліткового віку.
3. Самосвідомість – новоутворення особистості підлітка.
4. Відносини підлітка з дорослими.
5. Відносини підлітка з ровесниками.
6. Характер навчальної діяльності підлітка.
7. Розвиток пізнавальних процесів підлітка.

Основні поняття: соціальна ситуація розвитку, криза підліткового віку, самосвідомість, почуття дорослості.

Конспектування:

1. Іванова В.В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків // Практична психологія і соціальна робота. – 1999. – №5. – С.2-4;
2. Гурлева Т.Г. Діагностика та корекція відповідальності у підлітків // Практична психологія і соціальна робота. – 1999. – №5. – С.5-11

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долинська, З.В.Огороднійчук та ін.2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.151-199.

2. Дуткевич Т.В., Яцюк В.А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с. – С.79-90.
3. Забродський М.М. Вікова психологія: Навч. посібник. – Тернопіль, 2005. – С.71-90.

ДОДАТКОВА:

1. Баженов В.Г. Воспитание педагогически запущенных подростков. – К., 1986. – 90 с.
2. Байярд Р.Т., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток. – М., 1991. – С.27-48.
3. Выготский Л.С. Педология подростка // Собр. соч. в 6 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т.4. – С.5-243.
4. Захаров А.И. Неврозы у детей и подростков. – Л, 1988. – 248 с.
5. Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений. – М., 1976. – 286 с.
6. Леви В. Нестандартный ребенок. – М., 1992. – 225 с.
7. Личко А.Е. Психопатии й акцентуации характера у подростков. – Л., 1983. – С.26-30.
8. Мир детства: Подросток. – М, 1989. – С.96-114.
9. Психология современного подростка / Под ред. Д.И.Фельдштейна. – С., 1987. – 240 с.
10. Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся / Под ред. В.А.Татенко, Т.М.Титаренко. – К., 1989. – 128 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. Проаналізуйте біологічні та соціальні умови розвитку підлітка.
2. В чому суть кризи підліткового віку?
3. Назвіть основне новоутворення особистості підлітка.
4. В чому відмінність у відносинах підлітка з дорослими і з ровесниками?
5. Чим характеризується навчальна діяльність підлітка?

2. Програмований контроль знань

1. Центральним новоутворенням підліткового віку є:
 - а) почуття дорослості;
 - б) адекватна самооцінка;
 - в) професійне самовизначення.
2. Основним протиріччям підліткового віку є:
 - а) протиріччя між тим, якою дитина могла б бути і тим, якою вона є;
 - б) розбіжність у динаміці статевого, загальноорганічного і соціального дозрівання;
 - в) протиріччя у спілкуванні підлітка з дорослими.
3. Знайдіть правильне твердження:
 - а) Умови життя впливають на психічний розвиток дитини безпосередньо;
 - б) Умови життя не відіграють істотні ролі у психічному розвитку дитини!
4. У підлітковому віці домінує увага:
 - а) довільна; б) мимовільна; в) післядовільна.

5. Статеве дозрівання настає й закінчується раніше на рік-півтора:
 - а) у хлопчиків;
 - б) у дівчаток.
6. Термін «акселерація» означає:
 - а) процес прискореного росту дітей;
 - б) процес прискореного психічного розвитку дітей;
 - в) процес прискореного соматичного розвитку і фізіологічного дозрівання дітей.
7. Провідним видом діяльності підліткового віку є:
 - а) спілкування з ровесниками;
 - б) спілкування з дорослими;
 - в) інтимно-особистісне спілкування;
 - г) навчальна діяльність.

3. Лабораторно-практична робота.

Тема: Індивідуально віковий портрет підлітка

Мета: Закріплення знань про психологічні особливості розвитку підлітків.

Матеріал. Портрети підлітків, схеми аналізу.

Методика роботи. Студенти діляться на підгрупи по 2-3 студента, кожна з яких одержує один портрет і схему аналізу. Студенти повинні проаналізувати портрет відповідно до схеми вікових особливостей підлітка. У тому випадку, коли портрет не має всіх характеристик, що містяться в схемі, треба добудувати його. По портрету студенти прогнозують подальший (у VIII, IX і X класах) розвиток підлітка і оптимальні шляхи дії на нього педагогів, зокрема вчителя фізичної культури.

Портрети підлітків.

ВІТЯ. У V класі більшість дівчаток і хлопчиків дуже виросла, Вітя і ще три хлопчики зовсім її змінилися. Удома Вітя багато що робив сам. Йому була надана самостійність в навчанні, в розподілі часу, виборі занять і друзів. Вчився середньо, уроки готував від випадку до випадку. Із захопленням говорив Вітя про старшого брата, наслідував йому. Завжди підкреслював його силу і зростання. І не випадково: якраз цього йому бракувало. Перераховуючи важливі і корисні учбові предмети в школі, перш за все називав фізкультуру: «Вона для розвитку потрібна».

Вітя завжди хотів керувати, був упевнений в своїй правоті, ідеї і пропозиції товаришів здавалися йому гірше власних. Звичайно він за все брався, а виконував погано. В той же час він дуже хотів, щоб все робилося саме так, як він запропонував.

Вітя завжди розказував або про минуле, або про те, що з ним трапилося не в школі. Розповіді не були просто вигадкою, але в них було прагнення довести свої достоїнства, геройство, бажання зацікавити товаришів. Розповіді були полем його діяльності, відомим способом самоствердження і своєрідною компенсацією неуспіху в навчанні.

Вітя дуже чутливо реагував на дійсні або тільки уявні йому утиски його гідності, завжди гарячкував і ображався, якщо його навмисне або навіть ненавмисно штовхали. Задачу давав тільки слабким або дівчаткам. Він дуже ображався на критичні зауваження дорослих, особливо виказані публічно. Зауваження і покарання переживав як особисту образу, образу, приниження.

До кінця навчального року Вітя ставав все більш ранимим, образливим, упертим, часом був неслухняний, приставав до слабких хлоп'ят, демонстративно грубив, говорив басом, реготав, ходив перевалуючись, тримався нарочито солідно, пнувся, прагнув у всьому оригінальничати, говорив дотепно з кожного приводу, гримасував і кривлявся, став палити, розмовляти про випивку.

ОЛЕКСІЙ. Учень VI класу, 12 років. Выглядає молодше за своїх однолітків, не набрав ще змужніння, сили, не набув тієї розкутості, яка відрізняє сучасних акселератів. Він дотепер читає казки, соромлячись своєї любові до чарівного. Але вчителька сказала: «Це найдоросліша людина. Інші в двадцять – суцільні діти. А цей в дванадцять – особистість».

У V класі Олексій брав участь в районній математичній олімпіаді, призів не одержав, на відміну від Володі. З ним за компанію пішов на міський тур. Там вирішив задачу для VI класу так здорово, що одержав диплом I ступеня.

Без зайвих розмов, без шуму Олексій робить те, що треба. Треба залишитися після уроків в шкільному музеї Карбишева – працюватиме до вечора, хоча у нього щодня то археологічний гурток в Палаці піонерів, то заняття в університеті, то похід. Серед товаришів має авторитет. Однокласники до його думки прислухаються.

Захоплення міфологією стародавніх єгиптян почалося у Олексія після знайомства з книгою Говарда Картера, що відкрив і описав гробницю Тутанхамона. Перечитавши все, що було удома про Давній Єгипет, Олексій попросив батьків дістати ще книги. Батьки думали, що це чергове захоплення скоро пройде. Але одного разу їм попалися на очі півтора десятки конспектів наукових праць, з малюнками і схемами. Олексій записався в археологічний кружок Палацу піонерів.

На XI міську науково-технічну конференцію старшокласників Олексій приніс свій реферат (30 стор.), в якому висунув декілька гіпотез про гробницю Тутанхамона, і був нагороджений дипломом I ступеня.

Він ще не вирішив, ким бути, коливається, але він вже взяв ціну і жадання пошуку.

ІРА. Учениця VII класу, 15 років. Дівчинка добре фізично розвинена (вище за багато хлопчиків в класі), виглядає дівчиною, миловидна, розкута. Своєю зовнішності Іра завжди надавала багато уваги і часу. Вона могла годинами вертїтися перед дзеркалом, хотїла бути одягненою добре і обов'язково по моді. Грала в баскетбол, волейбол. Читала дуже мало. Удома за книги і уроки по добрій волї не сїдала.

Спїлкування з товаришами завжди займало в житті Іри велике місце. Поступово воно витїснило всю решту справ. З V класу почалися «вечїрки» на

квартирах у однокласників. Мати намагалася протидіяти цьому, але стикалася з наполегливістю і впертістю дочки, яка наполягала на своєму праві розпоряджатися вільним часом по-своєму. У сім'ї часто виникали сварки. Вже в IV класі Іра користувалася у хлопчиків великим успіхом і знала про це. Були у неї друзі з паралельного класу і у дворі. Іра сама виявляла до хлопчиків цікавість. З дівчатками Іра не дружила, вони її не цікавили.

У VII класі відносини Іри з хлопчиками і пов'язане з цим відношення до себе і своєї зовнішності перетворилися на важливу сторону її життя. Вона вже мала у відносинах з хлопчиками своєрідний досвід напівграйливого-напівромантичного характеру.

ПЕТЯ. Учень V класу, перший помічник матері (вчительки початкових класів), її захисник від батька-п'яниці. Життя дому, не дивлячись на важку обстановку і різні обов'язки, не обтяжувало його.

Школа, навчання, спілкування з товаришами займали в житті Петі також велике місце. Всі предмети Петя вважав цікавими, у тому числі і фізкультуру. Хотів добре вчитися, з радістю говорив про будь-яку хорошу оцінку, а двійки його засмучували до сліз. За уроки сідав без примушення, іноді заучував матеріал, не розуміючи його. Коло умінь і практичних знань у Петі був ширшим, ніж у хлопців.

Петя любив грати в шашки, волейбол, пінг-понг, випилювати, показувати діафільми. Читав книги про мандрівників, особливо любив читати про військові таємниці. Вдома, коли був час, грав в солдатики і дивився телевізор. Він завжди стежив за програмою передач, повідомляв про це хлоп'ят. Змагався з Петром в знанні назв ансамблів було важко.

Розвиток дружніх відносин Петі з товаришами залежав не тільки від збігу інтересів і улюблених занять, але, головним чином, від наявності у них якостей хорошого друга: відданості другові, рівності у відносинах, поваги, взаємної допомоги. У відносинах з товаришами Петя був незалежний, не піддавався впливу, нікого не копіював. Вимоги, що пред'являються їм, до товаришів не розходилися з його власною поведінкою. Він був справедливий, принциповий в оцінках і висловлюваннях. На керівництво хлоп'ятами він не претендував. У VI класі у Петі почався процес «кристалізації» певних вимог до якостей власної особистості, і він став займатися самовихованням.

АНДРІЙ. Учень V класу, старший за більшість однокласників. Він з раннього дитинства наданий сам собі. Живе тільки з матір'ю (бухгалтер). Його харчування, сон, режим, читання книг, домашні завдання ніколи не контролювалися.

У класі він був «видною» фігурою: вчився погано, читав і знав мало, але умів цікаво розказувати зміст дорослих фільмів, життєві випадки, багато хлопців були в курсі його «любовних» пригод. Їх він прагнув зробити широко відомими, хвалився знайомствами, показував фотографії. Це було те, в чому він «вищий», старший, розумніший і досвідченіший за хлопців.

Спортивні успіхи у Андрія непогані. У секції або в спортшколі не займався, але інтерес до спорту був єдиним стійким і міцним його інтересом, хоча не дуже визначеним. Він пробував займатися то баскетболом, то ковзанами, то стрибками і скрізь показував непогані результати. Андрій був вищим і сильніше за багатьох хлопців, часто пускав в хід кулаки.

Дружив Андрій майже зі всіма хлопцями класу, але його дружні зв'язки були недовговічні. Він відверто використовував відносини з хлопцями в особистих цілях. У поведінці з дорослими Андрій був абсолютно позбавлений властивої дітям безпосередності. Він завжди знав, яким він хоче здаватися в тому або іншому випадку. Андрій замикався у відповідь на намір дорослих проникнути в його внутрішній світ. Якщо намагалися «натиснути» або прикрикнути, він або відповідав грубістю, або зухвалою усмішкою і зневажливим мовчанням. Але він міг бути дуже милим і хорошим, коли його хвалили або просили про щось в довірливому тоні. Не було випадку, щоб він, всіяко прагнучий ухилитися від будь-якої роботи, відмовився або забув виконати те, про що його по-хорошому персонально просили.

Схема аналізу вікових особливостей підлітка:

рівень фізичного розвитку,
характер розвитку (конфліктний – спокійний),
місце школи в житті підлітка,
суспільна активність,
спілкування з однокласниками і статус в класі,
дорослість підлітка (її зміст і прояв),
ставлення до дорослих і з дорослими,
місце фізичної культури в житті учня.

Прогнозується подальший розвиток підлітка.

Підсумок роботи. Представник кожної підгрупи зачитує словесний портрет, висловлює підсумки аналізу його. Решта студентів ставить питання, опонує. Виступаючий повинен захищати свою позицію, наводити аргументи. Спеціально обговорюються прогнозовані шляхи розвитку підлітка і роль в цьому процесі педагогів.

Тема: Аналіз поведінки підлітків на уроках фізичної культури

Мета: Навчитися аналізувати психологічні характеристики підлітків і прогнозувати їх поведінку в різних ситуаціях на уроці фізкультури.

Матеріал. Психологічні характеристики підлітків, перелік ситуацій на уроці фізкультури, схема аналізу.

Методика роботи. Студенти діляться на підгрупи по 2-3 люди, кожна з яких отримує одну характеристику і перелік учбових ситуацій. Студентам необхідно проаналізувати за схемою характеристику учня, виділити його «сильні», позитивні, якості і недоліки, які можуть зумовити негативні поведінкові прояви на уроці фізкультури. З переліку ситуацій

потрібно вибрати найбільш «діагностичні» для даного учня і розглянути можливі варіанти його поведінки в цих ситуаціях (при цьому самі ситуації – конкретизувати, «добудувати», опираючись на власний життєвий досвід і досвід роботи з підлітками в період педпрактики). На закінчення визначити оптимальну стратегію поведінки вчителя відносно даного учня.

Характеристики.

САША. Дуже рухомий, невгомний, непосидючий. Швидко сходиться з незнайомими однолітками і дорослими, балакучий, любить хвастнути, повеселитися. Звичний у нього піднесений настрій. Користується симпатією у однокласників – і хлопчиків, і дівчаток, яким імпонує його фізична сила, винахідливість, схильність до ризику), уміння постояти за себе, за своїх, знати вихід з складних ситуацій. Один з лідерів класу, проте від офіційних повноважень ухиляється, оскільки його обтяжує необхідність щодня виконувати різноманітні обов'язки. Учебний матеріал засвоює легко, «схоплює все на льоту», виявляє активну цікавість до всього нового, але вчиться нерівно через відсутність систематичності в учебній діяльності. Самостійний, ініціативний, абсолютно не терпить дріб'язкової опіки. Легко збудливий, аж до агресії, тому в конфліктних ситуаціях з вчителями проявляє активне протистояння, при цьому може повернути на свій бік інших учнів класу.

Фізичний розвиток хороший. Любить уроки фізичного виховання, займається в шкільній спортивній секції.

ТАНЯ. Одна з середніх по успішності учениць класу. Старанна, але швидко втомлюється при фізичних і нервово-психічних навантаженнях. Розсіяна. Легко міняється настрої. Схильна перебільшувати значення дрібних невдач в навчанні і в буденному житті, легко приходиться в стан смутку, навіть гнітючості. Самооцінка занижена. Дуже чутлива, ранима, в спілкуванні сором'язлива, боязка. Незатишно відчуває себе в галасливих компаніях, любить самоту. Проте володіє високо розвинутою інтуїцією у визначенні «хорошої» або «поганої» людини. Має близьку подругу, до якої сильно емоційно прив'язана.

Відчуває тривогу при ломці звичного укладу життя. Зіштовхується з утрудненнями, легко приходиться в сум'яття, але швидко тішиться при підбадьоренні дорослих або подруги. Взагалі, дуже чутлива до оцінки, як позитивної, так і негативної. У класному колективі особливою популярністю не користується, постійних суспільних доручень не має.

Фізичний розвиток середній. До уроків фізичного виховання відноситься негативно.

ВІТЯ. Вчиться середньо. У всьому іншому теж прагне дотримуватися «золотої середини», не забігаючи вперед і не відстаючи. Його думки, оцінки чітко обмежені рамками загальноприйнятого в своєму середовищі. Дуже прив'язаний до групи однолітків і приймає її цінності і навіть зовнішню

форму поведінки без жодної критики. Він немов пливе за течією. Майже ніколи не проявляє ініціативи, сміливості, рішучості, оригінальності в думках і вчинках. Мова повна шаблонів і жаргонних слівцець, прийнятих в своїй компанії. Звик до певного стилю життя і негативно відноситься до всього, що його порушує. Постійних суспільних доручень не має, проте систематично бере участь у всіх суспільних заходах.

Фізичний розвиток середній. До уроків фізичного виховання відноситься позитивно. Записався в секцію волейболу, оскільки туди пішли ще декілька хлопчиків з його компанії.

ІРА. За успішністю одна з кращих учениць класу. Ні в чому не терпить конкуренції. Егоїстична. Дуже кокетлива, прагне одягатися тільки по моді, користується успіхом у хлопчиків. Товариська. Швидко і точно оцінює взаємостосунки в новій групі однолітків і вміло вписується в неї. Звичайно входить в довіру до лідера і намагається через нього впливати на психологічний клімат групи. Іноді намагається керувати сама, але це буває недовго, оскільки її непослідовність, суперечність у висловах і вчинках, їх залежність від настрою неминуче приводять до конфліктних ситуацій. Уміє виробити вигідне враження на вчителів, які часто призначають її своєю помічницею на уроці або при організації суспільних заходів. Головне для неї – справити враження, прикувати до себе увагу, викликати заздрість. Має оригінальне хобі. Схильна до брехливості і фантазування. Легко вживається в образи своїх фантазій.

До уроків фізичного виховання відноситься позитивно, прагне бути в числі кращих. Фізично добре розвинена, займається ритмічною гімнастикою.

КОЛЯ. Добре вчиться, дисциплінований, не викликає занепокоєння вчителів. Ретельно готується до уроків, тому відповіді його, як правило, логічні, доказові, вичерпні. Схильний до абстрактних міркувань, у всьому шукає причинно-наслідкові зв'язки. Тривожний, недовірливий, ранимий, невпевнений, але тримає це в собі. Охайний до педантичності. Це для нього одна із захисних реакцій від сумнівів, що постійно мучать, в правильності своїх дій, вчинків. Часто думає про майбутнє. Воно його турбує, оскільки він акцентує увагу на можливих перешкодах, складнощах. Зробивши справу добре і правильно, переживає, що можна було зробити краще. Нетовариський. Проте в класі славиться ерудитом, майже постійно обирається в актив класу.

Фізично розвинений слабо. Не любить фізичну працю і уроки фізичного виховання.

МИХАЙЛО. Вчиться погано, взагалі до навчання відноситься негативно. Зате захоплений спортом, саме з ним пов'язує свої надії на майбутнє. Має спортивний розряд по одному з видів єдиноборства, чемпіон міста в своїй віковій групі. За фізичним розвитком значно перевершує своїх однокласників. Спокійний і стриманий. Проте в конфліктних ситуаціях буває зарозумілий і агресивний, аж до застосування фізичної сили. Ставлення класу до нього двояке: відкрито, «в очі», його побоюються, поважають, а за спиною

сміються, іронізують, особливо над його невдалими відповідями на загально-освітніх уроках. Проте деякі дівчатка проявляють до нього явну симпатію, оскільки він виглядає доросліше за решту хлопчиків і тримається дуже впевнено. З вчителями відносини у нього не складаються, оскільки він буває зухвалий. Виняток становить лише вчитель фізичного виховання, який з розумінням відноситься до його захоплення спортом. Суспільне життя класу ігнорує. Проте любить командувати, авторитарний.

Учбові ситуації.

1. Виконання завдання на витривалість.
2. Виконання вправи на оцінку (задача нормативів).
3. Ситуація змагання.
4. Командна гра.
5. Самостійна робота на уроці (вчитель зайнятий з іншою групою учнів).
6. Нова складна вправа не виходить.
7. Вчитель зробив різке зауваження.
8. Виконання вправи, пов'язаної з ризиком.
9. Одержав «2» по фізкультурі.
10. Вчитель похвалив перед класом.

Схема аналізу

1. Виділіть позитивні, «сильні», сторони, якості підлітка.
2. Виділіть негативні, «слабкі», сторони, якості. Запишіть їх у формі таблиці.
3. Виберіть учбові ситуації, найбільш «діагностичні» для даного учня (тобто такі, в яких його позитивні або негативні особливості виявляться, на ваш погляд, найбільш виразно).
4. Передбачте поведінку учня в кожній з перерахованих ситуацій, опираючись на аналіз його психологічної характеристики.
5. Продумайте, яку тактику педагогічних дій доцільно вибрати вчителю відносно даного учня. Обґрунтуйте ваш висновок.

Підсумок роботи. Кожна підгрупа обговорює всі ці питання, а потім її представник висловлює підсумки роботи перед групою. Решта студентів може ставити питання, бути опонентами. Виступаючий повинен захищати свою позицію, наводити аргументи. Після закінчення обговорення студенти формулюють висновок про особливості індивідуального підходу до підлітка.

4. Розв'яжіть психологічні задачі

Задача 1. Окрім вікових відхилень, у розвитку підлітків існують також певні індивідуально-типологічні особливості становлення індивідуальності, що є передумовами формування особистісних дисгармоній.

• Наведіть приклади відхилень поведінки підлітків, пов'язаних з акцентами характеру.

• У чому полягає корекційна робота педагога щодо кожного типу дисгармонійного особистісного розвитку підлітка?

Задача 2. Прогулювання уроків підлітками – одне з розповсюджених явищ. Слід визнати, що інколи існують об’єктивні причини втечі учнів з уроку.

- Як учні пояснюють свою поведінку?
- Як ви можете пояснити причини, що зумовлюють пропуски уроків учнями, які не є зловмисними порушниками порядку?

Задача 3. Під час роботи класу один з учнів (Юра 15 р.) не виконує вправи, сміється, задає питання не за темою обговорення, усіяло привертаючи до себе увагу групи і дезорганізуючи роботу. На пряме запитання тренера, навіщо він це робить, він реагує: «Я чекаю, коли ви мене ниженете, адже усі вчителі рано чи пізно мене з класу виганяють!»

- З чим пов’язана така поведінка старшокласника?
- Як би ви діяли на місці педагога, щоб відновити «робочий стан» групи?

Задача 4. Сашкові 15 років. До шкільного психолога звернулася мати, занепокоєна змінами у поведінці сина. Протягом останнього року Сашко чимдалі рідше буває вдома. Став більш потайним, менше розповідає про свої справи, хоча раніше, за словами матері, вони були «одне ціле» (батько Сашка загинув 10 років тому). У сина з’явилися нові друзі, набагато старші за нього. Сашко став гірше вчитися: якщо раніше з усіх предметів були тільки хороші оцінки, то тепер він учить уроки «вибірково» – тільки ті предмети, які він вважає потрібними. Особливо матір турбує те, що син прагне мати гроші: спочатку продавав газети, потім поліетиленові пакети, тепер сувеніри іноземним туристам. Зароблені гроші витрачає переважно на свої потреби (придбав магнітофон, куртку), а частину віддає матері. При психологічному обстеженні в Сашка відзначається високий рівень розвитку інтелекту, екстраверсія. При обстеженні виявлено гіпертимний тип акцентуації, прагнення до емансипації. Низький рівень схильності до алкоголізації. Самооцінка в підлітка адекватна. Життєві плани відповідають ранній професіоналізації підлітка, який прагне поступити в бізнес-лицей.

- Як пояснити зміни в поведінці Сашка?
- Які рекомендації можна дати матері?

5. Самостійна робота: опрацювати тему «Акмеологія та життєвий шлях особистості».

ТЕМА 3.6. Психологія раннього юнацького віку.

Мета: закріпити знання про основні психологічні показники раннього юнацького віку (готовність до життєвого самовизначення, професійну спрямованість навчальної діяльності, досягнення соціальної зрілості у взаємозв’язку із формуванням світогляду, перебудову відносин з ровесниками та дорослими); формувати вміння спілкуватись зі старшокласниками.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Загальна характеристика раннього юнацького віку.
2. Система спілкування і взаємовідносин у старшокласників.
3. Розвиток пізнавальних процесів старшокласників.
4. Емоційно-вольова сфера у ранній юності.
5. Розвиток самосвідомості старшокласника.

Основні поняття: соціальна ситуація розвитку, навчально-професійна діяльність, життєве самовизначення, юнацька субкультура, світогляд, самооцінка, самоповага.

Конспектування:

1. Кон И.С. Девиантное поведение // В кн.: Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – С.238-254

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Вікова психологія / За ред. Г.С.Костюка. – К., 1976. – Розділ VII.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.199-233.
3. Дуткевич Т.В., Яцюк В.А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с. – С.90-99.
4. Забродський М.М. Основи вікової психології: Навч. посібник. – Тернопіль, 2005. – С.91-106.

ДОДАТКОВА:

1. Захаров Н.Н. Профориєнтація школьників. – М., 1989. – С.110-165.
2. Захарова А.В. Психологія обучения старшекласників. – М., 1976. – С.4-16.
3. Ковалев С.В. Подготовка старшекласників к семейной жизни. – М.: Просвещение, 1991. – 143 с.
4. Кон И.С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
6. Кулагина И.Ю., Колюцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М: ТЦ «Сфера», 2001. – С.315-331.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. Назвіть особливості спілкування і взаємовідносин у старшокласників.
2. Яке основне новоутворення раннього юнацького віку?
3. Яка діяльність є провідною в ранньому юнацькому віці?

2. Програмований контроль знань

1. Центральним новоутворенням ранньої юності є:
а) почуття дорослості;

- б) професійне і особистісне самовизначення;
 - в) новий образ фізичного «Я».
2. Провідною діяльністю у старшому шкільному віці є:
 - а) спілкування;
 - б) навчально-професійна діяльність;
 - в) трудова діяльність.
 3. Стабілізація особистості у старшокласника пов'язана:
 - а) з формуванням світогляду;
 - б) з відкриттям власного внутрішнього світу;
 - в) з адекватною самооцінкою.
 4. Який із перерахованих варіантів у юнацькому віці зустрічається найчастіше:
 - а) «Я» особистості у минулому, теперішньому і майбутньому зв'язані між собою і відповідають ідеальному «Я». Це – суб'єктивно гармонійне уявлення людини про себе;
 - б) наявне «Я» більшою мірою спрямоване на майбутнє, ніж до минулого. Наявне «Я» виступає як нова ступінь в особистісному самовизначенні;
 - в) наявне «Я» зовсім випадає із процесу розвитку. Воно відірване від минулого і не має зв'язку з майбутнім, не відповідає і ідеальному «Я».
 5. Спілкування старшокласників з ровесниками необхідне, в першу чергу:
 - а) для вирішення проблемних ситуацій;
 - б) для планування майбутнього;
 - в) для сповіді, інтимно-особистісного контакту.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Порівняльний аналіз психологічних особливостей дітей шкільного віку

Мета: Закріпити знання про психологічні особливості школярів.

Завдання 1. Складання психологічних портретів молодшого школяра, підлітка і старшого школяра.

Матеріал. Цитати з робіт відомих психологів, педагогів.

Методика роботи. Студенти діляться на три підгрупи, кожній з яких пропонуються для аналізу цитати з робіт відомих психологів і педагогів, що розкривають психологічні особливості дітей молодшого шкільного, підліткового і старшого шкільного (юнацького) віку. Замість віку в цитатах прочерк «_____».

Першій підгрупі дається **завдання:** ознайомившись зі всіма висловами, вибрати ті, які характеризують психологічні особливості молодшого школяра, і, використовуючи ці цитати, а також матеріали лекцій, підручника, скласти психологічний портрет молодшого школяра;

друга підгрупа отримує аналогічне завдання по складанню психологічного портрета підлітка,

а **третья** – старшого школяра.

На самостійну підготовку дається 30 хв.

1. «На підставі даних, що є в літературі, і власних досліджень ми вважаємо, що _____ вік характеризується виникненням нового рівня самосвідомості, головна межа якого – поява у _____ здатності і потреби пізнавати самого себе як особистість, що володіє саме нею (на відміну від всіх інших людей) властивими якостями. Це породжує у _____ прагнення до самоствердження, самовираження і самовиховання» (Л.І.Божович).

2. «У своєрідності уроку з учнями _____ віку відображаються наступні їх вікові психологічні особливості:

- 1) увага ґрунтується на безпосередньому інтересі; довільна ж увага розвинена слабо;
- 2) засвоєння ґрунтується на запам'ятовуванні за допомогою слухання і вправи; користування при засвоєнні книгою і записами слабо розвинене;
- 3) мислення наочне, логічне мислення розвинене слабо;
- 4) самоконтроль розвинений слабо;
- 5) прийомами і засобами систематичної розумової праці володіють ще погано;
- 6) дуже рухливі і емоційні» (П.П.Блонський).

3. «Розумовий розвиток _____ полягає не стільки у накопиченні знань, умінь і зміні окремих властивостей інтелекту, скільки у формуванні індивідуального стилю розумової діяльності» (І.З.Кон).

4. «_____» проявляють постійну турботу про те, щоб не виявитися ізольованими від друзів по угрупованню і від класу в цілому. Якщо над ними нависнула загроза позбутися підтримки класу або хоча б найближчих друзів, вони негайно перебудовують свою поведінку... Потреба в гідному положенні в класі така значуща для _____, що, надаючи йому допомоги в прагненні задовольнити її, легко встановити з ним не тільки діловий, але і емоційний контакт, завдяки чому стає можливим рішення будь-якої виховної задачі» (А.П.Краківський).

5. «Не дивлячись на великі успіхи, досягнуті в процесі виховання, воля _____ розвинена слабо. Вольові дії, хоча і стають більш продуманими, ще не втратили імпульсного характеру. Безпосередні бажання і відчуття залишаються все ще сильнішими мотивами поведінки. _____ вже усвідомлюють необхідність діяти за обов'язком, але фактично часто слідуєть своєму бажанню» (У.І.Селіванов).

6. «У _____, як відомо, специфічним новоутворенням стає «почуття дорослості», яке виражає їх нову життєву позицію по відношенню до себе, інших людей і світу, визначає напрям і зміст соціальної активності, систему переживань і афектних реакцій» (А.І.Раїв, Л.А.Матвеева).

7. «Для _____ незалежність – самоціль. На питання: «Що значить знайти своє місце в житті?» – _____ відповідає: «Це значить зайняти незалежне місце, робити те, що хочеш». _____ відповідь на це питання по-іншому: «Це значить зайняти місце за здібностями, за своїми силами, самому добре вирішувати свої життєві задачі, справлятися зі своїми

справами». Прагнення до самоствердження змінюється, таким чином, реалістичнішим і критичнішим самоаналізом і самовихованням» (І.С.Кон).

8. «Вони не вміють відділити в сприйманому об'єкті головне і істотне від деталей і подробиць. Образ предмету «розмитий», неясний і злитий (недиференційований). Ця особливість сприйняття _____ є причиною багатьох помилок, які вони допускають при сприйнятті схожих за зовнішнім виглядом предметів або зображень» (А.А.Люблінська).

9. В результаті дослідження ми виявили, що _____ здійснює найважливіший переломний крок на шляху інтелектуального розвитку. Він переходить від конкретного мислення до мислення у поняттях. Для дитини _____ віку слово означає прізвище, речі. Для _____ слово означає поняття речі, тобто її суть, закони її побудови, зв'язок зі всією рештою речей і місце в системі вже пізної і впорядкованої дійсності» (Л.С.Виготський).

10. «Цінне психологічне надбання _____ віку – відкриття свого внутрішнього світу, яке рівнозначне для людини, що росте, справжній коперніківській революції» (І.С.Кон).

11. «Розвиток інтересів дітей _____ віку йде за декількома напрямками. По-перше, інтерес до конкретних фактів, що розширюють кругозір, починає відступати на другий план, поступаючись місцем інтересу до закономірностей, що управляють явищами природи. По-друге, інтереси _____ становляться більш стійкими, диференціюються по областях знань і набувають особистого характеру» (Л.І.Божович).

12. «Структура спілкування _____ складна. Як правило, більшість з них проводить свій час в класі, у дворі, в позашкільних установах, клубах, тобто в декількох компаніях, групах. Тому якщо учень чомусь не знайшов собі товаришів в класі, він може вийти з-під впливу даного колективу, орієнтуючись на спілкування в інших місцях. Причому в подібних випадках нерідко небажаний вплив середовища не врівноважується виховуючою дією колективу.

Особливе значення в _____ віці придбаває спілкування з протилежною статтю. Бути закоханим, захоплюватися абсолютно природно для _____» (У.А.Мудрик).

13. «Якщо для _____ школяра слово батька і вчителя – закон, який не можна у жодному випадку порушити, то авторитет дорослих не приймається більше як щось належне і саме собою розуміюче. З'являється аналіз, зіставлення, порівняння з іншими, критика» (Д.Я.Харьков).

14. «_____ вік особливо важливий для становлення світогляду, тому що саме в цей час дозрівають когнітивні і особистісні передумови» (І.С.Кон).

15. «У основі самооцінки _____ – прагне покласти щось таке, що свідчить на його користь. Він, скажімо, погано вчиться, і ви оцінюєте результати його діяльності з цих позицій, а він в той же самий час оцінює себе з позицій своїх успіхів в області спорту. І навпаки, якщо учні кладуть в основу оцінки свого товариша його невдачі в спорті, то він протиставляє цьому самооцінку, в основу якої кладе успіхи в навчанні. Ні за яких обставин

_____ внутрішньо не згодиться з тим, що він гірший за інших. Виявився неефективним один засіб самоствердження – він негайно ж вдається до послуг іншого» (А.П.Краківський).

16. « Особистість і педагогічна майстерність вчителя мають виключне значення для виховання дітей _____ віку.

За нормальних умов вчитель – дуже великий авторитет для учнів. Для багатьох дітей він ідеал, а в своїх відповідях на питання: «Ким ти хочеш стати?» – школярі найчастіше відповідають: «Вчителем». Все частіше вони називають вчителя, якщо їх просять назвати найкрасивішу людину, найрозумнішу або самого хорошого» (П.П.Блонський).

17. «Великою стійкістю відрізняється в _____ віці перше враження. Якщо вчитель справив сприятливе враження в день знайомства з класом, він може розраховувати на підтримку більшості учнів, навіть якщо він надалі і відступить від прийнятої їм лінії поведінки. Якщо ж він викликав до себе антипатію в перший день роботи, йому, як правило, важко буде співпрацювати з класом. Сила першого враження така велика, що все, що йому відповідає, визнається _____ закономірним, природним; те ж, що йому суперечить, вважається фальшивим, награним» (А.П.Краківський).

18. «Цей період вікового розвитку характеризується виникненням особливого особистісного новоутворення, яке можна позначити терміном «самовизначення». З погляду самосвідомості суб'єкта воно пов'язане з усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується з нової, суспільно значущої позиції» (Л.І.Божович).

19. «_____ вік – це немов друге народження людини. Перший раз народжується жива істота, другий раз – громадянин, активна, мисляча, діюча особистість, яка бачить вже не тільки навколишній світ, але і саму себе. Ось що сказав би _____, якби він умів сказати про те, що його хвилює, і якби захотів відверто про все сказати: «Не опікайте мене, не ходіть за мною, не зв'яжіть кожен мій крок, не звивайте мене пелюшками наглядку і недовір'я, не нагадуйте і словом про мою колиску. Я самостійна людина. Я не хочу, щоб мене вели за руку. Переді мною висока гора – це мета мого життя. Я бачу її, думаю про неї, хочу досягти, але зійти на цю вершину хочу самостійно. Мені необхідна підтримка старшого друга. Я досягну вершини, якщо опиратимуся на плече сильної і мудрої людини. Але мені соромно і боязно сказати про це. Мені хочеться, щоб всі вважали, що я самостійно, своїми силами дістануся до вершини» (В.А.Сухомлинський).

20. «Переживання, пов'язані з дружбою, у _____ займають більше місце, ніж у _____. Вони набувають для нього вагомішого значення і тому часто випробовуються з більшою силою... При цьому дуже виразно усвідомлюється різниця між просто товаришем і другом» (П.М.Якобсон).

21. «_____ знають, яке величезне значення має в житті людини сильна воля, і стурбовані тим, щоб розвинути у себе високі вольові якості. Серед _____ не перевелися ще випадки «випробування волі» вогнем, розжареним залізом, ризикованими вчинками...» (У.І.Селіванов).

22. «Значно складнішими і диференційованими стають в _____ віці ставлення до вчителів... Вчитель, який відмінно знає і викладає свій предмет, звичайно користується повагою, навіть якщо у нього немає емоційної близькості з учнями. Але разом з тим _____ дуже хочеться зустріти в особі вчителя справжнього друга» (І.С.Кон).

Підсумок роботи. Кожна підгрупа виступає з описом складеного нею вікового портрета школяра. Оцінюються повнота і логічність характеристик, правильність використання цитат.

Завдання 2. Аналіз педагогічних ситуацій з врахуванням психологічних особливостей молодших школярів, підлітків і старших школярів.

Матеріал. Педагогічні ситуації.

Методика роботи. Розподіл студентів на три підгрупи зберігається; при цьому по одній людині від кожної підгрупи делегується в журі. Один з членів журі послідовно зачитує ситуації. 1-а підгрупа повинна запропонувати рішення ситуації по відношенню до молодших школярів, 2-а підгрупа – по відношенню до підлітків, 3-а – по відношенню до старших школярів. Час на рішення кожної ситуації – не більш 2 хв.

Ви – вчитель фізичного виховання.

1. Вам потрібно навчити новій руховій дії учнів I, VI, і IX класів. Якими методами навчання, методичними прийомами ви користуватиметеся в кожному класі? Поясніть чому.

2. Відразу після дзвінка на урок, коли учні вже знаходилися в залі, ви заглянули в роздягальню і знайшли там жаклиний безлад: розкидане взуття, портфелі, одяг. Якою буде ваша реакція, якщо в залі II клас? VII клас? X клас?

3. В кінці основної частини уроку гімнастики вам потрібно, щоб учні швидко і охайно прибрали снаряди. Як ви організуєте цю роботу в II класі? у VI класі? у IX класі?

4. У спортивному залі під час перерви побилися хлопчик і дівчинка. Ви раптово ввійшли в зал і застали цю картину. Якою буде ваша реакція, якщо це учні III класу? VI класу? IX класу?

5. Вам потрібно привернути увагу до занять в спортивних секціях учнів III, VIII і X класів. Як ви звернете до хлопців в кожному класі, які наведете аргументи на користь необхідності для них занять спортом? Обґрунтуйте відповідь.

6. Вам потрібно провести змагання між паралельними класами з легкої атлетики. Як ви організуєте допомогу собі з боку учнів III класів, VII класів? X класів?

7. За яким принципом ви підбиратимете фізкультурний актив (фізоргів, своїх помічників на уроках) в II класі? у V класі? у IX класі?

8. Декілька хлопців з класу були висунуті вами для участі в районних змаганнях по кросу. Проте на змагання вони не з'явилися. Наступного дня у вас урок в цьому класі. Як ви поступите, якщо йдеться про учнів III класу, VIII класу? X класу?

Підсумок роботи. Журі організовує обговорення і оцінює правильність розв'язання ситуацій кожною підгрупою. Викладач підводить загальний підсумок заняття.

4. Розв'яжіть психологічні задачі

Задача 1. Сучасним юнакам аж ніяк не притаманна дитяча наївність, підлітковий негативізм. Нинішньому поколінню молодих людей, незважаючи на те, що за своїми поглядами і поведінкою вони мало відрізняються від юнаків і дівчат, що жили багато століть тому, притаманний більш раціональний та прагматичний погляд на життя, більша незалежність і самостійність.

- Що змушує сучасну молодь бути прагматиками, рано робити самостійний вибір, займати певні життєві позиції?

- Як повинен ставитися педагог до відкритих, сміливих (хоч і не завжди правильних) поглядів юнаків на питання релігії, бізнесу, сексу, поведінки вчителів і батьків, їх критики тощо?

Задача 2. Хоч перехід від підліткового до раннього юнацького віку відбувається з такими психологічними симптомами, які вказують на значні індивідуальні відмінності, тим не менш спостерігається ряд загальних тенденцій.

- Назвіть основні характеристики юнацького віку, порівнюючи дані з характеристиками підлітків.

- Як слід враховувати дані зміни у навчально-виховній роботі зі старшокласниками?

Задача 3. Зі щоденника старшокласниці: «Так, все-таки головне, що прийшло з віком, бажання сперечатися. Але це не жовчна злоблівість, це інше, хороше, якщо хочете знати, дзвінке і життєрадісне почуття – сперечатися. Адже я пізнаю світ. Це бажання до всього дійти самій. Мені хочеться сперечатися не тільки з людьми, але і з книгою природи. Геть байдужість! Суперечка краще!».

- У чому якісна сутність пізнавальної діяльності юнаків (змістовна і мотиваційна сторони пізнавальної діяльності) ?

- Які проблеми готові обговорювати старшокласники?

- У чому проявляється емоційність мислення юнаків?

- Як навчити старшокласників вести дискусію в навчальній діяльності і в позаурочний час?

Задача 4. Центральним новоутворенням ранньої юності стає самовизначення не лише особистісне, але й професійне. У 80-ті роки при виборі професії старшокласники, передусім, орієнтувалися на престижність професії (соціальну значущість), її вимоги до особистості, принципи й норми взаємовідносин, характерні для даного професійного кола.

- Який найважливіший фактор вибору професії характерний для сучасної молоді?

- Яка роль педагога у вихованні професійної спрямованості старшокласників?

МОДУЛЬ IV

ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ТЕМА 4.1. Предмет, завдання та методи педагогічної психології

Мета: закріпити знання студентів про предмет та завдання педагогічної психології, її зв'язок із іншими науками та галузями психологічної науки. Систематизація знань про принципи й методи досліджень у педагогічній психології; відпрацювання навичок організації психолого-педагогічних досліджень.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Предмет, структура і основні поняття педагогічної психології.
2. Принципи і методи досліджень у педагогічній психології.

Основні поняття: структура педагогічної психології, психологія навчання, психологія виховання, психологія навчання та виховання дітей з аномальним розвитком, психологія педагогічної діяльності.

Конспектування:

1. Костюк Г.С. Навчання і психічний розвиток учнів / В кн.: Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – С.421-436

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. М.В.Гамезо и др. – М., 1984. – С.10-13, 14-26, 27-46.
2. Дуткевич Т.В., Яцюк В.А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум: Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с. – С.18-34.
3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долінська, З.В.Огороднійчук та ін.2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.8-54.

ДОДАТКОВА:

1. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед.учеб. заведений: В 3 кн.: Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 512 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. Назвіть принципи педагогічної психології.
2. Назвіть складові компоненти структури педагогічної психології.
3. Що вивчає педагогічна психологія?
4. Назвіть методи педагогічної психології.

2. Програмований контроль знань

1. Психологічні закономірності навчання і виховання вивчає:
а) вікова психологія; б) педагогічна психологія.

2. В якому з рядків перелічені розділи, що утворюють структуру педагогічної психології?
 - а) психологія навчання, психологія виховання, вікова психологія, психологія педагогічної діяльності.
 - б) психологія виховання, психологія навчання та виховання дітей з аномальним розвитком, вікова психологія, психологія педагогічної діяльності.
 - в) психологія навчання, психологія виховання, психологія навчання та виховання дітей з аномальним розвитком, психологія педагогічної діяльності.
3. Який із принципів має на увазі, що загальні закони психічного розвитку виявляються в конкретній людині в індивідуальних формах?
 - а) Комплексності, системності й систематичності.
 - б) Принцип розвитку психіки та свідомості в діяльності
 - в) Вікового, індивідуального і особистісного підходу.
4. Згідно якого принципу одномоментне дослідження не дає повної картини психічного розвитку особистості?
 - а) Комплексності, системності й систематичності.
 - б) Принцип розвитку психіки та свідомості в діяльності
 - в) Вікового, індивідуального і особистісного підходу.
5. Про який метод педагогічної психології йде мова в даному випадку? Метод тривалого, планомірного, цілеспрямованого опису психічних особливостей людини, що проявляються в її діяльності та поведінці, на основі їх безпосереднього сприймання.
 - а) Спостереження.
 - б) Експеримент.
 - в) Аналіз продуктів дитячої діяльності.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: «Педагогічні ситуації»

Мета: ознайомитись з педагогічними ситуаціями, розвивати навички аналізу, вміння аргументувати свою думку.

Інструкція. Група ділиться на підгрупи по 3-4 чоловіка. Пропонуються 2-3 педагогічні ситуації з варіантами відповідей. Кожна підгрупа висловлюється про вибір свого варіанту відповіді і його доцільність.

Ситуація 1

Ви приступили до проведення уроку, всі учні заспокоїлися, настала тиша, і раптом в класі хтось голосно засміявся. Коли ви, не встигнувши нічого сказати, питально і здивовано подивилися на учня, який засміявся, він, дивлячись вам прямо в очі, заявив: «Мені завжди смішно дивитися на вас і хочеться сміятися, коли ви починаєте вести заняття». Як ви відреагуєте на це? Виберіть і відзначте відповідний варіант складної реакції з числа запропонованих нижче.

1. «Ось тобі і на!»
2. «А що тобі смішно?»
3. «Ну, і ради бога!»
4. «Ти що, дурник?»
5. «Люблю веселих людей».
6. «Я радий(а), що створюю у тебе веселий настрій».
7. _____

Ситуація 2

На самому початку заняття або вже після того, як ви провели декілька занять, учень заявляє вам: «Я не думаю, що ви, як педагог, зможете нас чомусь навчити».

Ваша реакція:

1. «Твоя справа – вчитися, а не учити вчителя».
2. «Таких, як ти, я, звичайно, нічому не зможу навчити».
3. «Можливо, тобі краще перейти в інший клас або вчитися у іншого вчителя?»
4. «Тобі просто не хочеться вчитися».
5. «Мені цікаво знати, чому ти так думаєш».
6. «Давай поговоримо про це докладніше. У моїй поведінці напевно, є щось таке, що наводить тебе на подібну думку».
7. _____

Ситуація 3

Вчитель дає учню завдання, а той не хоче його виконувати і при цьому заявляє: «Я не хочу це робити!» – Якою повинна бути реакція вчителя?

1. «Не хочеш – примусимо!»
2. «Для чого ж ти тоді прийшов вчитися?»
3. «Тим гірше для тебе, залишайся неуком. Твоя поведінка схоже на поведінку людини, яка на зло своїй особистості хотіла би відрізати собі ніс».
4. «Ти віддаєш собі звіт в тому, чим це може для тебе закінчитися?»
5. «Не міг би ти пояснити, чому?»
6. «Давай сядемо і обговоримо – можливо, ти і маєш рацію».
7. _____

Ситуація 4

Учень розчарований своїми учбовими успіхами, сумнівається в своїх здібностях і у тому, що йому коли-небудь вдасться, як слід зрозуміти і засвоїти матеріал, і говорить вчителю: «Як ви думаєте, чи вдасться мені коли-небудь вчитися на відмінно і не відставати від решти хлоп'ят в класі?» Що винен на це йому відповісти вчитель?

1. «Якщо чесно сказати – сумніваюся».
2. «О, так, звичайно, в цьому ти можеш не сумніватися».

3. «У тебе прекрасні здібності, і я пов'язую з тобою великі надії».
4. «Чому ти сумніваєшся в собі?»
5. «Давай поговоримо і з'ясуємо проблеми».
6. «Багато що залежить від того, як ми з тобою працюватимемо».
7. _____

Ситуація 5

Учень говорить вчителю: «На два найближчі уроки, які ви проводите, я не піду, оскільки в цей час хочу сходити на концерт молодіжного ансамблю (варіанти: погуляти з друзями, побувати на спортивних змаганнях як глядач, (Просто відпочити від школи)». – Як потрібно відповісти йому?

1. «Спробуй тільки!»
2. «Наступного разу тобі доведеться прийти в школу з батьками».
3. «Це – твоя справа, тобі ж складати іспит (залік). Доведеться все одно звітувати за пропущені заняття, я потім тебе обов'язково запитаю».
4. «Ти, мені здається, дуже несерйозно відносишся до занять».
5. «Можливо, тобі взагалі краще залишити школу?»
6. «А що ти збираєшся робити далі?»
7. «Мені цікаво знати, чому похід на концерт (прогулянка з друзями, участь у змаганнях) для тебе цікавіші, ніж заняття в школі».
8. «Я тебе розумію: відпочивати, ходити на концерти, бувати на змаганнях, спілкуватися з друзями дійсно цікавіше, ніж вчитися в школі. Але я, проте, хотів(а) б знати, чому це так важливо для тебе».
9. _____

Ситуація 6

Учень, побачивши вчителя, коли той увійшов до класу, говорить йому «Ви виглядаєте дуже стомленим». – Як на це повинен відреагувати вчитель?

1. «Я думаю, що з твоєї сторони не дуже пристойно робити мені такі зауваження».
2. «Так, я погано себе відчуваю».
3. «Не хвилюйся про мене, краще на себе подивися».
4. «Я сьогодні погано спав, у мене багато роботи».
5. «Не турбуйся, це не перешкодить нашим заняттям».
6. «Ти – дуже уважний, спасибі за турботу!»
7. _____

Ситуація 7

«Я відчуваю, що заняття, які ви ведете, не допомагають мені», – говорить учень вчителю і додає: «Я взагалі думаю кинути заняття». – Як на це повинен відреагувати учитель:

1. «Перестань говорити дурощі!»
2. «Нічого собі, додумався!»

3. «Можливо, тобі знайти іншого вчителя?»
4. «Я хотів би докладніше знати, чому у тебе виникло таке бажання?»
5. «А що, якщо нам попрацювати разом над рішенням твоєї проблеми?»
6. «Можливо, твою проблему можна розв'язати якимось інакше?»
7. _____

Ситуація 8

Учень говорить вчителю, демонструючи зайву самовпевненість: «Немає нічого такого, що я не зумів би зробити, якби захотів. Зокрема мені нічого не вартує засвоїти і предмет, що викладається вами». – Якою повинна бути на це репліка вчителя?

1. «Ти дуже добре думаєш про себе».
2. «З твоїми-то здібностями? – Сумніваюся!»
3. «Ти, напевно, відчуваєш себе достатньо упевнено, якщо говориш так?»
4. «Не сумніваюся в цьому, оскільки знаю, що якщо ти захочеш, то у тебе все вийде».
5. «Це, напевно, викличе в тебе велику напругу».
6. «Зайва самовпевненість шкодить справі».
7. _____

Ситуація 9

У відповідь на відповідне зауваження вчителя учень говорить, що для того, щоб засвоїти навчальний предмет, йому не потрібно багато працювати: «Мене вважають достатньо здібною людиною». – Що повинен відповісти йому на це вчитель?

1. «Це думка, якій ти навряд відповідаєш».
2. «Ті труднощі, які ти дотепер відчував, і твої знання зовсім не свідчать про це».
3. «Багато людей вважають себе достатньо здібними, але далеко не всі насправді такими є».
4. «Я радий(а), що ти такого високої думки про себе».
5. «Це тим більше повинне примусити тебе докладати більше зусиль в навчанні».
6. «Це звучить так, як ніби ти сам не дуже віриш в свої здібності».
7. _____

Ситуація 10

Учень говорить вчителю: «Я знову забув принести зошит (виконати домашнє завдання і т.п.)». – Як слід на це відреагувати вчителю?

1. «Ну ось, знову!»
2. «Чи не здається тобі це проявом безвідповідальності?»
3. «Думаю, що тобі пора почати відноситися до справи серйозніше».
4. «Я хотів(а) б знати, чому?»

5. «У тебе, ймовірно, не було для цього можливості?»
6. «Як ти думаєш, чому я кожного разу нагадую про це?»
7. _____

Ситуація 11

Учень в розмові з вчителем говорить йому: «Я хотів би щоб ви відносилися до мене краще, ніж до інших учнів». Як повинен відповісти вчитель на таке прохання учня?

1. «Чому це я повинен відноситися до тебе краще, ніж до всіх інших?»
2. «Я зовсім не збираюся грати в улюбленчиків і фаворитів!»
3. «Мені не подобаються люди, які заявляють так, як ти».
4. «Я хотів(а) б знати, чому я повинен(на) особливо виділяти тебе серед решти учнів?»
5. «Якби я тобі сказав(а), що люблю тебе більше, ніж інших учнів, то ти відчував би себе від цього краще?»
6. «Як ти думаєш, як насправді я до тебе відношуся?»
7. _____

Ситуація 12

Учень, виражає вчителю свої сумніви з приводу можливості доброго засвоєння предмету, що викладається ним говорить: «Я сказав вам про те, що мене турбує. Тепер ви скажіть, в чому причина цього і як мені бути далі?» – Що має на це відповісти вчитель?

1. «У тебе, як мені здається, комплекс неповноцінності».
2. «У тебе немає ніяких підстав для занепокоєння».
3. «Перш, ніж я зможу висловити обгрунтовану думку, мені необхідно краще розібратися в суті проблеми».
4. «Давай почекаємо, попрацюємо і повернемося до обговорення цієї проблеми через деякий час. Я думаю, що нам вдасться її вирішити».
5. «Я не готовий(а) зараз дати тобі точну відповідь, мені треба подумати».
6. «Не хвилюйся, і у мене свого часу нічого не виходило»
7. _____

Ситуація 13

Учень говорить вчителю: «Мені не подобається те, що ви говорите і захищате мене на заняттях». – Якою повинна бути відповідь вчителя?

1. «Це – погано».
2. «Ти, напевно, в цьому не розбираєшся».
3. «Я сподіваюся, що надалі, в процесі наших занять твоя думка зміниться».
4. «Чому?»
5. «А що ти сам готовий захищатися?»
6. «На смак і колір товариша немає».
7. «Як ти думаєш, чому я це говорю і захищаю?»
8. _____

Ситуація 14

Учень, явно демонструючи своє погане відношення до кого-небудь з товаришів по класу, говорить: «Я не хочу працювати (вчитися) разом з ним». Як на це повинен відреагувати вчитель?

1. «Ну і що?»
2. «Нікуди не подінешся, все одно доведеться».
3. «Це погано з твого боку».
4. «Але він теж не захоче після цього працювати (вчитися) з тобою».
5. «Чому?»
6. «Я думаю, що ти не маєш рації».
7. _____

[*Немов Р.С.* Психологія: Учеб. для студентов высш. пед.учеб. заведений: В 3 кн.: Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 512 с.]

Підсумок роботи. На основі обговорення записати виділені психологічні закономірності навчання і виховання, зокрема стосовно проблеми взаємодій у системі педагог-учні, учні-учні.

Назвати 5-10 актуальних проблем сучасної школи, які вимагають досліджень психологів.

4. Розв'язання психологічних задач

Задача 1. Педагогічна психологія – галузь психологічної науки, що вивчає психологічні проблеми навчання і виховання, а вікова психологія – вікові етапи розвитку психіки людини.

Поясніть, у чому полягає взаємозв'язок цих двох галузей психології і чому вони викладаються у багатьох вузах як одна навчальна дисципліна.

Задача 2. Чому в деяких працюючих, чесних батьків виростають діти ледачі, нечесні?

Задача 3. У сім'ї Н.Н.Ладигіної-Косс від півтора до чотирьох років жив шимпанзе Іоні. Він мав у своєму розпорядженні різні іграшки, спав на ліжку, їв за столом разом з усією сім'єю. Були виявлені наступні факти:

А) Один з них міг скласти фігуру з двох-трьох частин тільки у тому випадку, якщо перед ним знаходилась фігура-зразок, інший міг виконати завдання і без зразка, з пам'яті.

Б) Особливістю дій одного було те, що він зазвичай брав дві потрібні фігурки, необхідні для конструювання. Часто бувало, що дві фігурки, які він брав, поєднував їх спочатку у повітрі, а потім уже ставив їх на стіл. Інший так ніколи не робив.

В) І шимпанзе, і дитина при виборі елементів, які пропонувалися для конструювання, спокушались їх новизною, незвичністю (диск з очками, блискуча паличка), але якщо один, обравши непотрібний елемент, не включав його у конструкцію, інший нерідко пробував це зробити, і тільки вказівка експериментатора допомагала йому уникнути помилки.

Визначте, які з наведених вище фактів стосуються поведінки шимпанзе і які – поведінки дитини. Вкажіть ознаки, якими ви керувалися.

(Див.: Психологія діяльності та навчальний менеджмент. Навч.-методичний посібник / За ред. В.А.Козакова. – К.: КНЕУ, 2003. – С.110).

5. Поясніть думки та твердження:

1. «Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись» (С.Л.Рубінштейн).
2. «Ні, не білою дошкою є душа дитини, а деревом у зерні, людиною у можливості». (В.Г.Белінський).

6. Самостійна робота. Підготувати реферат: «Поетапне формування розумових дій».

ТЕМА 4.3. Психологічна сутність навчальної діяльності.

Мета: досягти розуміння студентами сутності та співвідношення понять «навчання», «учіння», «навчальна діяльність», «научіння».

Узагальнити та систематизувати знання про структуру учбової діяльності, взаємозв'язок її компонентів. Виробляти вміння психологічного аналізу учбової діяльності учнів та пошуку шляхів її формування.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Поняття про научіння та його види.
2. Научіння – навчання – учіння: взаємозв'язок та відмінності.
3. Психологічні закономірності засвоєння знань та формування понять.
4. Фактори формування мислення у процесі навчання.
5. Психологічні основи формування навичок та вмінь.

Основні поняття: научіння, навчання, учіння, поняття, навички, вміння.

Конспектування:

1. Костюк Г.С. Про індивідуальний підхід до учнів у навчальній роботі // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М.Проколенко. – К.: Радянська школа, 1989. – С.448-463.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.262-296.
2. Л.В.Выготский. Педагогическая психология. – М., 1991. – С.81-301.
3. Ключева Н.В. Педагогическая психология. – М.: Владос, 2004. – С.323-392.
4. Савчин М. Педагогічна психологія. – Дрогобич, 1998. – С.100-154.
5. Дуткевич Т.В., Яцок В.А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): Навчальний посібник. – Кам'янець – Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с. – С.99-107.

ДОДАТКОВА:

1. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников. – М.: Педагогика, 1984. – 297 с.
2. Бадмаев Б.Ц. Психология в работе учителя. Т.1. – М.: Владос, 2000. – С.38-115.
3. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1986. – С.38-78, 132-145.
4. Ильясов И.И. Структура процесса учения. – М., 1986. – С.10-74.
5. Маркова А.К. и др. Формирование мотивации учения. – М., 1990. – 192 с.
6. Обухова Л.Ф. Концепция Жана Пиаже: за и против. – М., 1981. – С.53-56.
7. Тальзина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний. – М., 1984. – С.42-55.
8. Тальзина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших – школьников: Книга для учителя. – М., 1988. – 175 с.
9. Фридман Л.М., Волков К.Н. Психологическая наука – учителю. – М., 1985. – С.95-141.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. У чому сутність розвиваючого навчання? Яке навчання можна назвати розвиваючим?
2. Чи потрібна оцінка у початкових класах?
3. Опишіть шляхи формування творчого мислення старшокласників на уроках.
4. Назвіть можливі причини неуспішності молодших школярів.
5. Опишіть шляхи формування практичного мислення у підлітків.
6. Які розвиваючі ігри можна використовувати з дітьми молодшого шкільного віку?
7. Як навчити старшокласника успішно вчитися?

2. Програмований контроль знань

1. Научіння шляхом імпринтингу передбачає:
 - а) виникнення нових форм поведінки як умовних реакцій на початкове нейтральний стимул;
 - б) автоматичне миттєве пристосування організму до конкретних умов його життя з використанням практично готових з народження форм поведінки;
 - в) набування людиною нового досвіду через засвоєння мови та спілкування.
2. Індуктивний спосіб викладання учбового матеріалу характеризується тим, що:
 - а) дитина спочатку знайомиться з конкретними фактами, а потім на основі їх узагальнення приходять до наукового поняття;
 - б) дитина знайомиться з системою теоретичних понять, а потім приходять до їх конкретизації.

3. У теорії поетапного формування розумових дій ООД означає:
 - а) виконання дій в матеріальній формі;
 - б) мотивація діяльності, план виконання;
 - в) виконання дій в плані голосної мови. 158
4. Діяльність людини, спрямовану свідомою метою засвоїти певні знання, називають:
 - а) навчанням;
 - б) наuczінням;
 - в) учінням.
5. Мотиви, що спонукають людину до учіння як до своєї мети, є:
 - а) зовнішніми;
 - б) внутрішніми.

3. Лабораторно-практична робота

Методика «Спрямованість на оволодіння знаннями або оцінку»

(Е.П.Льїн, Н.А.Курдюкова)

Дана методика орієнтована на вивчення мотивації учбової діяльності школярів. Тому студентам можна запропонувати виявити ту спрямованість, яку вони проявляли в учбовому процесі школи.

Крім того, формулювання питань легко переносяться на ситуації вузівського навчання, тому їх доцільно використовувати для вивчення детермінант учбової діяльності студентів. Для цього можна запропонувати самим студентам перевести описані в методиці події на події вузівського життя і потім виконати всі необхідні процедури. Можна порівняти, чи змінився тип спрямованості студента у вузі в порівнянні з школою.

Інструкція. Дається ряд тверджень з парними відповідями. З двох відповідей потрібно вибрати один і поряд з позицією питання написати букву (а або б), відповідну вибраній відповіді.

Текст опитувальника

1. Одержавши погану оцінку, ти, прийшовши додому:
 - а) відразу сідаєш за уроки, повторюючи те, що погано відповів;
 - б) сідаєш дивитися телевізор або грати на комп'ютері, думаючи, що урок по цьому предмету буде ще через день.
2. Після отримання хорошої оцінки ти:
 - а) продовжуєш сумлінно готуватися до наступного уроку;
 - б) не готуєшся ретельно, оскільки знаєш, що все одно не запитають.
3. Чи буває, що ти залишаєшся незадоволений відповіддю, а не оцінкою?
 - а) так;
 - б) ні.
4. Що для тебе навчання?
 - а) пізнання нового;
 - б) обтяжливе заняття.

5. Чи залежать твої оцінки від ретельності підготовки до уроку?
а) так; б) ні.
6. Чи аналізуєш ти після отримання низької оцінки, що ти зробив неправильно?
а) так; б) ні.
7. Чи залежить твоє бажання готувати домашнє завдання від того, чи вис-
тавляють за нього оцінки?
а) так; б) ні.
8. Чи легко ти втягуєшся в навчання після канікул?
а) так; б) ні.
9. Чи жалієш ти, що не буває уроків через хворобу вчителя.
а) так; б) ні.
10. Коли ти, перейшовши в наступний клас, одержиш нові підручники, тебе
цікавить, про що в них йтиме мова?
а) так; б) ні.
11. Що, по-твоєму, краще – вчитися або хворіти?
а) вчитися;
б) хворіти.
12. Що для тебе важливіше – оцінки чи знання?
а) відмітки;
б) знання.
13. Чи пам'ятаєш ти, коли одержав першу в житті двійку?
а) так; б) ні.
14. Чи турбує тебе, що твої оцінки дещо гірші, ніж у інших учнів класу?
а) так; б) ні.
15. Чи буває, що перед контрольною роботою серце у тебе починає прискоро-
рено битися?
а) так; б) ні.
16. Чи червонієш ти при оголошенні тобі поганої оцінки?
а) так; б) ні.
17. Якщо в кінці тижня ти одержав погану оцінку, у тебе у вихідний день
поганий настрій?
а) так; б) ні.
18. Якщо тебе довго не викликають, тебе це турбує?
а) так; б) ні.
19. Чи хвилює тебе реакція однолітків на одержану тобою оцінку?
а) так; б) ні.
20. Після отримання хорошої оцінки чи готуєшся ти до наступного уроку як
слід, хоча знаєш, що все одно скоро не запитують
а) так; б) ні.
21. Чи турбує тебе очікування опитування?
а) так;
б) ні.

22. Чи було тобі цікаво вчитися, якби оцінок взагалі не було
 - а) так;
 - б) ні.
23. Чи захочеш ти, щоб тебе запитали, якщо знатимеш, що оцінку за відповідь не поставлять?
 - а) так;
 - б) ні.
24. Після отримання оцінки на уроці ти продовжуєш активно працювати?
 - а) так;
 - б) ні.

Обробка і інтерпретація результатів

За кожну відповідь відповідно до ключа нараховується 1 бал. Про мотивацію на набуття знань свідчать відповіді «а» на питання 1-6, 8-11 і відповіді «б» на питання 7-12.

Про мотивацію на відмітку свідчать відповіді «а» на питання 13-22 і відповіді «б» на питання 23-24.

Сума балів від 0 до 12 свідчить про ступінь вираженості певного типу мотивації. Ніж більше набрана сума балів, тим більшою мірою у учня виражена дана спрямованість. Зіставлення балів показує переважання тієї або іншої тенденції у даного учня: на знання або відмітку.

Методика «Потрійні порівняння» для вивчення мотивів навчання

Дана методика також призначена для вивчення мотивів навчання школярів, проте цілком може бути використана для виявлення мотивів навчання студентів. Мета методики – встановити наявність у учня зовнішніх і внутрішніх мотивів (чинників) навчання, їх спрямованість і силу. У методиці йдеться про задачі, проте маються на увазі не тільки математичні задачі, але і задачі-завдання по будь-якому предмету.

Процедура дослідження: вчитель на початку уроку говорить учням: «Кожен повинен на свій розсуд вибрати з таблиці з 12 задачами будь-яку кількість задач, записати їх номери на листочку і дати його мені. Натомість я дам ці задачі, які ви і повинні вирішити на уроці.

Врахуйте, що кожна задача оцінена в балах (від 2 до 5) по трьох ознаках: проблемна, складність і корисність.

Під проблемною слід розуміти наявність в змісті задачі нового питання, нового підходу до рішення, нової ситуації.

Під корисністю – наскільки її рішення допоможе в засвоєнні і закріпленні і матеріалу.

Учень робить вибір на підставі того, що він найважливішим для себе – корисність, новизну або можливість вирішити важку задачу, випробувати себе.

Чим вище бал, тим вище рівень індивідуальної значущості відповідного для учня.

Оцінка задач по рівню

Номер задачі	Проблемна (новизна)	Складність	Корисність
1	5	4	4
2	5	4	2
3	5	3	4
4	2	3	3
5	4	5	4
6	4	5	2
7	2	5	4
8	3	2	5
9	4	4	3
10	4	3	5
11	3	2	5
12	3	3	2

Зручно провести таке дослідження при виборі студентами курсових і дипломних

4. Розв'яжіть психологічні задачі

Задача 1. Вчитель може дати блискучий урок, але результат цього уроку для конкретного учня може дорівнюватись нулю.

Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням? Наведіть конкретні приклади.

Задача 2. Л.С.Виготський встановив, що мислення учня розвивається, стає більш мобільним, якщо вчитель зумів підібрати йому такі завдання, які знаходилися «в зоні його найближчого розвитку».

Поясніть знайдену Виготським формулу «навчання має забігати наперед розвитку», наведіть конкретні випадки.

Чому у деяких вчителів часто на уроках панують нудьга і бездіяльність?

Задача 3. «Пригадується випадок. У школі, в одному і тому ж класі я відвідав уроки двох різних учителів. На обох уроках аналізували контрольні роботи: на першому – з російської мови, на другому – з української. На першому уроці учні були спокійні, зосереджені, уважно слухали свого вчителя. Тільки один учень, який сидів недалеко від мене, сказав своєму товаришу по парті (потім виявилось, що цей учень переведений з іншої школи):

У тебе ж тільки дві помилки, а він поставив тобі трійку. Це ж несправедливо. Чого ти мовчиш?

Не кажи дурниць, – відповів йому сусід по парті. – Іван Петрович ніколи не поставив несправедливої оцінки.

Більше ні в кого не виникав сумнів у справедливості оцінок. Зовсім по-іншому пройшов урок у іншого вчителя. Учні весь час хвилювалися. Більшість була явно незадоволена своїми оцінками. Посипались запитання, скарги:

– Чому мені поставили трійку? Хіба у мене більше помилок, ніж в інших?

– Ви мені двічі лічили одну й ту саму помилку.

– Ви ж самі казали, що тут можна ставити або тире, або двокрапку. Я поставив двокрапку, а ви порахували це за помилку. Це ж несправедливо!

У чому, на вашу думку причина різної поведінки учнів під час аналізу контрольних робіт ?

Які особливості і професійні риси цінують учні у педагога ?

Яка роль мотивування оцінки вчителем?

В чому повинен проявлятися педагогічний такт вчителя в ситуації оцінювання знань учнів?

Задача 4. Вступ до уроку може істотно вплинути на сприйняття матеріалу. Як іноді починається пояснення? Вчитель каже: «Сядьте рівненько, закрийте книгу. Петренко не крутись. Припиніть розмови. Сьогодні у нас важка тема, дуже важкий матеріал....»

Безумовно, зібрати клас, залучити учнів до праці необхідно, але після слів «важкий», «складний» багато з них відчуває майже фізичну вагу того, що має бути – діти дуже сприйнятливі.

Досвідчений педагог, як правило, починає розмову інакше: Подивіться, учні, як просто і цікаво! Як логічно і красиво можна вивести цю формулу!». Від цих слів навіть «найслабший підбадьориться», прагнутиме зрозуміти цей гарний і логічний висновок. У такого вчителя все виходить легко, ніби само собою.

Яку роль у реалізації принципу доступності у навчанні відіграє психологічний клімат на уроці?

Як психологічний клімат впливає на активність і свідомість учнів під час навчання?

Задача 5. У школі дитина в деяких випадках ніби розучується думати. За неї думає вчитель. Вчитель викладає ту інформацію, яка має бути засвоєна, ставить запитання і пропонує відповіді на них, формулює задачі і пояснює способи їх розв'язання. Учень повинен запам'ятати поданий матеріал, повторити його вдома, виконати вправи, необхідні для тренування навичок. При якій організації навчання, при якому доборі методів навчання може загальмуватися пізнавальна активність і самостійність учнів?

ТЕМА 4.4. Потреби, мотивація учіння та навчання.

Мета: систематизувати знання про потреби, мотивацію учіння та навчання, формувати мотивацію до навчальної діяльності.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Основні теоретичні підходи до проблеми потреб.
2. Класифікація потреб.
3. Функції мотивації.
4. Особливості мотивації діяльності.
5. Мотиваційна сфера навчальної діяльності.

Основні поняття: потреба, матеріальні, духовні, соціальні потреби, мотиви, мотивація, функції мотивації: побуджуюча, енергетична, дозуюча, регуляційна, селективна, корекційна, цілеутворення, змістоутворювальна.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.296-340.
2. Дуткевич Т.В., Яцюк В.А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с. – С.99-107.

ДОДАТКОВА:

1. Матюхина М.В. Мотивация учения младших школьников. – Педагогика, 1984. – 144 с.
2. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность». (Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) – К.: Миллениум, 2004. – 521 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. Які ви знаєте основні підходи до вивчення проблеми потреб у психологічній науці?
2. Дайте класифікацію потреб.
3. Які функції мотивації знаєте?
4. Що таке мотивація?
5. Дайте аналіз мотиваційної сфери навчальної діяльності.

2. Програмований контроль знань

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. В якому з рядків перелічені усвідомлені мотиви?
 - а) Установка, інтерес, переконання.
 - б) Світогляд, інтерес, прагнення, потяги.
 - в) Установка, потяги.
 - г) Прагнення, переконання, інтерес.
2. В якому з рядків перелічені неусвідомлені мотиви?
 - а) Установка, інтерес, переконання.
 - б) Світогляд, інтерес, прагнення, потяги.
 - в) Установка, потяги.
 - г) Прагнення, переконання, інтерес.
3. Система усвідомлених потреб людини, що спонукає її діяти у відповідності зі своїми поглядами, світоглядом, знаннями, утворює світогляд лю-

- дини, формування якого важлива задача навчання і виховання. Про що йде мова?
- а) Інтерес.
 - б) Переконавання.
 - в) Прагнення.
 - г) Установку.
4. Спонука діяльності, в основі якої не досить чітко усвідомлена потреба. Незрозуміло, що приваблює в об'єкті, ціль діяльності, до якої спонукає потяг. Про що йде мова?
- а) Інтерес.
 - б) Переконавання.
 - в) Прагнення.
 - г) Установку.
5. Система всіх видів спонукань, які регулюють поведінку і діяльність людини – це
- а) Мотиви.
 - б) Мотивація.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Мотивація навчання у вузі

Мета: виявити мотиви навчання студента у вузі, розвивати навички дослідницької роботи студентів, вміння давати психологічну інтерпретацію результатам методики

При створенні даної методики автор використовувала ряд інших відомих методик.

Диференціація відповідей здійснюється за трьома шкалами «набування знань» (прагнення до оволодіння знаннями, допитливість); «оволодіння професією» (прагнення оволодіти професійними знаннями і сформувати професійно важливі якості); «отримання диплома» (прагнення отримати диплом при мінімальному засвоєнні знань, прагнення до пошуку обхідних шляхів при здачі іспитів і заліків).

У опитувальника для маскування включений ряд фонових тверджень, які надалі не обробляються.

Інструкція. Відзначте вашу згоду або незгоду з нижченаведеними затвердженнями відповідно знаками «+» або «-».

Текст опитувальника

1. Краща атмосфера на занятті – атмосфера вільних висловів.
2. Звичайно я працюю з великою напругою.
3. У мене рідко бувають головні болі після пережитих хвилювань і неприємностей.
4. Я самостійно вивчаю ряд предметів, на мою думку необхідних для моєї майбутньої професії.

5. Яку з властивих вам якостей ви найвище цінуєте? Напишіть відповідь поряд.
6. Я вважаю, що життя потрібно присвятити вибраній професії
7. Я відчуваю задоволення від розгляду на заняттях важких проблем.
8. Я не бачу доцільності в більшості робіт, які ми виконуємо у вузі
9. Велике задоволення мені дає розповідь знайомим про мою майбутню професію.
10. Я вельми середній студент, ніколи не буду цілком хорошим, тому непотрібно докладати зусилля, щоб стати краще.
11. Я вважаю, що в наш час не обов'язково мати вищу освіту
12. Я твердо упевнений в правильності вибору професії.
13. Від яких властивих вам якостей ви хотіли б позбавитися? Напишіть відповідь поряд.
14. При слушній нагоді я використовую на іспитах підсобні матеріали (конспекти, шпаргалки, записи, формули).
15. Найчудовіший час життя – студентські роки.
16. У мене надзвичайно неспокійний і переривистий сон.
17. Я вважаю, що для повного оволодіння професією всі учбові дисципліни потрібно вивчати однаково глибоко.
18. При нагоді я поступив би в інший вуз.
19. Я звичайно спочатку беруся за легші задачі, а важчі залишаю на кінець.
20. Для мене було важко при виборі професії зупинитися на одній з них.
21. Я можу спокійно спати після будь-яких неприємностей.
22. Я твердо упевнений, що моя професія дасть мені моральне задоволення і матеріальний достаток в житті.
23. Мені здається, що мої друзі здатні вчитися краще, ніж я.
24. Для мене дуже важливо мати диплом про вищу освіту.
25. З якихось практичних міркувань для мене це найзручніший вуз.
26. У мене досить сили волі, щоб вчитися без нагадування адміністрації.
27. Життя для мене майже завжди пов'язане з надзвичайною напругою.
28. Іспити потрібно складати, витрачаючи мінімум зусиль.
29. Є багато вузів, в яких я міг би вчитися з не меншим інтересом.
30. Яка з властивих вам якостей якнайбільше заважає вчитися? Напишіть відповідь поряд.
31. Я людина, що дуже захоплюється, але всі мої захоплення так чи інакше пов'язані з майбутньою роботою.
32. Занепокоєння про іспит або роботу, яка не виконана в строк, часто заважає мені спати.
33. Висока зарплата після закінчення вузу для мене не головне.
34. Мені потрібно бути в хорошому настрої, щоб підтримати загальне рішення групи.
35. Я вимушений поступити у вуз, щоб зайняти бажане положення в суспільстві, уникнути служби в армії.

36. Я вивчаю матеріал, щоб стати професіоналом, а не для іспиту.
37. Мої батьки – хороші професіонали, і я хочу бути на них схожим.
38. Для просування по службі мені необхідно мати вищу освіту.
39. Яка з ваших якостей допомагає вам вчитися? Напишіть відповідь поряд.
40. Мені дуже важко примусити себе вивчати як слід дисципліни, що прямо не відносяться до моєї майбутньої спеціальності.
41. Мене вельми турбують можливі невдачі.
42. Краще всього я займаюся, коли мене періодично стимулюють, підтібають.
43. Мій вибір даного вузу остаточний.
44. Мої друзі мають вищу освіту, і я не хочу відстати від них.
45. Щоб переконати в чому-небудь групу, мені доводиться самому працювати дуже інтенсивно.
46. У мене звичний рівний і гарний настрій.
47. Мене привертає зручність, чистота, легкість майбутньої професії,
48. До вступу до вузу я давно цікавився цією професією, багато читав про неї.
49. Професія, яку я одержую, найважливіша і перспективна.
50. Мої знання про цю професію були достатні для упевненого вибору даного вузу.

Обробка і інтерпретація результатів

Шкала «набування знань»: за згоду («+») з твердженням 4 проставляється 3,6 бали, 17 – 3,6 бали, 26 – 2,4 бали; за незгоду («-») з твердженням 28 – 1,2 бали, 42 – 1,8 бали. Максимум – 12,6 балів.

Шкала «Оволодіння професією»: за згоду з твердженням 9 – 1 бал, 31-2 бали, 33 – 2 бали, 43-3 бали, 48 – 1 бал, 49–1 бал. Максимум – 10 балів.

Шкала «Отримання диплома»: за незгоду з твердженням 11-3,5 бали; за згоду з твердженням 24 – 2,5 бали, 35 – 1,5 бали, 38 – 1,5 бали, 44 – 1 бал. Максимум – 10 балів.

Питання 5, 13, 30, 39 є нейтральними до цілей опитувальника і в обробку не включаються.

Методика «Вивчення ставлення до навчання і учбових предметів»

(Г.Н.Казанцева)

Методика призначена для якісного аналізу причин невстигання тих або інших предметів і мотивів навчання.

Хід роботи:

- I. Назвіть зі всіх вивчених в школі предметів ваші самі:
 - а) любимі _____;
 - б) нелюбимі _____
- II. Підкресліть доводи, що характеризують ваше ставлення до предмету. Допишіть невивчених.

Люблю предмет, тому що	Не люблю предмет, тому що...
Даний предмет цікавий	Даний предмет нецікавий
Подобається, як викладає вчитель	Не подобається, як викладає вчитель
Предмет потрібно знати всім	Предмет не потрібно знати всім
Предмет потрібен для майбутньої роботи	Предмет не потрібен для майбутньої роботи
Предмет легко засвоюється	Предмет важко засвоюється
Предмет вважається вигідним	Предмет не вважається вигідним
Вимагає спостережливості	Не вимагає спостережливості
Вимагає кмітливості	Не вимагає кмітливості
Предмет вимагає терпіння	Предмет не вимагає терпіння
Предмет цікавий	Предмет не цікавий
Товариші цікавляться цим предметом	Товариші не цікавляться цим предметом
Цікаві всі факти	Цікаві тільки окремі факти
Батьки вважають цей предмет важливим	Батьки не вважають цей предмет важливим
У мене хороші відносини з вчителем	У мене погані відносини з вчителем
Вчитель часто хвалить	Вчитель рідко хвалить
Вчитель цікаво пояснює	Вчитель нецікавий пояснює
Одержую задоволення при його вивченні	Не одержую задоволення при його вивченні
Знання по предмету необхідні для вступу до інституту	Знання по предмету не виконують ролі під час вступу до інституту
Предмет сприяє розвитку загальної культури	Предмет не сприяє розвитку загальної культури
Предмет впливає на зміну знань про навколишній світ	Предмет не впливає на зміну знань про навколишній світ
Просто цікаво	Просто нецікавий

III. Чому ви взагалі вчитесь? Підкресліть найбільш відповідну цьому питанню відповідь і допишіть невистачаючу.

1. Це мій обов'язок.
2. очу бути грамотним.
3. Хочу бути корисним громадянином.
4. Не хочу підводити свій клас.
5. Хочу бути розумним і ерудованим.
6. Хочу одержати повні і глибокі знання.
7. Хочу навчитися самостійно працювати.
8. Всі вчать, і я – теж.
9. Батьки примушують.
10. Подобається одержувати гарні оцінки.

11. Щоб похвалив вчитель.
12. Щоб товариші зі мною дружили.
13. Для розширення кругозору.
14. Класний керівник примушує.
15. Хочу вчитися.

Відповідно до відповідей робиться **висновок** про ієрархію мотивів навчання, що є в учня, і перевагу тих або інших предметів.

Методика на виявлення мотиваційної структури учбової діяльності школяра

Інструкція. У анкеті подані думки, за допомогою яких можна пояснити причини, що спонукають вас вчитися. Ці думки можуть повністю або частково співпадати з вашою думкою, або зовсім не співпадати з ним, бути для вас неістотними, а то і взагалі не мати ніякого значення. Просимо проти кожної думки відзначити міру вашого відношення до нього як до причини вашої учбової діяльності.

Відповідати слід таким чином:

5 – думка повністю співпадає з моєю думкою, саме для цього я і вчуся;

4 – це не така важлива причина, але має певне значення для мене;

3 – знаю, ні про що подібне я не думав;

2 – це не має для мене істотного значення;

1 – це не має для мене ніякого значення.

1. Хочу розширити свій кругозір, краще орієнтуватися в навколишній дійсності.
2. Як і всі мої ровесники, я нічого іншого робити не умію.
3. Цікавлюся певною областю науки, шлях до оволодіння якої лежить через школу.
4. Хочу в майбутньому добре заробляти.
5. Хочу пізнати закони розвитку природи і суспільства.
6. Оволодіння знаннями – обов'язок кожного учня.
7. Без навчання в школі неможливо розвинути свої розумові здібності.
8. У школі ми вчимося жити спільно з іншими людьми.
9. Інакше будуть неприємності в школі і вдома.
10. З атестатом про закінчення середньої школи легше влаштуватися на роботу.
11. Такий порядок: дорослі працюють, а діти вчаться.
12. Хочу підготуватися до участі в житті нашої країни.
13. У школі закладаються основи подальшого життєвого успіху.
14. Не хочу бути гірше за інших.
15. Хочу бути на рівні сучасних вимог життя, науково-технічного прогресу.
16. Цікаво пізнавати нове.
17. Знання дають відчуття впевненості в собі.
18. Середня освіта необхідна для успіху в житті.

19. Хочу підготуватися до вступу у вищий учбовий заклад.
20. Не хочу займатися важким фізичною працею.
21. У шкільні роки розвиваються здібності і загартовується характер.
22. Хочу закінчити школу і щонайшвидше оволодіти певною професією.
23. Люблю працювати розумово, випробовую задоволення від цього.
24. Нашій незалежній країні необхідні високоосвічені і всесторонньо розвинені люди.
25. У спілкуванні знання допомагають орієнтуватися в багатьох питаннях.
26. У школі закладаються основи для пізнання минулого, справжнього і майбутнього життя людства.
27. У школі життя цікаве і різноманітне.
29. Хочу оволодіти способами самостійної роботи над собою.
30. У мене вироблена звичка старанно виконувати свої учбові обов'язки.
31. Одержані в школі знання, уміння, навички знадобляться в житті.
32. Не хочу заподіювати неприємностей батькам, які прагнуть дати мені середнє, а потім і вища освіта.
33. Хочу бути корисним своїй Батьківщині громадянином, зробити своє внесення в загальну справу – побудову її державності.
34. Не хочу «плентатися в хвості», бути серед неуспішних.
35. Вчитися необхідно, оскільки життя буде нецікавим.
36. Хочу бути освіченою і культурною людиною.
37. Навчання розвиває і загартовує волю.
38. Думаю, що атестат про середню освіту дасть мені деякі переваги в житті над тими, хто його не має.
39. Хочу бути повноцінним членом суспільства.
40. Хочу мати забезпечене життя.
41. Ціную друзів, з якими вчуся.
42. Хочу, щоб батьки не дорікали мені і не відмовляли в задоволенні моїх потреб.
43. Прагну набути знань і умінь, щоб краще служити своєму народу.
44. У школі під час спілкування з ровесниками і вчителями перевіряється правильність власних поглядів і вчинків.
45. Хочу забезпечити собі в майбутньому спокійну і фізично легку роботу.
46. У школі ми багато вчимося один у одного.
47. Хочу підготуватися до майбутньої трудової діяльності.
48. Навчання в школі сприяє виробленню власних поглядів на навколишній світ, суспільство, політику, культуру.
49. Навчання в школі забезпечує мені певні переваги перед ровесниками, які працюють.
50. Середня освіта – хороша основа для будь-якої професії
51. Не хочу, щоб мене вважали неуком.
53. Вчитися примушують дорослі.
54. Середня освіта допоможе зайняти бажане місце в суспільстві.

55. Середня освіта – основа подальшого самостійного життя.

56. Хочу багато знати і уміти.

Обробка результатів

Підрахунок балів здійснюється по думках-показниках відповідних груп мотивів:

1. Соціально-ціннісні: 6, 12, 15, 24, 33, 39, 43.

2. Учбово-пізнавальні: 1, 3, 5, 16, 23, 26, 30.

3. Професійно-ціннісні: 18, 19, 22, 31, 47, 50, 55.

4. Позиційні: 13, 14, 34, 35, 36, 51, 54.

5. Комунікативні: 8, 25, 27, 41, 44, 46, 53.

6. Самовиховання: 7, 17, 21, 29, 37, 48, 56.

7. Ситуативні: 2, 9, 11, 28, 32, 42, 52.

8. Утилітарні: 4, 10, 20, 38, 40, 45, 49.

Структура мотивації кожного учня визначається по співвідношенню груп мотивів, які її утворюють. Мотиви, які за своїми кількісними показниками зайняли перші 4 місця, вважаються для даного випробовуваного ведучими.

На підставі отриманих даних можна побудувати графік, який наочно представить співвідношення груп мотивів, створюючих структуру мотивації учбової діяльності кожного випробовуваного. Порівняння структури мотивації учбової діяльності можна здійснити по параметрах віку, підлоги, успішності.

Даний тест можна використовувати в роботі із студентами в порівняльному аспекті.

З цією метою учасникам пропонується відповісти їм запропоновані питання в наступних планах:

- 1) Я так вважав, коли вчився в школі, щодо власної учбової діяльності.
- 2) Я так вважаю сьогодні щодо того, як слід було б мені відноситися до своєї учбової діяльності в школі.

Якщо одержані результати істотно не відрізняються, значить, ставлення до учбової ситуації не змінилося. Якщо ж виявлені помітні розбіжності, аналіз ведеться щодо причин, які ці зміни викликали.

Можна також запропонувати попрацювати над модифікацією даної методики – заповнити її щодо поточної учбової діяльності (це вимагає деякого нескладного переформулювання початкових питань). У такому разі основна увага при аналізі надається тому, чи змінилася у вузі структура мотивів навчання студента, чим це було викликано.

Діагностика структури мотивації навчання методом незавершених речень

Дана методика часто використовується як додаткова до попередньої методики, оскільки дозволяє прослідкувати стійкість виявленої структури мотивів.

Учасникам дослідження дається завдання продовжити ряд речень:

Мені подобається ходити в школу, оскільки...
Я вчуся для того, щоб...
Я прагну одержувати гарні оцінки, тому що...
Навчання в школі необхідне для...
Вчитель мені подобається, тому що...
Знання і вміння, які я одержую в школі...
Мені цікаво вчитися, тому що...
Я із задоволенням ходжу в школу, тому що...
Я не люблю школи, тому що...
Якщо я одержу двійку, то...
Я прагну вчитися якнайкраще, тому що...
Вчитися потрібно, щоб...
Середня освіта – основа...
Я добре вчуся, оскільки не хочу...
Не маю бажання вчитися, тому що...

ТЕМА 4.5. Психологія виховання

Мета: закріпити теоретичні знання з психології виховання, проаналізувати психологічні закономірності формування особистості, розвивати вміння підбирати індивідуальний та диференційований підходи у формуванні особистості вихованців.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Предмет і задачі психології виховання.
2. Психологічні закономірності формування особистості.
3. Проблеми формування спрямованості особистості.
4. Вплив потреби дитини у самостверженні на її виховання.

Основні поняття: психологія виховання, закономірності формування особистості, формування спрямованості особистості, самоствердження особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.340-382.
2. Дуткевич Т.В., Яцюк В.А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): Навчальний посібник. – Кам'янець – Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с. – С.107-111.

ДОДАТКОВА:

1. Матюхина М.В. Мотивация учения младших школьников. – Педагогика, 1984. – 144 с.
2. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность». (Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) – К.: Миллениум, 2004. – 521 с.

АУДИТОРНА РОБОТА:

1. Дайте відповіді на питання

1. Що є предметом психології виховання?
2. Розкрийте задачі психології виховання.
3. Які ознаки гуманної особистості знаєте?
4. Перелічіть закономірності розвитку особистості?
5. Дайте аналіз психологічних умов ефективності методів виховання.
6. Що ви розумієте під спрямованістю особистості?
7. розкрийте основні види соціальної спрямованості особистості.
8. Які мотиви переважають при особистісній соціальній спрямованості? Колективістичній? Діловій?

2. Програмований контроль знань

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обгрунтуйте її.

1. Психологія виховання – це:
 - а) галузь педагогічної психології, яка досліджує психологічну сутність виховного процесу.
 - б) теорія виховання, одна з частин педагогіки.
 - в) цілеспрямовані дії педагога стосовно певного вихованця.
2. В якому з рядків йде мова про ознаки гуманної особистості?
 - а) спирається на педагогічний колектив; забезпечує взаємодію вихователя і вихованців; дотримується культури мови; досліджує вікові характеристики кожного вікового періоду.
 - б) бачить самоствердження у створенні матеріальних і духовних цінностей, у розвитку власних можливостей, допомозі іншим; використовує демократичний тип спілкування; цінує культуру, цікавиться іншими народами, критично мислить.
 - в) формує особистість в процесі діяльності дитини, критично мислить, цікавиться історією суспільства на даному історичному етапі, ознайомлюється з задачами психології виховання.
3. Спрямованість особистості – це:
 - а) сутність виховання, що полягає у формуванні для кожного віку структури особистості.
 - б) профілактика асоціальної поведінки, що полягає у створенні нормальних умов для життя і навчання учня в школі, сім'ї.
 - в) її моральна, етична характеристика, яка виявляється у реальному змісті суспільної поведінки й визначається змістом домінуючих мотивів.
4. Вкажіть основний вид соціальної спрямованості особистості, де переважають інтереси суспільства, інших людей:
 - а) особистісна.
 - б) колективістична.
 - в) ділова.
5. Вкажіть основний вид соціальної спрямованості особистості, де домінують захоплення процесом діяльності, прагнення до істини, до самовдосконалення:
 - а) особистісна.
 - б) колективістична.
 - в) ділова.

3. Розв'язання психологічних задач

Дані задачі дають можливість підготуватися до реальних педагогічних ситуацій, поставити студентів перед морально-ціннісним вибором та дозволяють опосередковано виявити професійні вміння майбутніх вчителів.

Задача 1. Був я тоді молодим директором – нещодавно прийняв школу. Обходив свої «володіння» і в кабінеті історії звернув увагу на велику кількість поламаних стільців.

– На них не настаєш, – пояснив мені завідуючий кабінетом і почав довго і плутано розповідати, як погано поводять себе учні на уроках, як бешкетують на перервах, не бережуть шкільні меблі.

– Хто ж саме? – спитав я.

– Всі.

– Ну, якщо всі ламали, то й відповідати повинні всі, – вирішив я і запропонував учням, які були в кабінеті, відремонтувати зіпсовані меблі. Це рішення оголосив на нараді класних керівників. Реакція була, прямо скажемо, ненадихаюча.

– Чому мої повинні розплачуватися за інших? – обурилась одна вчителька. – Вони не ламали...

І всі разом накинулися на завідуючого кабінетом: «А для чого ви там? Як могли допустити?»

Мовчала лише одна Валентина Федорівна, класний керівник десятого. Сумним, нерозуміючим поглядом стежила вона за колегами, які сперечалися.

– Тобі що ... – зауважив хтось із колег, – твій клас не вчиться в цьому кабінеті.

– Але ж збитки нанесено школі, – намагалася заперечити Валентина Федорівна, – відповідальність спільна.

Така ж розмова відбулася і в учкомі. І так само, як Валентина Федорівна на нараді класних керівників, мовчки стежили за суперечкою товаришів її десятикласники. Потім один з них попросив дозволу на хвилину вийти. І незабаром суперечка була перервана появою «представницької делегації» десятикласників.

Дівчина-староста попросила слова:

– Ми не вчимося в кабінеті історії, – мовила вона. – Але меблі полагодимо. Просимо дати на це тиждень.

Після уроків десятий клас відправився на станцію розвантажувати платформи з піском і щебіркою. А через кілька днів троє десятикласників разом із завгоспом школи поїхали до міста купувати нові стільці.

* * *

... Пам'ятаю таку сцену. Всі класи закінчували свою норму і чекали команди для від'їзду. Один лише сьомий затримався: бур'яниста дісталася їм ділянка.

Щоб прискорити від'їзд, прошу працюючих поряд дев'ятикласників допомогти молодшим.

– А чому ми?

– Вони і так втомилися, – втручається класний керівник. – Он яку норму здолали!

Після такої репліки стає зрозуміло, звідки у класу таке запитання: «А чому ми?»

Усе це почули десятикласники Валентини Федорівни і з веселими жартами попрямували на ділянку семикласників. Староста підходить до мене з проханням: відпустіть їх, якщо втомилися. Ми закінчимо.

Зіставте різні ціннісні орієнтації класних керівників при вирішенні завдань в учнівському колективі [52; 58-59].

Задача 2. Іде урок у сільській школі. Вчителька викликає до дошки добре одягненого хлопця, дорікає: «Андрію, чому ти знову не вивчив урок? Хочеш залишитися на другий рік?»

Той і не думає ніяковіти:

– Ну то й що? Мій батько тільки п'ять класів закінчив, а двоє «Жигулів» стоять біля наших воріт, а не біля ваших...

Ситуація не з приємних. Учителька то блідне, то червоніє, а хлопець хоч би що, ніби перемогу у двобої здобув.

Якої шкоди моральним цінностям дітей завдають батьки, влаштуваючись у житті на нетрудові доходи? [52, 86-87].

Задача 3. Зібралися з дітьми у ліс. Дивлюся і не впізнаю їх: озброєні, як то кажуть, до зубів. У руках і за поясом сокири, ножі, з кишень стирчать рогатки. Не зразу добереш, куди це вони зібралися – чи на лісозаготівлю, чи на ведмедя.

– Нащо це вам? – запитую, обережно витягаючи у них з-за поясів сокири. Дивуються.

– Як нащо? Дерева чим будемо рубати?

– А нащо їх рубати?

– Щоб багаття розвести, курінь поставити. Та мало що...

Ледве вдалося переконати учнів, що для багаття потрібні сухі гілки, курінь ставити зовсім не обов'язково, краще взяти з собою намети. І взагалі ліс треба берегти і охороняти.

– Що ж, тоді сидіти, склавши руки? – не розуміють учні.

Сидіти склавши руки не довелося. Було і веселе багаття, і смачний, приправлений димком, лісовий обід, й ігри, і пригоди, які можуть трапитися лише під час походу.

Уже виходячи з лісу, ми несподівано натрапили на грибне місце. Та яке! Білі здоровані-красені стояли, ніби на параді. Що змогли – розсовали у кишені, а всього зібрати так і не зуміли. Тільки вийшли на лісову стежку – літній незнайомиць назустріч. Іде з кошиком, ворушить паличкою мох, але бачить поганенько, весь час зачіпається валянками за грудки. Дід довго дивувався, дивлячись на нашу здобич. Звичайно, поцікавився, де це ми стільки назбирали.

Визнаю, у мене, завзятого грибника була велика спокуса ухильно відповісти, що ліс, мовляв, великий, і гриби ростуть скрізь, але учні випередили мене.

– А он, дідусю, у тому гайку, – показали вони старому, – там багато залишилось, ідіть швидше.

– От спасибі, синочки, – просяяв дідусь і потупцював до гайка.

Я довго дивився йому вслід. Було соромно. Адже тільки що вчив дітей доброти.

Які особистісні і професійні якості проявляються в позиції вчителя під час підготовки і проведення походу? [52. *Даниленко М.В., Даниленко Л.І.* Педагогічні задачі: Навч. посібник. – К.; Вища школа., 1991. – 176 с.; 88-89].

ТЕМА 4.6. Психологія педагогічної діяльності та професійного спілкування.

Мета: закріпити теоретичні знання з психології педагогічної діяльності та професійного спілкування, проаналізувати психологічні умови педагогічного спілкування, розвивати вміння підбирати індивідуальний стиль педагогічного спілкування.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Структура педагогічної діяльності.
2. Поняття про педагогічну компетентність та її складові.
3. Значення педагогічного спілкування у професії вчителя.
4. Психологічні умови педагогічного спілкування.
5. Індивідуальні стилі педагогічного спілкування.

Основні поняття: педагогічне спілкування, емпатія, рефлексія, структурні компоненти педагогічного спілкування: моделювання майбутнього спілкування; організація безпосереднього спілкування в момент початкової взаємодії; управління спілкуванням у ході педагогічного процесу; аналіз реалізованої системи спілкування у зв'язку з моделюванням наступної; спілкування в процесі спільної творчої діяльності; спілкування на основі дружніх відносин; спілкування – дистанція; спілкування – залякування; спілкування – загравання; компоненти структури педагогічної діяльності: мета, суб'єкт, об'єкт, зміст, засоби, умови; діагностична функція вчителя; орієнтаційно-прогностична функція, конструктивно-проектувальна, організаторська, інформаційно-пояснювальна, комунікативно-стимуляційна, аналітико-оцінна, дослідницько-творча.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долинська, З.В.Огороднійчук та ін.2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.382-396.
2. Дуткевич Т.В., Яцюк В.А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): Навчальний посібник. – Кам'янець – Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с. – С.111-123.

ДОДАТКОВА:

1. Матюхина М.В. Мотивация учения младших школьников. – Педагогика, 1984. – 144 с.
2. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность». (Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) – К.: Миллениум, 2004. – 521 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. Назвіть компоненти структури педагогічної діяльності.

2. Що виступає засобом педагогічної діяльності?
3. Назвіть функції вчителя, які виявляються в навчально-виховному процесі.
4. В чому суть конструктивно-проектувальної функції?
5. Що ви розумієте під професійною компетентністю педагога?
6. Що входить в зміст теоретичної готовності вчителя?
7. Що входить в зміст практичної готовності вчителя?
8. Які вміння педагога виділяються в педагогічній діяльності?
9. Назвіть компоненти структури педагогічної компетентності.
10. Дайте визначення педагогічного спілкування.
11. Які особливості педагогічного спілкування ви знаєте?
12. Назвіть механізми взаєморозуміння.
13. Що таке емпатія?
14. Що таке рефлексія?
15. Назвіть структурні компоненти педагогічного спілкування.
16. Назвіть індивідуальні стилі педагогічного спілкування.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну.

1. В якому з рядків правильно перелічено компоненти структури педагогічної діяльності?
 - а) Свідома внутрішня активність людини, зміст, засоби, умови.
 - б) Зовнішня активність людини, об'єкт, мета, засоби, суб'єкт.
 - в) Мета, суб'єкт, об'єкт, зміст, засоби, умови.
 - г) Сукупність дій, мета, суб'єкт, об'єкт, засоби, умови.
2. Про яку функцію вчителя йде мова?

Полягає в оцінці знань, умінь, навичок, вихованості, розвитку учня в тісному зв'язку з встановленням особливостей навчально-виховного процесу – зокрема, причин, що перешкоджають досягненню бажаного ступеня розвитку рис і якостей особистості та факторів, які сприяють успішному досягненню цілей освіти.

 - а) діагностична функція вчителя;
 - б) орієнтаційно-прогностична функція,
 - в) конструктивно-проектувальна,
 - г) організаторська.
3. Про яку функцію вчителя йде мова?

Необхідна для залучення учнів до необхідної діяльності й організації діяльності класного колективу.

 - а) діагностична функція вчителя;
 - б) орієнтаційно-прогностична функція,
 - в) конструктивно-проектувальна,
 - г) організаторська.

4. Про яку функцію вчителя йде мова?
Полягає в передбаченні вчителем процесу та кінцевих результатів своєї педагогічної діяльності, а саме того, як учні певного віку й рівня розвитку сприйматимуть матеріал, що викликатиме в них найбільше труднощів та як їх уникнути.
- а) діагностична функція вчителя;
 - б) орієнтаційно-прогностична функція,
 - в) конструктивно-проектувальна,
 - г) організаторська.
5. Про яку функцію вчителя йде мова?
Полягає у здатності вчителя бути взірцем для учнів, впливати на них через свою індивідуальність, високу моральну культуру, а для цього налагоджувати доброзичливі відносини з учнями, встановлювати взаєморозуміння з ними.
- а) інформаційно-пояснювальна,
 - б) комунікативно-стимуляційна функція,
 - в) аналітико-оцінна,
 - г) дослідницько-творча.
6. Проявляється в загальному вмінні педагогічно мислити, що передбачає наявність у педагога аналітичних, прогностичних, проєктивних, а також рефлексивних умінь. В даному випадку йде мова про:
- а) зміст теоретичної готовності,
 - б) зміст практичної готовності.
7. Про яку з особливостей педагогічного спілкування йде мова в даному випадку?
Педагогічне спілкування продумане і заплановане вчителем наперед з визначенням його цілей та відбором засобів і способів.
- а) обов'язковість;
 - б) цілеспрямованість;
 - в) організованість;
 - г) двоїстість позицій учасників спілкування.
8. Про яку з особливостей педагогічного спілкування йде мова в даному випадку?
Вчитель і учень, з одного боку, – партнери з різним запасом досвіду, а тому нерівноправні учасники спілкування, а з другого, повноцінне спілкування можливе лише між рівноправними партнерами, чого і повинен прагнути педагог.
- а) обов'язковість;
 - б) цілеспрямованість;
 - в) організованість;
 - г) двоїстість позицій учасників спілкування.

9. Про який механізм у досягненні взаєморозуміння йде мова?
Здатність людини усвідомлювати, як її сприймає партнер по спілкуванню.
- емпатія;
 - рефлексія.
10. Про який з компонентів структури педагогічного спілкування йде мова?
Цей етап ще називають «комунікативною атакою», де вчитель використовує відпрацьовані прийоми організації класу. Важливе значення має чітка дикція, мовлення, загальна культура вчителя.
- моделювання майбутнього спілкування;
 - організація безпосереднього спілкування в момент початкової взаємодії;
 - управління спілкуванням у ході педагогічного процесу;
 - аналіз реалізованої системи спілкування у зв'язку з моделюванням наступної.
11. Про який з компонентів структури педагогічного спілкування йде мова?
При цьому відбувається оцінка співвідношення цілей, засобів їх досягнення та отриманого результату. Вчитель шукає відповідь на питання: «Що вдалося, що ні, як зробити більше і краще?»
- моделювання майбутнього спілкування;
 - організація безпосереднього спілкування в момент початкової взаємодії;
 - управління спілкуванням у ході педагогічного процесу;
 - аналіз реалізованої системи спілкування у зв'язку з моделюванням наступної.
12. Про який стиль педагогічного спілкування йде мова?
Протилежний до панібратства. Він відзначається різноманітними бар'єрами: фізичними (страх перед класом), соціальними (зверхня, домінуюча позиція вчителя), гностичними (надмірне підкреслювання різниці в знаннях, незрозуміле мовлення вчителя).
- спілкування в процесі спільної творчої діяльності;
 - спілкування на основі дружніх відносин;
 - спілкування – дистанція;
 - спілкування – залякування;
 - спілкування – загравання.

3. Лабораторно-практична робота

Методика 1. Визначення характерної для студентів потреби в схваленні (на підставі самооцінки).

Матеріал. Шкала мотивації схвалення Д.Крауна і Д.Марлоу.

Методика роботи. Робота колективна. Студенти одержують бланки з шкалою схвалення і діють відповідно до інструкції.

Інструкція. «Уважно прочитайте кожну з наведених нижче думок. Якщо ви вважаєте, що вона вірна і відповідає особливостям вашої поведінки, підкресліть «Так»; якщо ж вона невірна, підкресліть «Ні».

Шкала мотивації схвалення

№ з/п	Судження	Відповідь	
		Так	Ні
1	Я уважно читаю будь-який документ, перш ніж його підписати	Так	Ні
2	Я не вагаюсь, коли комусь потрібно допомогти в біді	Так	Ні
3	Я завжди уважно стежу за тим, як я одягнений	Так	Ні
4	Вдома я поведжуся за столом так само, як в ресторані	Так	Ні
5	Я ніколи ні до кого не відчував сильної антипатії	Так	Ні
6	Був випадок, коли я кинув якусь почату справу тому, що не був упевнений в своїх силах	Так	Ні
7	Я люблю іноді полихословити про відсутніх	Так	Ні
8	Я завжди уважно слухаю співбесідника, хто б він ні був	Так	Ні
9	Був випадок, коли я придумав «вагому» причину, щоб виправдатися	Так	Ні
10	Одного разу я скористався помилкою людини	Так	Ні
11	Я завжди охоче визнаю свої помилки	Так	Ні
12	Іноді замість того, щоб пробачити людину, я прагну відплатити їй тим же	Так	Ні
13	Були випадки, коли я наполягав на тому, щоб робили по-моєму	Так	Ні
14	У мене не виникає внутрішнього протесту, коли мене просять надати послугу	Так	Ні
15	У мене ніколи не виникало досади, якщо виказували думку, протилежну моїй	Так	Ні
16	Перед тривалою поїздкою я завжди ретельно продумую, що з собою взяти	Так	Ні
17	Були випадки, коли я заздрих успіху інших	Так	Ні
18	Іноді мене дратували люди, які звертаються до мене з проханням	Так	Ні
19	Коли у людей неприємності, я іноді думаю, що вони отримали по заслугах	Так	Ні
20	Я ніколи з наміром не говорив нікому неприємних речей	Так	Ні

Завершення роботи. Підраховується число відповідей, що співпали з ключем.

Ключ для обробки результатів опитування:

відповіді «так» на питання 1, 2, 3, 4, 5, 8, 11, 14, 15, 16, 20;

відповіді «ні» на питання 6, 7, 9, 10, 12, 13, 17, 18, 19.

Кожне питання, співпадаюче з ключем, оцінюється в 1 бал.

Після підсумовування одержаних балів підсумковий показник може розташовуватися в діапазоні від 0 до 20. Чим він вищий, тим вища потреба в схваленні, тим вища готовність людини до схвалення інших.

Подібна методика корисна тренеру для вивчення потреби в схваленні у спортсменів.

Методика 2. Оцінка за п'ятибальною шкалою готовності і прагнення спортсмена до взаємодії і спілкування з тренером.

Матеріал. Опис критеріїв.

Методика роботи. Студент уважно читає запропоновані критерії оцінки спілкування з тренером і записує в зошит номер тієї думки, яка відповідає його взаємодії з тренером.

Інструкція: «Уважно прочитайте кожну з наведених нижче думок. Виберіть одне, яке найточніше відображає вашу взаємодію з тренером».

Критерії оцінки міжособової взаємодії між тренером і спортсменом

№ відповіді	Судження
1.	Прагну до різностороннього спілкування з тренером, повністю виконую його вказівки, проявляю при цьому елементи творчості.
2.	Охоче підтримую контакти з тренером, виконую його вказівки, але не проявляю при цьому ініціативи.
3.	До спілкування не прагну, не відкидаю поради тренера, але зацікавленості в них не виявляю.
4.	До спілкування з тренером відношуся негативно, вказівки виконую формально, проявляю дратівливість, шукаю доводи до того, щоб не виконати вказівок.
5.	Прагну уникнути контактів з тренером, не виконую його вказівок, намагаюся робити навпаки, відкрито конфліктую.
Примітка. Номер відповіді співвідноситься з п'ятибальною шкалою: №1 оцінюється в 5 балів, №2 – в 4 бали, №3 – в 3 бали, №4 – 2 бали, №5 – 1 бал.	

Завершення роботи. Обговорюються отримані результати. Студентам, що вибрали відповіді під номерами 3, 4, 5, доцільно подумати про причини не досить сприятливого спілкування з тренером.

ТЕМА 4.7. Психологія особистості учителя.

Мета: закріпити теоретичні знання з психології особистості вчителя, проаналізувати якості та педагогічні здібності, розвивати професійно-педагогічну спрямованість особистості студента.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Якості особистості вчителя.

2. Педагогічні здібності.

Основні поняття: спрямованість особистості вчителя, її типи (за Н.В.Кузьміною): істинно педагогічна, формально-педагогічна, помилково-педагогічна; педагогічна культура, якості особистості вчителя: домінантні, периферійні, негативні, професійно неприпустимі; педагогічні здібності; професійна компетентність, педагогічна компетентність, теоретична готовність, практична готовність; аналітичні вміння, прогностичні вміння, проєктивні вміння, рефлексивні вміння, організаторські вміння, комунікативні вміння вчителя.

Конспектування:

1. Савчин М.В. Педагогическое мышление учителя как фактор повышения эффективности его общения со школьниками // Психология педагогического общения. Сб. науч. тр. – Т.2. – Кировоград: Кировоградский государственный пединститут, 1991. – С.36-44.

ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.382-396.
2. Дуткевич Т.В., Яцюк В.А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с. – С.112-119.

ДОДАТКОВА:

1. Немов Р.С. Психологія: Уч. посіб. для студентів вищих пед. учеб. заведений: В 3 кн. – Т.2. Психологія образования. – М.: ВЛАДОС 1998. – 608 с.
2. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2004. – 335 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. Які типи педагогічної спрямованості виділяє Н.В.Кузьміна?
2. Що таке педагогічна культура?
3. Які якості вирізняють у структурі особистості вчителя?

2. Лабораторно-практична робота

Тема: Психологічний портрет вчителя фізичної культури

Мета: Навчити студентів психологічному аналізу особистості і діяльності вчителів фізичної культури різного рівня педагогічної майстерності і тим самим сприяти оволодінню ними професійним педагогічним досвідом.

Матеріал. Портрети вчителів фізичної культури, працюючих із старшокласниками.

Портрет вчителів фізичної культури.

1. Фанатично відданий своїй справі, вважає, що в його роботі це найголовніше. Предметом володіє досконало. Уроки проводить з великою

насиченістю, сам весь час знаходиться в русі, показує, пояснює вправи, вказує на помилки. Владний, не прагне до того, щоб учні проявляли ініціативу. Оцінюючи діяльність і особистість учня, вміє вселити йому віру у власні сили, в позитивні зрушення в розвитку його особистості, у вдосконалення рухових навичок і вмінь. Рідко використовує дисциплінарні зауваження, замінюючи їх залученням учня в діяльність. Ставлення його до всіх школярів незалежно від їх успішності і поведінки позитивне. Учні поважають вчителя за відданість роботі, усвідомлюють, що він хоче їх зробити здоровими і сильними, прагнуть до цього самі. Уроки відвідують охоче. Багато хто самостійно виконує ранкову зарядку, бігає підтюпцем, займається фізичними вправами після уроків на шкільному спортмайданчику. Більшість учнів має міцні знання і уміння по всіх розділах програми.

2. У роботі женеться за похвалою. Щоб постійно займати призові місця, на змагання виставляє тільки спортсменів ДЮСШ. Надає багато уваги вдосконаленню спортивної бази школи – ця діяльність високо оцінюється адміністрацією. На уроках звичайно похмурий, небагатослівний. До учнів відноситься недобррозичливо. У спілкуванні з ними часто грубий і нестриманий. Оцінюючи особистість і діяльність учнів, слідує стереотипу: «Кращих – хвалити, гірших – засуджувати». За пропуски уроків, відсутність спортивної форми, порушення дисципліни на уроці виставляє в журнал «двійки». Учні не люблять педагога, уникають спілкування з ним в позаурочний час, неохоче відвідують уроки. Більшість не має міцних знань і умінь по предмету.

3. Хороший волейболіст, любить цей вид спорту. Головну мету уроків фізкультури бачить в тому, щоб дати учням просуватися. Дисципліна на уроках погана, що вчать багато в чому надані самі собі. Предметом володіє слабо, при проведенні уроків тримається невпевнено. Використовує мало повчальних моментів, рідко вказує на помилки у виконанні фізичних вправ, майже не оцінює їх. При цьому може негативно характеризувати особистість учня. Відвідування уроків фізкультури погана, зате на перервах спортзал повний учнів, в основному хлопчиків старших класів: грають разом з вчителем у волейбол. До учнів педагог відноситься з байдужістю. Школярі його не поважають, предмет знають погано.

4. Вважає, що успіх в роботі педагога може бути досягнутий тільки суворістю по відношенню до учнів. Спілкування з ними обмежене діловою сферою. У спілкуванні суворий, вимогливий, категоричний. Ставлення до учнів багато в чому залежить від його настрою. Якщо воно погане, всі учні йому не подобаються, і він насилу стримує внутрішнє роздратування. Предмет знає добре. Відмінно володіє методом показу. Матеріал підносить різноманітно і цікаво. Завжди проводить ретельний розбір виконання учнями фізичних вправ, при цьому відзначає тих, хто допустив помилки. Оцінюючи учня, нерідко порівнює його з сильнішим або з рівним по фізичній підготовленості учнем і рідко – з самим собою. Дисциплінарні зауваження робить частіше в прямій, ніж в непрямій, формі. Учні стримано відносяться до педагога, вважають його

дуже суворим і прискіпливим. Більшість школярів добре знає програмовий матеріал, але уроки відвідують без особливого бажання.

5. У роботі його якнайбільше привертає спілкування з учнями. Йому подобаються всі школярі, зі всіма у нього добрі відносини. У спілкуванні на уроках доброзичливий, тактовно вказує на помилки у виконанні фізичних вправ. Учні буквально закохані у вчителів, тягнуться до нього на перервах поділитися радістю, порадитися, взнати його думку з питання, що цікавить їх. Вони з бажанням відвідують уроки фізкультури і спортивні секції, які веде вчитель, охоче допомагають йому в устаткуванні спортзалу і спортмайданчика, в ремонті спортінвентаря. Разом з тим методикою навчання деяким фізичним вправам вчитель володіє недостатньо добре, не завжди правильно вибирає місце для показу вправ. Звідси деякі прогалини в знаннях і уміннях учнів. Звичайно дає позитивну оцінку особистості учня; у разі потреби негативно оцінює окремі особисті особливості, а не особистість в цілому.

6. Любить фізкультуру і постійно займається сам. Завжди захоплено викладає улюблений предмет, працює над підвищенням свого професійного рівня. Правильно і красиво показує вправи. Уроки проводить живо і цікаво. Завжди підтягнутий, зібраний, рухливий. У спілкуванні з учнями на уроках і в позаурочний час доброзичливий, доступний, часто жартує. Учні займаються з великим бажанням і на уроках і самостійно, прагнуть бути схожими на свого педагога. Вони люблять його, відчують задоволення від спілкування з ним. Вчитель з повагою відноситься до всіх учнів. Оцінюючи виконання фізичних вправ, підказує шляхи усунення помилок.

Вміло використовує позитивні оцінки для стимуляції діяльності учнів на уроці. Більшість школярів має міцні знання і вміння з предмету.

Схема аналізу портретів.

1. Рівень володіння учнями знаннями, вміннями і навичками.
2. Використовування учнями знань для самовиховання, самоосвіти і самодосконалення.
3. Ставлення учнів до вчителя.
4. Ставлення учнів до уроків фізкультури.
5. Ставлення вчителя до учнів.
6. Ставлення вчителя до своєї роботи.
7. Рівень володіння вчителем предметом.
8. Спілкування вчителя з учнями (ділове і особистісне).
9. Особливості проведення вчителем уроків.
10. Оцінна діяльність вчителя.
11. Висновок про рівень педагогічної майстерності вчителя.

Методика роботи. Студенти аналізують запропоновані портрети вчителів фізичної культури відповідно схемі і визначають рівень їх професійної майстерності: «високий», «середній», «низький». Потім створюють ретроспективно портрет свого шкільного вчителя фізичної культури, визначають рівень його педагогічної майстерності.

Підсумок роботи. Студенти разом з педагогом обговорюють результати аналізу портретів вчителів фізичної культури і роблять висновок про особливості структурних компонентів діяльності вчителя, що мають першочергове значення для психологічної характеристики рівня педагогічної майстерності.

Тема: Психологічний аналіз оцінних вмінь вчителя фізичної культури (У портреті можуть бути відображені не всі структурні компоненти схеми).

Мета: Формування у студентів уміння оцінювати учнів на уроках фізичної культури.

Схема аналізу портретів.

1. Рівень володіння учнями знаннями, вміннями і навичками.
2. Використовування учнями знань для самовиховання, самоосвіти і самовдосконалення.
3. Ставлення учнів до вчителя.
4. Ставлення учнів до уроків фізкультури.
5. Ставлення вчителя до учнів.
6. Ставлення вчителя до своєї роботи.
7. Рівень володіння вчителем предметом.
8. Спілкування вчителя з учнями (ділове і особистісне).
9. Особливості проведення вчителем уроків.
10. Оцінна діяльність вчителя.
11. Висновок про рівень педагогічної майстерності вчителя.

У завданні використовуються портрети вчителів фізичної культури з попереднього завдання.

Матеріал. Оцінні ситуації; протокол аналізу оцінок.

Ситуація 1.

Учень VIII класу. Входить в юнацьку збірну команду Санкт-Петербургу по легкій атлетиці – бігун на довгі дистанції. Проте м'язи поясу верхніх кінцівок у нього слабкі. На уроці після невдалої спроби виконати норматив по підтяганню, хоча старався щосили, одержав наступну словесну оцінку вчителя фізичної культури.

1. Норматив не виконав. На перерві одержиш домашнє завдання. Через тиждень повинен виконати.
2. Норматив не виконав, про четвірку в чверті не думай.
3. Техніка правильна. Ти можеш підтягтися більше. Адже правда?
4. Ляоня, сьогодні вже на один раз більше, молодець. Якщо такими темпами продовжувати, виконаєш норматив.
5. Поки замало.
6. Широкий хват рук, тому підборіддя нижче за шаблину, зменш ширину хвата.
7. Ляоня, передай тренеру, що ти вкрай слабкий, хай зверне на це увагу.
8. Ні, ще потрібно попрацювати.

9. Подивіться, як неправильно він підтягається. І лише 5 разів. Йому треба розвивати силу.
10. Ні, ти, мабуть, так і не навчишся підтягатися.
11. Для нормативу поки що недостатньо.
12. Ось, хлопці, працюєш, працюєш з ним, а він все ніяк підтягатися не навчиться.
13. Видно, що вдома працював, і сьогодні вже 5 разів підтягся, а на минулому занятті – 4.

Ситуація 2.

На уроці фізкультури в IX класі учні виконували стрибок «ноги нарізно через козла в довжину». Вчитель фізкультури встановив висоту 90 см. Учень («середній») розбігся і... зупинився на містку перед снарядом, не виконавши стрибок. При цьому він одержав наступну словесну оцінку педагога.

1. Мляво біг.
2. Як завжди, Іванов стрибнув, а ти ні.
3. Ну ось, трохи більше висота, і ти вже здрейфив.
4. Дуже погано.
5. Толя, темп розгону повинен бути вищим, повтори.
6. Ось, хлопці, це так, як робити не потрібно.
7. У вас з Сидоровим завжди однаковий результат, що ж ти?
8. Різкіший розгін. Готуйся до наступної спроби.
9. Ще разок, ти ж добре стрибаєш.
10. «Слабак».
11. Нічого-нічого, збільш довжину розгону на 2 кроки.
12. Зайвий крок зробив, раніше починай наскок на місток.

Ситуація 3.

На перерві учні побилися. Після цього один з них одержав наступну словесну оцінку вчителя фізичної культури.

1. Сергій, я не можу повірити, що ти побився.
2. Ти поступив погано.
3. Мені було неприємно дізнатися про те, що трапилося. Сподіваюся, таке не повториться.
4. Сергій, ти ж ніколи раніше так не поступав.
5. Іванов, давай щоденник! Ставлю «два».
6. Пам'ятаю, минулого тижня в коридорі ти зупинив бійку, а що ж трапилося сьогодні?

Ситуація 4.

На уроці в X класі учні виконували кидки по баскетбольному щиту:

- а) «слабкий» учень не потрапив в кільце;
- б) «слабкий» учень потрапив в кільце після двох невдалих спроб;
- в) «сильний» учень не потрапив в кільце.

Протокол аналізу оцінок

Рівень педагогічної майстерності	№ оцінних ситуацій	№ оцінок
Високий	1	
	2	
	3	
Середній	1	
	2	
	3	
Низький	1	
	2	
	3	

Методика роботи. Прочитати портрети вчителів фізичної культури, що мають різний рівень педагогічної майстерності, особливу увагу звернувши на опис оцінної діяльності (використовуючи матеріали минулого заняття). Розглянути оцінні ситуації (1, 2, 3) і можливі варіанти оцінок. Визначити, з яким рівнем педагогічної майстерності пов'язані оцінки. Записати номери оцінок у відповідну графу протоколу. Розглянути випадки з ситуації 4; припустити, які оцінки дадуть вчителі різного рівня педагогічної майстерності у випадках «а», «б», «в», і записати їх.

Підсумок роботи. Студенти разом з педагогом обговорюють результати аналізу оцінних ситуацій. Роблять висновок про психологічно і педагогічно доцільні і недоцільні оцінки.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ З КУРСУ «ПСИХОЛОГІЯ»

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Головним методом психологічного дослідження вважається:
 - а) тестування;
 - б) експеримент;
 - в) анкетування;
 - г) соціометрія.
2. Вкажіть, у якому рядку всі перелічені поняття належать до психічних явищ:
 - а) думки, спогади, мозок, розум; почуття;
 - б) відчуття, травлення, мислення, уява, інтерес;
 - в) характер, забування, бажання, думки, мрії;
 - г) воля, радість, уважність, апетит, пригадування, біль.
3. Яке з наведених означень відчуттів є найбільш повним і правильним:
 - а) відчуття – це психічний процес відображення в мозку людини окремих властивостей навколишнього середовища;
 - б) відчуття – це процес безпосереднього відображення в мозку людини предметів і явищ довоколишнього світу;
 - в) відчуття це психічний процес відображення в мозку людини окремих властивостей предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття.
4. Вкажіть, яке з наведених визначень уваги є правильним і повним:
 - а) увага – це одна із форм, психічної діяльності;
 - б) увага являє собою необхідну умову сприймання;
 - в) увага – це форма організації психічної діяльності людини, що виявляється в спрямованості та зосередженості свідомості на певних об'єктах, що забезпечує їх виразне відображення.
5. Яке з поданих нижче означень мислення є найбільш повним і правильним:
 - а) мислення – це процес відтворення в мозку людини предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх зв'язках;
 - б) мислення – це процес відображення предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх зв'язках;
 - в) мислення – це опосередковане відображення дійсності, що полягає в розкритті істотних зв'язків і відношень, які існують між предметами і явищами об'єктивного світу;
 - г) мислення – це опосередковане й узагальнене пізнання дійсності, що виявляється у розкритті предметів та явищ у їх істотних зв'язках і відношеннях.
6. У якому рядку названі лише основні розумові операції:
 - а) порівняння, аналіз, сприймання, синтез, узагальнення;
 - б) аналіз, синтез, узагальнення, конкретизація, міркування;
 - в) аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизація, порівняння.

7. Яке з означень сприймання є правильним і повним? Сприймання – це:
 - а) сукупність, інтеграція відчуттів;
 - б) безпосереднє чуттєве пізнання об'єктивної дійсності;
 - в) відображення окремих властивостей і якостей предметів та явищ при їх безпосередньому впливі на аналізатори;
 - г) психічний процес відображення, у свідомості цілісних комп лексів властивостей предметів і явищ об'єктивного світу.
8. Темпераментом називається:
 - а) легка збудливість людини, що по різному позначається на психічній діяльності особистості;
 - б) стан нервової системи людини, у якому виявляються індивідуальні особливості її ставлення до навколишніх людей і обста вин життя;
 - в) індивідуальні особливості людини, що виявляються в дина міці психічної діяльності.
9. Виберіть вірну відповідь, вкажіть правильне означення характеру:
 - а) це природжені особливості людини, що виявляються у її по ведінці;
 - б) це ряд різноманітних психічних властивостей людини, що сформувалися в процесі життя, незалежно від особливостей її ВИД;
 - в) індивідуальна своєрідність психічного складу особистості, що являється собою синтез властивостей типу ВИД і набутих у процесі життя характеристик, які виявляються в її став ленні до дійсності, у її поведінці та вчинках.
10. Які якості характеризують людину як особистість:
 - а) сумлінність, наполегливість, правдивість, цілеспрямованість;
 - б) працьовитість, низька адаптація до важких погодних умов, пластичність, акуратність;
 - в) реактивність, чуйність, упертість, висока сенсорна чутливість.
11. Які з нижче визначених видів діяльності більшою мірою сприяють розвитку творчої уяви:
 - а) переписування, копіювання;
 - в) переказ оповідання;
 - б) виготовлення за зразком;
 - г) написання твору.
12. До яких психічних явищ відносяться такі вияви психічної діяльності людини, як відчуття, сприймання, запам'ятовування, уява, мислення:
 - а) психічні стани;
 - б) психічні процеси;
 - в) психічні властивості.
13. Визначте правильне твердження:
 - а) у поведінці людини провідна роль належить несвідомому;
 - б) у поведінці людини провідна роль належить свідомому;
 - в) у поведінці людини, мають місце свідомі і несвідомі компоненти.
14. У якій з наведених відповідей дається найбільш правильна характеристика методу психологічного експерименту:
 - а) експериментатор втручається в природний перебіг подій, але не має можливості викликати досліджувані явища;
 - б) експериментатор втручається в природній перебіг подій і викликає досліджувані явища;

- в) експериментатор не втручається в природній перебіг подій, але відповідні дані отримує за допомогою експериментальної апаратури.
15. До яких психічних явищ слід віднести такі вияви психічної діяльності людини, як врівноваженість, гнів, піднесення, апатія, збентеженість:
- психічні стани;
 - психічні процеси;
 - психічні властивості.
16. Мрія – це:
- створення в уяві образу неприємної ситуації;
 - створення в уяві образу бажаного майбутнього;
 - образи дійсності;
 - фантастичні образи.
17. Назвіть вид уваги, що має цілеспрямований характер, але не вимагає вольових зусиль:
- мимовільна;
 - довільна;
 - післядовільна.
18. Назвіть здатність людини тривалий час зосереджуватися на тому чи іншому об'єкті:
- стійкість уваги;
 - розподіл уваги;
 - переключення уваги;
 - об'єм уваги.
19. Оберіть вірне визначення: під задатками треба розуміти.
- природжені здібності до якоїсь діяльності;
 - здобуті в процесі навчання та виховання властивості особистості, що характеризують її здатність до якоїсь діяльності;
 - психологічні властивості, що є умовою успішного виконання якоїсь діяльності;
 - природжені анатомо фізіологічні особливості, що є однією з передумов розвитку здібностей.
20. Оберіть вірне твердження. Переключення уваги – це:
- неспроможність людини тривалий час спрямовувати свою увагу на певний об'єкт;
 - свідоме перенесення уваги з об'єкту на об'єкт;
 - мимовільний перехід уваги з об'єкту на об'єкт.
21. Визначте, яке твердження є вірним:
- здібності існують незалежно від діяльності і поза нею;
 - поза діяльністю здібності, існувати не можуть;
 - здібності в діяльності виявляються й у ній розвиваються;
 - здібності розвиваються незалежно від діяльності, але в діяльності виявляються.
22. Знайдіть правильне визначення. Вольові дії – це:
- свідомі, довільні дії;
 - перехід від рішень до їх виконання;
 - дії, спрямовані на досягнення свідомо поставлених цілей і пов'язані з долаттям перешкод.

23. Вкажіть у якому рядку приведені лише почуття:
- а) щастя, ненависть, горе, радість, печаль;*
 - б) любов, совість, ненависть, біль, туга;*
 - в) кохання, спрага, сором'язливість;*
 - г) альтруїзм., відданість, щастя, почуття власної гідності, близорукість.*
24. Вкажіть, яке із поданих означень почуттів є найточнішим:
- а) почуття, це відображення навколишніх предметів та ставлення до них;*
 - б) почуття – це реакція людини на довкілля;*
 - в) почуття – це переживаним., у яких виявляється ставлення людини до навколишнього та до самого себе;*
 - г) почуття – це своєрідне ставлення людини до того, що вона сприймає.*
25. Найявність певного типу темпераменту людини залежить від:
- а) характеру;*
 - б) соціальних умов життя,;*
 - в) побутових умов;*
 - г) характеристик вищої нервової діяльності людини.*
26. Знайдіть одну вірну відповідь-тлумачення синтезу як операції мислення:
- а) синтез – це метафора;*
 - б) синтез – це процес відтворення цілого з частини;*
 - в) синтез – це процес подрібнення цілого на частини.*
27. Яке з наведених означень пам'яті є найбільш правильним? Пам'ять – це:
- а) збереження раніше набутих вражень;*
 - б) заснована на відчуттях і сприйманнях здатність людини збагачувати свій досвід;*
 - в) здатність нервової системи накопичувати і відтворювати досвід.*
28. У якому з наведених варіантів дається правильна характеристика творчої уяви:
- а) творча уява полягає в створенні нових, оригінальних образів на основі попереднього досвіду;*
 - б) творча уява це створення образів об'єктів на основі словесного опису;*
 - в) творча уява це створення образів об'єктів, які до цього не сприймалися.*
29. Діяльність – це:
- а) свідома внутрішня активність людини, спрямована на задоволення потреб;*
 - б) сукупність дій людини;*
 - в) активність людини, регульована свідомою метою і спрямована на задоволення її потреб.*
30. Як зветься увага, що викликається зовнішніми об'єктами без свідомого наміру людини бути уважною до них?
- а) мимовільна;*
 - б) довільна;*
 - в) післядовільна.*

31. Розподіл уваги – це здатність людини:
- а) свідомо переходити з об'єкту на об'єкт;*
 - б) за один акт уваги охоплювати певну кількість об'єктів;*
 - в) одночасно уважно виконувати кілька видів діяльності.*
32. Яке з наведених нижче визначень сприймання є правильним і повним?
Сприймання – це:
- а) синтез відчуттів;*
 - б) відображення предметів і явищ у цілому в усій сукупності їх властивостей і якостей при їх дії на аналізатори;*
 - в) відображення, предметів і явищ, які зацікавили людину.*
33. Назвіть вид пам'яті, який виявляється при запам'ятовуванні змісту казки чи оповідання дитиною:
- а) рухова пам'ять;*
 - б) емоційна;*
 - в) образна.*
34. Як зветься пам'ять, яка характеризується швидким запам'ятовуванням матеріалу, негайним його відтворенням і дуже коротким збереженням?
- а) образною;*
 - б) мимовільною;*
 - в) короткочасною.*
35. На які види поділяється запам'ятовування залежно від участі мислення в його роботі?
- а) образне, механічне, словесно логічне;*
 - б) смислове, механічне;*
 - в) рухове, мимовільне, довільне, механічне.*
36. Знаряддям людського мислення є:
- а) відчуття і сприймання;*
 - б) мова і мовлення;*
 - в) мова і сприймання, відчуття.*
37. Яке з поданих нижче визначень уяви є правильним?
- а) це створення в свідомості людини чітких образів раніше сприйнятих об'єктів;*
 - б) це створення в свідомості людини образів об'єктів, яких вона ніколи не сприймала;*
 - в) це сукупність уявлень про навколишню дійсність.*
38. У якому з поданих нижче визначень йдеться про творчу уяву?
- а) самостійне створення в свідомості людини нових образів на основі попереднього досвіду;*
 - б) створення в свідомості людини картин далекого майбутнього;*
 - в) психічна діяльність, у результаті якої відбувається створення образів нових об'єктів, які ніколи раніше не сприймались.*
39. Як називається здатність нервової системи зберігати протягом незначного часу слід від подразника, що діяв перед цим?
- а) гострота чутливості;*
 - б) адаптація;*
 - в) явище післядії в аналізаторах.*

40. Яке з наведених означень а перцепції є правильним?
- аперцепція – це негативний вплив попереднього досвіду на сприймання;*
 - аперцепція – це позитивний вплив попереднього досвіду на сприймання;*
 - аперцепція – це залежність сприймання від попереднього досвіду людини;*
 - аперцепція – це залежність сприймання від об'єктивних властивостей об'єкта.*
41. Яке з наведених означень уваги є правильним?
- увага – це форма психічної діяльності, що виникає при дії об'єкта на органи чуття;*
 - увага являє собою вибіркове сприймання об'єктів;*
 - увага – це форма психічної діяльності людини, що виявляється у скомпанованості і зосередженості її свідомості на певних об'єктах;*
 - увага – це робочий стан організму, установка аналізаторів на подразники.*
42. Яке з наведених тверджень є найбільш точним?
- людина може запам'ятовувати тільки те, що вона безпосередньо відчуває і сприймає;*
 - людина може запам'ятовувати не тільки те, що вона сприймає і відчуває безпосередньо, а й те, що вона думає, що уявляє;*
 - запам'ятовується може все, що безпосередньо або опосередковано входить у досвід людини;*
 - запам'ятовується може все, крім почуттів.*
43. Яке з наведених означень уяви є найбільш точним і правильним?
- уява – це процес створення людиною образів об'єктів;*
 - уява – це психічна діяльність, в результаті якої відбувається створення нових форм уявлень або думок;*
 - уява – це процес створення людиною на основі набутого нею досвіду образів об'єктів, яких вона не сприймала і не сприймає;*
 - уява це сукупність уявлень про навколишню дійсність.*
44. В якому з наведених нижче варіантів мова йде про уяву?
- згадаючи фільм «Педагогічна поема», я наче бачу перед собою живу постать А.С.Макаренка;*
 - він згадав про свій намір піти у бібліотеку;*
 - я виразно уявив собі артистку, яку бачив вчора в театрі;*
 - читаючи «Війну і мир» Л.Толстого, я, наче живих, бачу героїв роману.*
45. Яке з наведених означень поняття є правильним і найбільш точним?
- поняття – це форма мислення, що являє собою найповніше відображення ознак предметів та явищ;*
 - поняття – це форма мислення, що являє собою узагальнення суттєвих спільних ознак предметів і явищ дійсності;*
 - поняття – це форма мислення, в якій відображаються загальні властивості предметів і явищ навколишнього світу.*

46. Яка властивість почуттів ілюструється такими емоційним станами: любов, ненависть, радість, печаль, хвилювання, спокій?
- якість;
 - полярність;
 - інтенсивність;
 - тривалість.
47. Який існує зв'язок почуттів з діяльністю?
- почуття виникають в зв'язку з діяльністю, але на неї не впливають;
 - почуття викликаються діяльністю, її успіхами і невдачами і впливають на її хід;
 - вплив почуттів на діяльність не має закономірного характеру.
48. Яка сукупність наведених ознак характеризує афект?
- виникає поступово, буває стійким, яскраво не проявляється;
 - сильні, стійкі, яскраво назовні не виявляються;
 - сильні, виникають раптово, зовні виявляються яскраво;
 - слабкі, нестійкі, виникають раптово.
49. Визначте, які з наведених нижче властивостей нервової системи використані І.П.Павловим для пояснення основних типів нервової діяльності:
- стабільність і сила нервових процесів;
 - рівновага процесів збудження і гальмування;
 - стереотипність та індукція нервових процесів;
 - сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів;
 - індукція нервових процесів.
50. Яке з поданих нижче означень мови є найбільш правильним і повним:
- система знаків, що функціонують як засіб спілкування;
 - набір звуків;
 - засіб спілкування.
51. Зазначте, яке з наведених нижче висловлювань найчіткіше розкриває предмет вікової психології. Предметом вікової психології є:
- психологічні закономірності навчання і виховання дітей різного віку;
 - вікова динаміка психіки людини, онтогенез психічних процесів і психічних властивостей особистості людини, яка розвивається;
 - особливості етапів психічного розвитку людини.
52. Вікова психологія вивчає психіку людини в:
- філогенезі;
 - онтогенезі.
53. Виберіть рядок, де перераховано основні закономірності динаміки психічного розвитку.
- гетерохронність, асинхронність, домінантність, комунікабельність, сензитивні періоди;
 - гетерохронність, асинхронність, зміна детермінант розвитку, сензитивні періоди, стадіальність;
 - гетерохронність, асинхронність, ампліфікація, ідентифікація, стадіальність, детермінованість.

54. Провідним видом діяльності у немовлячий період є:
- а) емоційне спілкування з дорослими;*
 - б) ігрова діяльність;*
 - в) предметна діяльність.*
55. Новоутворенням раннього віку є:
- а) засвоєння моральних норм і правил;*
 - б) система «Я»;*
 - в) маніпуляція з предметами.*
56. Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є:
- а) навчальна діяльність;*
 - б) рольова гра;*
 - в) предметна гра;*
 - г) спілкування з ровесниками.*
60. Яку діяльність називають провідною?
- а) найулюбленішу, найцікавішу для дитини діяльність;*
 - б) діяльність, у зв'язку з якою відбуваються найголовніші зміни у психіці дитини і підготовка до нового етапу розвитку дитини;*
 - в) діяльність, яка посідає найбільше місце в житті дитини.*
61. У молодшому шкільному віці провідним видом діяльності є:
- а) ігрова діяльність;*
 - б) спілкування;*
 - в) учובה діяльність.*
62. Новоутворенням молодшого шкільного віку є:
- а) наочно-образне мислення;*
 - б) рефлексія;*
 - в) мимовільна увага.*
63. Особливістю психічного розвитку дитини 6-ти років, яка розпочала навчання у школі, є:
- а) поступове формування довільності психічних процесів;*
 - б) сформована внутрішня позиція школяра;*
 - в) домінування пізнавальної мотивації учіння.*
64. Криза 7-й років пов'язана із:
- а) усвідомленням самого себе як активного суб'єкта в світі предметів;*
 - б) зародженням соціального «Я»;*
 - в) формування нового образу фізичного «Я».*
65. Інтереси молодших школярів:
- а) стійкі;*
 - б) нестійкі, ситуативні.*
66. Яке з тверджень є правильним?
- а) навчання йде за розвитком;*
 - б) змінюючи методи та зміст навчання, не можна істотно змінити розумовий розвиток дитини;*
 - в) навчання веде за собою розвиток.*
67. Центральним новоутворенням підліткового віку є:
- а) почуття дорослості;*
 - б) адекватна самооцінка;*
 - в) професійне самовизначення.*

68. Основним протиріччям підліткового віку є:
- а) протиріччя між тим, якою дитина могла б бути і тим, якою вона є;*
 - б) розбіжність у динаміці статевого, загальноорганічного і соціального дозрівання;*
 - в) протиріччя у спілкуванні підлітка з дорослими.*
69. Знайдіть правильне твердження:
- а) Умови життя впливають на психічний розвиток дитини безпосередньо;*
 - б) Умови життя не відіграють істотні ролі у психічному розвитку дитини.*
70. У підлітковому віці домінує увага:
- а) довільна;*
 - б) мимовільна;*
 - в) післядовільна.*
71. Статеве дозрівання настає й закінчується раніше на рік-півтора:
- а) у хлопчиків;*
 - б) у дівчаток.*
72. Термін «акселерація» означає:
- а) процес прискореного росту дітей;*
 - б) процес прискореного психічного розвитку дітей;*
 - в) процес прискореного соматичного розвитку і фізіологічного дозрівання дітей.*
73. Провідним видом діяльності підліткового віку є:
- а) спілкування з ровесниками;*
 - б) спілкування з дорослими;*
 - в) інтимно-особистісне спілкування;*
 - г) навчальна діяльність.*
77. Центральним новоутворенням ранньої юності є:
- а) почуття дорослості;*
 - б) професійне і особистісне самовизначення;*
 - в) новий образ фізичного «Я».*
78. Провідною діяльністю у старшому шкільному віці є:
- а) спілкування;*
 - б) навчально-професійна діяльність;*
 - в) трудова діяльність.*
79. Стабілізація особистості у старшокласника пов'язана:
- а) з формуванням світогляду;*
 - б) з відкриттям власного внутрішнього світу;*
 - в) з адекватною самооцінкою.*
80. Який із перерахованих варіантів у юнацькому віці зустрічається найчастіше:
- а) «Я» особистості у минулому, теперішньому і майбутньому зв'язані між собою і відповідають ідеальному «Я». Це – суб'єктивно гармонійне уявлення людини про себе;*
 - б) наявне «Я» більшою мірою спрямоване на майбутнє, ніж до минулого. Наявне «Я» виступає як нова ступінь в особистісному самовизначенні;*

- в) наявне «Я» зовсім випадає із процесу розвитку. Воно відірване від минулого і не має зв'язку з майбутнім, не відповідає і ідеальному «Я».
81. Спілкування старшокласників з ровесниками необхідне, в першу чергу:
- а) для вирішення проблемних ситуацій;
 - б) для планування майбутнього;
 - в) для сповіді, інтимно-особистісного контакту.
82. Психологічні закономірності навчання і виховання вивчає:
- а) вікова психологія;
 - б) педагогічна психологія.
83. В якому з рядків перелічені розділи, що утворюють структуру педагогічної психології?
- а) психологія навчання, психологія виховання, вікова психологія, психологія педагогічної діяльності.
 - б) психологія виховання, психологія навчання та виховання дітей з аномальним розвитком, вікова психологія, психологія педагогічної діяльності.
 - в) психологія навчання, психологія виховання, психологія навчання та виховання дітей з аномальним розвитком, психологія педагогічної діяльності.
84. Який із принципів має на увазі, що загальні закони психічного розвитку виявляються в конкретній людині в індивідуальних формах?
- а) Комплексності, системності й систематичності.
 - б) Принцип розвитку психіки та свідомості в діяльності
 - в) Вікового, індивідуального і особистісного підходу.
85. Згідно якого принципу одномоментне дослідження не дає повної картини психічного розвитку особистості?
- а) Комплексності, системності й систематичності.
 - б) Принцип розвитку психіки та свідомості в діяльності
 - в) Вікового, індивідуального і особистісного підходу.
86. Про який метод педагогічної психології йде мова в даному випадку?
Метод тривалого, планомірного, цілеспрямованого опису психічних особливостей людини, що проявляються в її діяльності та поведінці, на основі їх безпосереднього сприймання.
- а) Спостереження.
 - б) Експеримент.
 - в) Аналіз продуктів дитячої діяльності.
87. Научіння шляхом імпринтингу передбачає:
- а) виникнення нових форм поведінки як умовних реакцій на початкове нейтральний стимул;
 - б) автоматичне миттєве пристосування організму до конкретних умов його життя з використанням практично готових з народження форм поведінки;
 - в) набування людиною нового досвіду через засвоєння мови та спілкування.

88. Індуктивний спосіб викладання учбового матеріалу характеризується тим, що:
- а) дитина спочатку знайомиться з конкретними фактами, а потім на основі їх узагальнення приходить до наукового поняття;*
 - б) дитина знайомиться з системою теоретичних понять, а потім приходить до їх конкретизації.*
89. У теорії поетапного формування розумових дій ООД означає:
- а) виконання дій в матеріальній формі;*
 - б) мотивація діяльності, план виконання;*
 - в) виконання дій в плані голосної мови.*
90. Діяльність людини, спрямовану свідомою метою засвоїти певні знання, називають:
- а) навчанням;*
 - б) научінням;*
 - в) учінням.*
91. Мотиви, що спонукають людину до учіння як до своєї мети, є:
- а) зовнішніми;*
 - б) внутрішніми.*
92. В якому з рядків перелічені усвідомлені мотиви?
- а) Установка, інтерес, переконання.*
 - б) Світогляд, інтерес, прагнення, потяги.*
 - в) Установка, потяги.*
 - г) Прагнення, переконання, інтерес.*
93. В якому з рядків перелічені неусвідомлені мотиви?
- а) Установка, інтерес, переконання.*
 - б) Світогляд, інтерес, прагнення, потяги.*
 - в) Установка, потяги.*
 - г) Прагнення, переконання, інтерес.*
94. Система усвідомлених потреб людини, що спонукає її діяти у відповідності зі своїми поглядами, світоглядом, знаннями, утворює світогляд людини, формування якого важлива задача навчання і виховання. Про що йде мова?
- а) Інтерес.*
 - б) Переконання.*
 - в) Прагнення.*
 - г) Установку.*
95. Спонука діяльності, в основі якої не досить чітко усвідомлена потреба. Незрозуміло, що приваблює в об'єкті, ціль діяльності, до якої спонукає потяг. Про що йде мова?
- а) Інтерес.*
 - б) Переконання.*
 - в) Прагнення.*
 - г) Установку.*

96. Система всіх видів спонукань, які регулюють поведінку і діяльність людини – це
- а) Мотиви.*
 - б) Мотивація.*
97. Психологія виховання – це:
- а) галузь педагогічної психології, яка досліджує психологічну сутність виховного процесу.*
 - б) теорія виховання, одна з частин педагогіки.*
 - в) цілеспрямовані дії педагога стосовно певного виховання.*
98. Вкажіть основний вид соціальної спрямованості особистості, де переважають інтереси суспільства, інших людей:
- а) особистісна.*
 - б) колективістична.*
 - в) ділова.*
99. Про який механізм у досягненні взаєморозуміння йде мова? Здатність людини усвідомлювати, як її сприймає партнер по спілкуванню.
- а) емпатія;*
 - б) рефлексія.*
100. Про який стиль педагогічного спілкування йде мова? Протилежний до панібратства. Він відзначається різноманітними бар'єрами: фізичними (страх перед класом), соціальними (зверхня, домінуюча позиція вчителя), гностичними (надмірне підкреслювання різниці в знаннях, незрозуміле мовлення вчителя).
- а) спілкування в процесі спільної творчої діяльності;*
 - б) спілкування на основі дружніх відносин;*
 - в) спілкування – дистанція;*
 - г) спілкування – залякування;*
 - д) спілкування – загравання.*

**ЕКСПРЕС-ОПИТУВАННЯ
З КУРСУ «ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ»**

НАЗВАТИ:

1. Групи психічних явищ
2. Галузі психології
3. Основні методи психології
4. Допоміжні методи психології
5. Здатність організму реагувати на абіотичні подразники
6. Пізнавальні психічні процеси
7. Емоційно вольові процеси
8. Види діяльності
9. Усвідомлювані мотиви
10. Центральний компоненту структури особистості
11. Джерело активності особистості
12. Компоненти структури спілкування
13. Функції спілкування
14. Механізми взаєморозуміння
15. Види мовлення
16. Види уваги
17. Властивості уваги
18. Закономірності відчуттів
19. Пізнавальний процес, що полягає в опосередкованому і узагальненому відображенні дійсності
20. Види відчуттів за органами чуттів
21. Види пам'яті
22. Способи запам'ятовування
23. Теорії пам'яті
24. Види мислення
25. Етапи розв'язування задач
26. Процеси мислення
27. Форми мислення
28. Форми переживання почуттів
29. Теорії емоцій
30. Вольові якості особистості
31. Властивості темпераменту
32. Систему найбільш тісно пов'язаних рис характеру

**ЕКСПРЕС-ОПИТУВАННЯ
З КУРСУ «ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ»**

НАЗВАТИ:

1. Предмет вікової психології
2. Основні методи вікової психології
3. Допоміжні методи вікової психології
4. Яке значення для розвитку особистості має близнюків метод
5. Розділи вікової психології
6. Психологічні явища, що вивчає вікова психологія
7. Галузі, з якими пов'язана вікова психологія
8. Українських психологів, які зробили важливий внесок у розвиток вікової психології
9. Якими закономірностями характеризується процес психічного розвитку
10. Що є рушійними силами психічного розвитку
11. Основні класичні теорії психічного розвитку дитини
12. Що таке соціальна ситуація розвитку
13. Що таке сенситивний період розвитку психічної функції
14. Що таке криза вікового періоду
15. Що таке новоутворення віку
16. Яку діяльність називають провідною
17. В чому суть кризи 3-х років. Основні характеристики кризи
18. Характеристику соціальної ситуації розвитку дошкільника
19. Назвати провідний вид діяльності молодшого шкільного віку
20. Основні новоутворення молодшого шкільного віку
21. Причини динаміки ставлення молодшого школяра до школи і вчителя
22. Досягнення підлітка в розвитку емоційно-вольової сфери
23. Основні новоутворення особистості підліткового віку
24. В чому полягає сутність перебігу підліткової кризи
25. Показники розвитку самосвідомості та особистісного зростання підлітків
26. Характеристики міжособистісних взаємин підлітків з дорослими та од-
нолітками
27. Соціальну ситуацію розвитку в юнацькому віці
28. В чому суть розмежування стадій ранньої й пізньої юності
29. Які фактори сприяють чи заважають позитивному розв'язанню кризи
раннього юнацького віку
30. Що означає термін акмеологія

**ЕКСПРЕС-ОПИТУВАННЯ
З КУРСУ «ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ»**

НАЗВАТИ:

1. Предмет педагогічної психології
2. Основні методи педагогічної психології
3. Допоміжні методи педагогічної психології
4. Як співвідносяться між собою навчання і розвиток
5. Психологічні явища, які вивчає педагогічна психологія
6. Психологічні галузі знань, з якими пов'язана педагогічна психологія
7. Українських психологів, які зробили важливий внесок у розвиток педагогічної психології
8. Зміст таких понять, як учіння, науління, навчальність
9. Види учіння
10. Основні компоненти учбової діяльності
11. Мотиви учіння
12. Яку роль в учбовій діяльності учня відіграє учбова задача
13. Соціальні, біологічні та педагогічні причини неуспішного учіння школярів
14. Механізми навчання
15. У чому сутність розвивального навчання
16. Основні функції діяльності вчителя та учнів
17. Основні напрямки психологічного аналізу уроку
18. Предмет психології виховання
19. Теорії виховання
20. Етапи формування моральної свідомості особистості
21. Основні характеристики, притаманні педагогічній діяльності
22. Чим визначається продуктивність педагогічної діяльності
23. В чому проявляються педагогічні здібності
24. Основні педагогічні функції та уміння
25. Критерії, на основі яких виділяють стилі педагогічної діяльності

СПИСОК ТЕРМІНІВ

1. **Абстрагування** – операція мислення, що полягає у виділенні суттєвих властивостей та зв'язків предметів при відволіканні від несуттєвих.
2. **Аглотинація** – спосіб утворення образів уяви, що передбачає неіснуюче у реальності поєднання елементів різних вражень.
3. **Агресія** – сильне афективне переживання гніву, люті, намагання причинити біль, неприємність своєму супротивникові.
4. **Адаптація** (органів чуття) – зміна чутливості під впливом зовнішніх подразників.
5. **Атрибуція відповідальності** – явище міжособистісних відносин, що передбачає покладання відповідальності за результат діяльності.
6. **Активність** – а) як ознака психіки – всезагальна характеристика істот, власне динаміка живих істот як джерело підтримки ними життєво значущих зв'язків з оточуючим світом: б) як властивість темпераменту – визначається силою, з якою людина впливає на ситуацію і долає перешкоди на шляху до поставленої мети.
7. **Акцентуація (характеру)** – індивідуально-типологічна особливість характеру, що полягає у надмірній вираженості, загостреності окремих рис характеру.
8. **Акцентування** – прийом утворення образів уяви, що полягає у перебільшенні окремих частин образу уяви з метою викликати до них увагу.
9. **Алегорія** – прийом створення образів уяви, що полягає у наданні образу уяви прихованого значення.
10. **Амбівалентність** – явище емоційної сфери особистості, що полягає у поєднанні у складному почутті елементів полярних переживань.
11. **Аналіз** – операція мислення, що полягає у виділенні в об'єктах елементів, властивостей, зв'язків, поділі предмету на частини.
12. **Аналізатор** – частина рефлекторного кільця без відцентрових ділянок.
13. **Аналогія** – а) як прийом утворення образів уяви – процес моделювання нових образів на основі їх подібності з реально існуючими: б) як операція мислення – визначення суттєвої подібності у ході співвіднесення структур, функцій, принципів та переносення цих ознак у нове рішення.
14. **Анкета** – метод збору статистичного матеріалу шляхом прямого опитування піддослідних.
15. **Асоціація** – механізм пам'яті, що полягає у встановленні нейрофізіологічних зв'язків між елементами досвіду особистості.
16. **Асоціація за контрастом** – різновид асоціації, в якій нейрофізіологічні зв'язки виникають між елементами досвіду з протилежними ознаками.
17. **Асоціація за подібністю** – різновид асоціації, в якій нейрофізіологічні зв'язки виникають між елементами досвіду, схожими між собою в певному відношенні.

18. **Асоціації за змістом** – різновид асоціації, в якій нейрофізіологічні зв'язки виникають на основі визначення між елементами досвіду співвідношень типу «причина і наслідок», «рід і вид», «ціле і частина».
19. **Асоціація за суміжністю** – різновид асоціації, в якій нейрофізіологічні зв'язки виникають між елементами досвіду, сприйнятими послідовно (суміжність у часі) або одночасно в одному просторі (суміжність у просторі).
20. **Атрибуція каузальна** – пояснення людиною причин (мотивів) вчинків інших людей.
21. **Афект** – форма переживання емоцій, ознаками якої є швидке виникнення, бурхливий та короточасний перебіг, супроводження порушеннями свідомості, втратою самоконтролю. Викликаються гострими життєвими ситуаціями. Схильність до афектів свідчить про невихованість, невміння володіти собою.
22. **Безвілля** – негативна якість волі особистості, що характеризується зниженням загальної активності людини, безініціативністю, неспроможністю докладати зусилля, доводити справи до кінця, легким відволіканням з дріб'язкових приводів, непослідовністю, невпевненістю, конформністю та навіюваністю (легко підпадають під вплив оточуючих людей).
23. **Вербалізм** – у навчання, тобто недолік у навчанні, який виражається у перевазі словесного способу повідомлення навчальної інформації.
24. **Вередливість** – це реакція на своє власне рішення. Дитина настоює на своїй вимозі, на своєму рішенні.
25. **Витримка і самовладання** – вольові якості, що передбачають уміння особи примусити себе виконувати розумне рішення, незалежно від перешкод, підпорядковувати свою поведінку інтересам досягнення мети, не відволікатись на сторонні справи.
26. **Відволікання** – мимовільне переміщення уваги, що не має прямого позитивного значення для діяльності.
27. **Відчуттів предметність** – властивість відчуттів, що передбачає віднесення інформації про навколишнє до самих об'єктів, що є її джерелом.
28. **Відчуттів тривалість** – це часова характеристика відчуттів, що залежить від тривалості дії подразника та його інтенсивності.
29. **Відчуття** – елементарний психічний процес, що полягає у відображенні людиною окремих властивостей предметів та явищ оточуючого, а також станів внутрішніх органів при безпосередньому впливі подразників на органи чуттів.
30. **Відчуття екстероцептивні** – різновид відчуттів, ознаками яких є розташування відповідних органів чуттів на поверхні тіла, які відображають подразники зовнішнього світу. Серед них контактні – ті, які виникають при прямому контакті рецептора із подразником (дотик, смак), дистантні – подразник на відстані від рецептора (зір, слух).
31. **Відчуття зовнішньо внутрішні** – різновид відчуттів, ознаками яких є співвіднесення людиною інформації, яка надходить як на екстеро, так і на інтеро рецептори (смакові, температурні).

32. **Відчуття інтенсивність** – це кількісна характеристика відчуттів, що визначається і силою подразника, і станом рецептора.
33. **Відчуття інтероцептивні** – різновид відчуттів, ознаками яких є розташування рецепторів у внутрішніх органах, що відображають їх стан (самопочуття, голод, спрага)!
34. **Відчуття пропріоцептивні** – різновид відчуттів, ознаками яких є розташування рецепторів у м'язах та зв'язках, що приймають інформацію про рухи і розташування тіла.
35. **Властивість психічна** – система усталених фіксованих і повторюваних ознак психічного факту (якості характеру, темпераменту, здібностей),
36. **Воля** – психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки з метою досягнення поставлених цілей
37. **Впізнавання** – різновид створення, що передбачає згадування індивідом об'єкту при повторному його сприйманні
38. **Вчинок** – різновид вольової дії, спрямованої на досягнення суспільно значущої мети, становить акт моральної поведінки, регульований певними етичними нормами
39. **Геніальність** – найвищий рівень здібностей, проявом яких є відкриття особистістю нових напрямків, шляхів в галузі наукових досліджень, техніки, мистецтва.
40. **Геронтопсихологія** – галузь вікової психології, яка вивчає закономірності функціонування і розвиток психіки осіб похилого віку.
41. **Гіперболізація** – процес утворення образів уяви, що передбачає перебільшення або зменшення об'єктів.
42. **Гонорливість** – протест проти порядків, які існують вдома. Спрямована не проти конкретного дорослого, а проти системи стосунків, що склалися вдома, норм виховання.
43. **Готовність внутрішня** – високий рівень розвитку мотиваційних, пізнавальних, емоційних і вольових процесів особистості учня, учнівського колективу, які забезпечують успіхи наступної навчальної діяльності школярів.
44. **Гра** – вид діяльності, ціллю якої виступає сам процес діяльності, а не предметний результат; джерелом якої слугує наслідування і досвід і спонукуваний потребою особистості в активності.
45. **Гра рольова** – характеризується соціальним спрямуванням сюжету. Специфічною особливістю її є те, що вона розгортається в дії і дає змогу учасникам гри набувати творчої самодіяльності.
46. **Група антиреферентна** – соціальна група, норми якої людина засуджує та у своїй поведінці чинить протилежно.
47. **Група велика** – кількісно обмежена спільність людей, виділена за певними соціальними ознаками (клас, нація, прошарок), або, реальна, значна за розмірами та складноорганізована спільність людей, поєднана спільною діяльністю (певна організація).

48. **Група мала** – невелика за чисельністю спільність (30–40 осіб), в якій індивіди безпосередньо контактують між собою, об'єднані спільною метою та завданнями, що є передумовою їх взаємодії, взаємовпливу, спільних норм, і процесів та інтересів, міжособистісних відносин і тривалості їх існування.
49. **Група неформальна** – різновид соціальної групи, які виникає за ініціативою самих учасників, на основі їх симпатій.
50. **Група неререферентна** – соціальна група, яка не має впливу на особистість.
51. **Група реальна** – дійсні об'єднання людей, що контактують між собою.
52. **Група референтна** – соціальна група, що є зразковою для даної людини, яка намагається відповідати її нормам.
53. **Група соціальна** – будь які більш чи менш стійкі об'єднання людей.
54. **Група умовна** – об'єднання людей, створені уявою дослідника з метою їх аналізу.
55. **Група формальна (офіційна)** – групи, виникнення та існування яких регулюється офіційними документами (шкільний клас, робітники підприємства).
56. **Дитинство** – тобто етап онтогенетичного розвитку індивіду, починаючи від народження і закінчуючи підлітковим віком.
57. **Депресія** – психічний стан, протилежний агресії, що виявляється у відчаї, у важкому переживанні безнадійності.
58. **Детермінація мислення** – це система причин, що зумовлюють ті чи інші мислительні дії та їх послідовність.
59. **Детермінізму принцип** – принцип дослідження психіки, за яким реагування людини на зовнішні впливи залежить не тільки від характеристик цього впливу, а й від особливостей психіки людини (інтересів, досвіду, освіченості, знань тощо): «зовнішні причини діють через внутрішні умови» (С.Л.Рубінштейн).
60. **Діагностика процесу і результату навчання** – процедура виявлення рівня готовності до засвоєння учнем навчального матеріалу певного змісту і складності.
61. **Дії розумові** – система інтелектуальних операцій людини, спрямованих на виявлення ознак предметів, які безпосередньо не сприймаються.
62. **Діяльність** – це внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, що регулюється усвідомленою метою.
63. **Діяльність мнемічна** – система складних за структурою психічних процесів, керованих ішемічною метою, що формується у людини на основі вроджених, біологічних форм пам'яті.
64. **Діяльність провідна** – це діяльність, виконання якої визначає виникнення і формування основних психологічних новоутворень людини на даному етапі розвитку її особистості.
65. **Діяльності провідний тип** – в ній розвиваються новоутворення, властиві для даного віку, які приходять в суперечність зі старою соціальною

- ситуацією розвитку, руйнують її та будують нову, яка, в свою чергу, відкриває нові можливості для психічного розвитку дитини в наступному віковому періоді.
66. **Дія** – відносно закінчений елемент діяльності, спрямований на розв'язання однієї поточної задачі.
 67. **Дозрівання** – прояв онтогенезу, визначений генотипом, що полягає у послідовному становленні всіх систем організму.
 68. **Доповнення** – процес утворення образів яви, що передбачає незвичайне поєднання образу реально існуючого предмету з елементами інших предметів.
 69. **Егоцентризм підлітковий** – неадекватно сильна сконцентрованість на власній особистості.
 70. **Експеримент психологічний** – один з основних дослідницьких методів психології, специфіка якого полягає у спеціальному створенні умов, за яких виникають очікувані психічні процеси, акти поведінки дитини, у повторенні їх для перевірки істинності експериментальних висновків, у зміні і цих умов з метою виявлення їх впливу на перебіг досліджуваних процесів.
 71. **Експеримент лабораторний** – коли дослідження психічних процесів відбувається в штучних умовах, в лабораторіях, із застосуванням спеціальних приладів.
 72. **Експеримент природний** – вперше був запропонований на I Всеросійському з'їзді з експериментальної педагогіки в 1910 році О.Ф.Лазурським і потім одержав широке розповсюдження у віковій та педагогічній психології. Піддослідний ставиться в раніше підготовлені, але звичні для нього умови.
 73. **Експеримент констатувальний** – в процесі природної, але спеціально організованої діяльності виявляє певні психічні особливості і дає попередній матеріал про рівень розвитку відповідної якості.
 74. **Експеримент формувальний** – передбачає цілеспрямовану дію на учня з метою формування у нього певних якостей.
 75. **Екстеріоризація** – процес переходу внутрішньої сторони діяльності (внутрішніх дій) у зовнішню (зовнішні дії); відбувається при здійсненні планів.
 76. **Екстраверсія** – властивість особистості, що свідчить про її спрямованість на довколишні об'єкти, ситуації, події.
 77. **Емоцій інтенсивність** – це силова характеристика почуттів.
 78. **Емоцій полярність** – явище емоційної сфери особистості, що передбачає утворення антонімічних пар у структурі переживань.
 79. **Емоцій тривалість** – характеристика стійкості емоцій, періоду їх незмінності в часі.
 80. **Емоцій якість (модальність)** – конкретний зміст переживання.
 81. **Емоції** – психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, зумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта.

82. **Емоційний тон** – це найпростіша форма емоцій, яка має вигляд невідрізнених переживань, що супроводжують життєво важливі впливи смакового, температурного, больового та іншого характеру; відображає єдність емоцій та відчуттів.
83. **Емпатія** – один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в емоційному відгукові на переживання іншої людини (співчуття, співпереживання).
84. **Еталони сенсорні** – психічні образи, що містять уявлення про чуттєво сприймані властивості об'єктів; формуються у дитини з трьох років.
85. **Ефект новизни** – явище у міжособистісному сприйманні, яке означає, що стосовно знайомої людини найбільшу вагу при її оцінці має нова інформація про неї.
86. **Ефект ореолу** – явище у міжособистісному сприйманні, яке передбачає вплив загального враження про людину на сприймання і оцінку її конкретних вчинків.
87. **Ефект першого враження** – явище у міжособистісному сприйманні, яке означає, що для оцінки незнайомої людини найбільш значущою є первинна інформація про неї.
88. **Єдність функціонально-рольових очікувань** – явище міжособистісних відносин, що полягає в узгодженні уявлень учасників соціальної групи про те, що і в якій послідовності повинен робити кожен її член; характерна для колективу.
89. **Задатки** – природна основа здібностей, ще нерозвинених, яка виявляється при перших спробах людини зайнятися діяльністю.
90. **Збудливість емоційна** – властивість темпераменту, що вказує на швидкість виникнення і перебігу емоцій.
91. **Здібності** система властивостей особистості, що відповідає вимогам діяльності та забезпечує високі досягнення в ній.
92. **Здібності загальні** охоплюють властивості особистості, які відповідають вимогам багатьох видів діяльності.
93. **Здібності репродуктивні** – різновид здібностей, які виявляються в успішності оволодіння знаннями, навичками, вміннями.
94. **Здібності сенсорні** – різновид здібностей, які пов'язані із сприйняттям людиною предметів та їх якостей, що складають основу розумового розвитку; інтенсивно формуються з 3-4 років.
95. **Здібності спеціальні** – різновид здібностей, які відповідають вимогам окремої діяльності.
96. **Здібності творчі** – різновид здібностей людини, пов'язаний з уявою, які дозволяють знаходити оригінальні способи і засоби рішення задач, створити задум гри або малюнка.
97. **Зона найближчого розвитку** – це відстань між рівнем актуального (що дитина може зробити сама) і потенційного (що дитина може зробити за допомогою дорослого) розвитку дитини.
98. **Ідеал** – форма прагнення особистості, що відображає її потребу діяти у відповідності зі зразком, обраним для наслідування.

99. **Ідентифікація** – один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в уподібненні себе іншій людині, у здатності розкрити її точку зору.
100. **Ідентифікація колективістська** – явище міжособистісних відносин, що передбачає ставлення особи до інших, як до себе, і до себе, як до інших.
101. **Ідентичність** – психосоціальна тотожність – дозволяє особистості усвідомлювати себе у всьому багатстві своїх ставлень до навколишнього світу та визначає її систему цінностей, ідеалів, життєвих планів, соціальних ролей з відповідними формами поведінки.
102. **Індивід** – це окремий представник виду живих істот, якому властиві і загальні, і часткові, і неповторні якості. Загальні якості характеризують всіх людей без винятку, часткові – притаманні окремим групам людей (професійним, віковим, релігійним, національним тощо), неповторні якості унікальні і одиничні, наявні тільки у певної людини.
103. **Індетермінізм** – позиція, протилежна до принципу детермінізму, стверджує замкнений характер психіки, її повну незалежність від зовнішніх умов, заперечуючи, що можна дізнатись про внутрішній світ людини за її поведінкою; єдиною можливим методом при цьому проголошується самоспостереження або іюроспекція.
104. **Індивідуальність** – це сукупність особливостей, що відрізняють одну людину від інших. Цей термін відображає неповторні риси людини. Серед яких є і біологічно обумовлені особливості організму, і соціально обумовлені риси характеру.
105. **Інстинкт** – це система безумовних рефлексів, вроджена видова поведінка тварини.
106. **Інтеріоризація** – процес переходу від зовнішньої до внутрішньої сторони діяльності, яскраво проявляється у діяльності уміння.
107. **Інтерес** – усвідомлюваний людиною мотив, що є емоційним проявом пізнавальних потреб та виявляється у бажанні більше дізнатися про об'єкт інтересу, глибше зрозуміти його. Задоволення інтересу не веде до зникнення потреби, а навпаки – до її посилення, тому його називають ненасичуваним мотивом.
108. **Інтроверсія** – властивість особистості, що свідчить про її зосередження на власному внутрішньому світі.
109. **Класифікація** – операція мислення, що полягає у мисленому роз'єднанні і наступному об'єднанні предметів, явищ, подій у групи і підгрупи за певними ознаками.
110. **Колектив** – це група об'єднаних спільними цілями і задачами людей, що досягла в процесі соціально-цінної спільної діяльності високого рівня розвитку (Петровський А.В.).
111. **Конкретизація** – операція мислення, що полягає в застосуванні узагальненого знання до конкретного окремого випадку.
112. **Константність** – властивість сприймання, що полягає у відносній постійності образу сприйнятого при змінах умов сприймання.

113. **Криза вікова** – цілісні зміни особистості дитини, які виникають при зміні стабільних періодів, як переломних точок на кривій дитячого розвитку, які відокремлюють один віковий період від іншого.
114. **Криза новонародженості** – проміжний період між утробним (пренатальним) та позаутробним (постнатальним) способом життя.
115. **Криза трьох років** – це рубіж між раннім дошкільним віком – один з найбільш складних моментів у житті дитини. Це розпад, перегляд старої системи соціальних відносин. Як вважав Д.Б.Ельконін, криза 3 років – це криза соціальних стосунків, а будь-яка криза стосунків є кризою виділення свого «Я».
116. **Латералізація** – принцип роботи головного мозку, що означає провідну роль лівої півкулі; існує тільки у людини і пов'язана з виділенням ведучої правої руки.
117. **Латентний період** – час від моменту впливу на рецептор до виникнення відчуття.
118. **Лінгвістика** – наука, що вивчає закони функціонування і розвитку мовної системи як загальнолюдського явища.
119. **Метод біографічний** – збір та аналіз даних про життєвий шлях особистості.
120. **Метод близнюків** – це порівняльне вивчення умов розвитку і навчання близнюків. Суть його полягає у співставленні особливостей їхнього розвитку та успішності засвоєння ними знань.
121. **Методи діагностичні (тести)** – група методів психологічного дослідження, що використовуються для з'ясування того, наскільки психічні якості людини відповідають раніше виявленим нормам та стандартам.
122. **Метод лонгitudний** – один з двох основних способів організації психологічного дослідження (другий спосіб – поперечних зрізів), поширений у віковій психології, що передбачає дослідження динаміки певного психічного явища у одних і тих же конкретних людей або їх груп протягом тривалого часу (кількох років).
123. **Метод порівняльний (вікових або поперечних зрізів)** – один з двох основних способів організації психологічного дослідження, що передбачає одночасне вивчення певного психічного явища у різних вікових груп з метою виявлення його динаміки.
124. **Методи інформаційні** – група методів психологічного дослідження, в результаті яких отримують нові знання; основними з них виступають спостереження та експеримент.
125. **Методи психології допоміжні** – група методів психологічного дослідження (анкета, бесіда, інтерв'ю, самоспостереження), які самі по собі не відзначаються достатньою об'єктивністю та використовуються на доповнення до спостереження та експерименту.
126. **Методи психологічного дослідження** – певні шляхи збору наукових психологічних фактів, які відображають специфіку психічних фактів або явищ і слугують предметом теоретичного аналізу.

127. **Мислення** – це процес пізнавальної діяльності людини, що характеризується узагальненням і опосередкованим відображенням дійсності.
128. **Мислення глибина** – властивість мислення особистості, яка полягає в умінні проникати в сутність складних питань, розкривати причини явищ, приховані за зовнішніми ознаками, передбачати можливі наслідки подій та процесів.
129. **Мислення гнучкість** – властивість мислення особистості, яка полягає в умінні швидко орієнтуватись на зміни ситуації, у готовності переключатися з одного способу розв’язання завдання на інші, до використання варіативних шляхів розв’язання.
130. **Мислення швидкість, кмітливість** – властивість мислення особистості, яка передбачає здатність швидко розібратися в складній ситуації, прийняти правильне рішення.
131. **Мислення критичність та самостійність** – властивість мислення особистості, яка полягає у здатності об’єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища, не покладаючись на думку інших людей.
132. **Мислення послідовність** – властивість мислення особистості, яка полягає у вмінні дотримуватись наступності у міркуваннях, досягати їх відповідності плану, уникати логічних помилок.
133. **Мислення широта** – властивість мислення особистості, яка полягає у здатності охопити широке коло питань, у творчому мисленні в різних галузях знання та практики.
134. **Мова** – це система знаків, що слугує засобом людського спілкування і діяльності мислення, способом вираження самосвідомості, передачі від покоління до покоління і зберігання інформації.
135. **Мовлення** – це форма спілкування за допомогою мови, що склалась історично в процесі матеріальної перетворюючої діяльності людей.
136. **Мотивація** – система усіх видів спонукань особистості (потреби, мотиви, інтереси, цілі установки, ідеали), які регулюють поведінку і діяльність людини.
137. **Мрія** – форма прагнення особистості, змістом якого є створений фантазією образ бажаного майбутнього.
138. **Навчання** – є системою дидактичних впливів, яка визначається змістом, методами, формами пред’явлення навчального матеріалу з метою його засвоєння.
139. **Навчальність** – це індивідуальні особливості швидкості та якості засвоєння учнем знань, умінь та навичок у процесі навчання. Це здатність до учіння та засвоєння, а також до самостійного пізнання.
140. **Навчання і розвиток** – розроблена в психології проблема, пов’язана із з’ясуванням взаємовідношення цих двох процесів. Ця проблема є центральною у педагогічній психології, при розробці цієї проблеми важливий внесок зробили Л.С.Виготський, Б.Г.Ананьєв, Г.С.Костюк, У.Джеймс, Ж.Піаже, Дж.Брунер та ін.

141. **Навичка** – дія, неодноразове виконання якої призвело до її автоматизації, ознаками якої є максимально швидке виконання, відсутність зайвих рухів, мінімальна психофізична напруга, зниження контролю при збереження якості виконання.
142. **Наполегливість** – вольова властивість особистості, що передбачає здатність до тривалого напруження енергії для подолання труднощів на шляху до мети.
143. **Настрій** – форма переживання емоцій, що становить загальний емоційний стан, фон перебігу психічних процесів та поведінки людини (діяльність відбувається на певному емоційному фоні).
144. **Научіння** – є результатом дидактичних впливів вчителя та власне учбової діяльності учнів., полягає у набутті людиною нового сенсомоторного та інтелектуального досвіду, а також нових форм поведінки.
145. **Негативізм** – це негативна реакція, пов'язана із стосунками однієї людини з іншою. Дитина відмовляється взагалі підкоритися певним вимогам дорослих. Головний мотив дії – зробити навпаки, прямо протилежне тому, що їй запропонували.
146. **Нейропсихологія дитяча** – наука про формування функціональної мозкової організації в онтогенезі, яка виникає на стиках дитячої психології, вікової психофізіології і нейропсихології.
147. **Несвідоме** – нижчий рівень психіки людини; форма відображення, при якій людина не контролює свою поведінку, неповно орієнтується в часі й просторі; порушується мовлення.
148. **Обдарованість** – сукупність здібностей, які зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах.
149. **Онтогенез** – формування основних структур психіки індивіда протягом його життя.
150. **Операція** – спосіб виконання дії в конкретних умовах.
151. **Особистість** – суспільний індивід, об'єкт і суб'єкт історичного процесу (Б.Г.Ананьев); спосіб буття людини у суспільстві, індивідуальна форма існування і розвитку соціальних зв'язків (Л.І.Анциферова); система властивостей, яку набуває індивід у предметній діяльності і спілкуванні, що характеризує його з боку включення у суспільні відносини (А.В.Петровський); соціальна властивість індивіда (Б.Ф.Ломов); особлива якість, яку набуває індивід у суспільстві (О.М.Леонтьев).
152. **Пам'ять** – пізнавальний психічний процес, що полягає у запам'ятовуванні, збереженні й відтворенні індивідом його досвіду.
153. **Пам'ять довгочасна** – різновид пам'яті, що відзначається тривалим збереженням запам'ятованого (місяці, роки); виникає з короткочасної при багаторазовому відтворенні матеріалу.
154. **Пам'ять довільна** – різновид пам'яті, що відзначається наявністю мнемічної мети, яка регулює процеси пам'яті; людина свідомо визначає, що запам'ятати насамперед, на який період часу, з якою метою тощо.

155. **Пам'ять емоційна** – різновид пам'яті, змістом якої виступають пережиті індивідом у минулому почуття, які виступають стимулом до діяльності, допомагають передбачити результати.
156. **Пам'ять короткочасна** – різновид пам'яті, що відзначається нетривалим збереженням запам'ятованого матеріалу після одноразового його відтворення.
157. **Пам'ять мимовільна** – різновид пам'яті, що відзначається відсутністю мнемічної мети.
158. **Пам'ять образна** – різновид пам'яті, змістом якої виступають уявлення (зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові).
159. **Пам'ять оперативна** – різновид пам'яті, що обслуговує актуально виконувани дії, операції; з її допомогою утримуються проміжні результати, які по закінченню діяльності забуваються.
160. **Пам'ять рухова** – різновид пам'яті, змістом якої виступають рухи та їх системи, слугує основою трудових і практичних навичок.
161. **Пам'ять словесно-логічна** – специфічно людський різновид пам'яті, змістом якої виступають думки у формі понять.
162. **Переконання** – система усвідомлених потреб людини, що спонукає її діяти у відповідності зі своїми поглядами, світоглядом, знаннями.
163. **Період післядії** – час від моменту припинення дії подразника до зникнення відчуттів.
164. **Періоди сенситивні** – тобто, періоди онтогенетичного розвитку, в яких розвиваючий організм буває особливо чутливим до певних впливів оточуючого середовища; перехід оптимальних можливостей для найбільш ефективного розвитку психіки, навчання і виховання.
165. **Персонологічні (особистісні) теорії** – психологічні теорії, для яких характерне заперечення визначальної дії біологічних чи соціальних детермінант; головною детермінантою психічного розвитку розглядається сама особистість, її самодетермінація (Е.Шпрангер, М.Блетц, Г.Імре та ін.).
166. **Пізнавальна активність учня** – активність, яка пов'язується із мобілізацією морально-виховних зусиль учня, спрямованих на досягнення навчальних цілей.
167. **Пластичність** – а) як властивість психіки здатність психіки до змін, яка лежить в основі психічного розвитку; б) як властивість темпераменту – проявляється у тому, наскільки легко пристосовується людина до зовнішніх впливів; протилежна ригідності.
168. **Поведінка мовлення** – продукування особистістю мовлення в конкретній ситуації, що передбачає усвідомлення нею особливостей даної ситуації і своєї ролі в ній.
169. **Подразливість** – ознака біологічної форми відображення, притаманна всьому живому, що полягає у здатності організму реагувати на біотичні подразники,

170. **Подразники біотичні** – впливи зовнішнього середовища, що входять в процес обміну речовин організму, без яких неможливе його життя.
171. **Потяги** – спонука діяльності, в основі якої не досить чітко усвідомлена потреба.
172. **Поняття** – думка чи форма мислення, у якій відображаються загальні суттєві та одиничні ознаки предметів та яка становить основу наукових знань (поняття математичні, граматичні, фізичні тощо).
173. **Порівняння** – це операція мислення, спрямована на визначення якісної або кількісної відмінності між явищами, предметами одного виду.
174. **Почуття дорослості** – це ставлення підлітка до себе як до дорослого, уявлення себе якоюсь мірою дорослою людиною.
175. **Психодіагностика** – наука і практика психологічного діагнозу, тобто з'ясування наявності і ступеня вираженості у людини певних психологічних ознак і близькою до неї психологічною діагностикою, яка розробляє методи з'ясування і вивчення індивідуально-психологічних особливостей людини.
176. **Психологія виховання** – вивчає закономірності процесу засвоєння моральних норм і принципів, формування світогляду, переконання в умовах навчально-виховного процесу в школі.
177. **Психологія дитяча** – галузь психології, яка вивчає закономірності психічного розвитку дитини. Вона має ряд загальних проблем з педагогічною психологією і педагогікою. Дитяча психологія як самостійна галузь почала виокремлюватись в середині XIX ст.. під впливом запитів дитячої психології.
178. **Психологія когнітивна** – один із напрямків психології, що виник на початку 1960 р. її представники розглядають поведінку як утворення, опосередковане пізнавальними, тобто когнітивними факторами.
179. **Психологія навчання** – галузь психології, яка вивчає закономірності всебічного розвитку особистості, становлення вікових психологічних новоутворень учнів у процесі навчання.
180. **Психологія педагогічна** – галузь психологічної науки, що вивчає закономірності процесу засвоєння індивідом соціального досвіду в умовах навчально-виховної діяльності.
181. **Психологія творчості** – розділ психології, в якому вивчається створення людиною нового, оригінального в науці, техніці, мистецтві, а також у звичайному житті. Вона вивчає формування і структуру творчого потенціалу людини.
182. **Психофізіологія вікова** – галузь психології, яка вивчає онтогенетичний розвиток системи фізіологічних механізмів психології діяльності, зокрема роль біологічного дозрівання у психологічному розвитку.
183. **Потреба** – стан нужди, що виражає залежність організму від конкретних умов існування, і виступає джерелом його активності.
184. **Потяг** – спонука діяльності, в основі якої знаходиться потреба, об'єкт задоволення якої особистість не усвідомлює.

185. **Почуття вищі** – різновид емоцій особистості, що відображають ставлення особистості до явищ соціальної дійсності та є результатом формування в умовах навчання та виховання.
186. **Почуття естетичні** – різновид вищих почуттів, що відображають ставлення особистості до явищ прекрасного та потворного.
187. **Почуття інтелектуальні** – різновид вищих почуттів, що відображають ставлення особистості до пізнавальної діяльності.
188. **Почуття моральні** – різновид вищих почуттів, що виражають стійке ставлення людини до інших та до себе, до суспільних явищ і норм.
189. **Почуття праксичні** – різновид вищих почуттів, що полягають у переживанні людиною свого ставлення до різних видів діяльності
190. **Прагнення** – це мотиви поведінки, у яких виявляється потреба людини в таких умовах існування і розвитку, що безпосередньо відсутні у даній ситуації, але можуть бути створені у результаті діяльності.
191. **Праця** – вид діяльності, що спрямована на виробництво суспільно корисних продуктів (матеріальних або ідеальних).
192. **Предметність відчуттів** – це віднесення інформації про навколишнє до самих об'єктів, що є її джерелом.
193. **Пристрасть** – форма прагнення, що відображає потреби непереборної сили; сильне, стійке, тривале почуття.
194. **Проблемна ситуація** – це психічний стан, який виникає у людини тоді, коли набуті нею знання не забезпечують виконання потрібної дії і необхідно робити нові умовиводи, відповідні до нових умов.
195. **Просторова локалізація** – властивість відчуттів, завдяки якій людина відображає не тільки якості подразника, але й визначає його розташування в просторі.
196. **Процес психічний** – система процесуальних ознак психічного явища з виділенням початку, проміжних стадій, та завершення.
197. **Психіка** (О.М.Леонтьєв) – це властивість високоорганізованої матерії, що є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності.
198. **Психолінгвістика** – розділ психології, який основну увагу зосереджує на дослідженні мовлення як діяльності з визначенням його цілей, мотивів, дій, результатів; мовлення в процесі його породження та розуміння, тобто переходу від внутрішнього плану до зовнішнього та навпаки.
199. **Психологія** – це наука про факти, закономірності та механізми психіки, як створеного у мозку образу дійсності, на основі і за допомогою якого здійснюється регуляція діяльності, що має у людини особистий характер (А.В.Петровський).
200. **Психологія мовлення** – це розділ загальної психології, який вивчає співвідношення мовлення із мисленням, сприйманням, пам'яттю, іншими психічними явищами; зв'язок властивостей особистості із особливостями мовленнєвої дії.

201. **Психофізика** – розділ психології, що вивчає зв'язок між властивостями відчуттів і фізичними якостями подразників.
202. **Реактивність** – властивість темпераменту, яка вказує, з якою силою людина реагує на зовнішній вплив.
203. **Реверберація** – поняття фізичної теорії пам'яті, згідно з яким відображення об'єкту супроводжується циркуляцією електрохімічних імпульсів в нейронах.
204. **Реканігуляцій теорія** – теорія американського психолога Стенлі Холла (1846-1924), за якою онтогенез психіки включає скорочене відтворення стадій історичного розвитку людського суспільства.
205. **Реконструкція** – процес утворення образів уяви, при якому за частиною об'єкту добудовується цілісна структура.
206. **Ремінісценція** – явище пам'яті, що відзначається зростанням обсягу відтвореного матеріалу через тривалий період збереження.
207. **Рефлекс безумовний** – це вроджені видові рефлекси.
208. **Рефлекс умовний** – тимчасові нервові зв'язки в корі головного мозку, які закріплені шляхом повторення.
209. **Рефлексія** – один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в усвідомленні людиною того, як вона сприймається партнером у спілкуванні.
210. **Рівень домагань** – особистісне утворення, що визначається тим, які цілі серед сукупності можливих схильна обирати особистість легкі чи важкі.
211. **Рішучість** – вольова якість особистості, що полягає у здатності своєчасно приймати правильні рішення.
212. **Ригідність** – властивість темпераменту (протилежна пластичності), що вказує на те, як важко індивід пристосовується до умов, наскільки інертна та млява його поведінка, звички, судження.
213. **Розвиток** – поняття, що виражає процес руху і зміни цілісних систем; процес, пов'язаний із виникненням якісно нових об'єктів чи станів.
214. **Самовизначення** – центральне новоутворення юнацького віку; професійне та особистісне, що супроводжується спрямованістю у майбутнє, відкриттям власного «Я», формуванням інтегративної самосвідомості, відносно стійкої «Я-концепції» особистості.
215. **Самосвідомість** – один із проявів свідомості як відокремлення себе («Я») від об'єктивного світу («не Я»); усвідомлення, оцінка людиною себе, свого місця у світі, своїх інтересів, знань, переживань, поведінки тощо. Самосвідомість має ієрархічно побудовану структуру від елементарного самопочуття до самопізнання і найвищого рівня самоставлення, що виявляються у самоконтролі та саморегуляції своєї поведінки (К.К.Платонов).
216. **Самостійність** – вольова якість особистості, яка виявляється в тому, що людина визначає власні вчинки виходячи із своїх переконань, знань, а не під тиском інших людей.

217. **Свідомість** – це вища інтегрована форма психіки, яка складається під впливом суспільно-історичних умов у трудовій діяльності людини та її спілкування за допомогою мови з іншими людьми.
218. **Світгляд** – сукупність переконань особистості, формування якого становить важливу задачу навчання і виховання; у загальних рисах утворюється до кінця шкільного віку.
219. **Своєвілля** – прагнення до емансипації від дорослого. Яскраво проявляється у тенденції до самостійності: дитина хоче зробити і вирішувати все сама. У принципі, це позитивне явище, але під час кризи гіпертрофована тенденція до самостійності призводить до своєвілля, вона часто неадекватна можливостям дитини і викликає додаткові конфлікти з дорослим.
220. **Сензитивність** – властивість темпераменту, що визначається найменшою силою впливу, який викликає у людини реакцію.
221. **Сенсибілізація** – зміна чутливості органів чуттів під впливом внутрішніх умов.
222. **Сенсорна ізоляція** – обмеження надходження сигналів із зовнішнього середовища на органи чуттів людини, що викликає порушення необхідного балансу інформації між людиною і середовищем.
223. **Символізація** – процес утворення образів уяви, при якому образ має додаткове значення, не обумовлене безпосередньо зовнішніми ознаками.
224. **Симптомокомплекс** (фактор характеру) – компонент структури характеру особистості, утворений найбільш тісно пов'язаними між собою рисами характеру; найчастіше у структурі характеру виокремлюють чотири симптомокомплекси.
225. **Синестезія** – прояв неспецифічної чутливості, коли під дією подразника, характерного для одного аналізатора, виникають відчуття в інших.
226. **Синтез** – одна з основних операцій мислення, що полягає у поєднанні окремих елементів предметів, в об'єднанні окремих його частин у єдине ціле.
227. **Систематизація** – одна з операцій мислення, що полягає у виділенні істотних і загальних ознак з метою подальшого об'єднання за ними груп об'єктів або класів.
228. **Соціальна ситуація розвитку** – це та система відносин, в якій знаходиться дитина та її орієнтація в них.
229. **Соціалізація особистості** – процес входження підростаючої особистості у соціальне середовище, оволодіння практичними вміннями і навичками та теоретичною діяльністю, перетворення реально існуючих відношень у якості особистості.
230. **Соціограма** – графічне зображення математичної обробки результатів, отриманих за допомогою соціометричного тесту.
231. **Спадковість** – тобто властивості живої матерії передавати поколінню ознаки і особливості розвитку батьків, які забезпечують наступність

- морфологічних, фізіологічних і біохімічних організацій живих істот покоління.
232. **Співвідношення активності та реактивності** – властивість темпераменту, яка визначається тим, наскільки поведінка людини залежить від ситуації: підкоряється їй (реактивність), чи прагне її змінити (активність).
 233. **Спілкування** – складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами у спільній діяльності, який передбачає обмін інформацією, взаємодію, сприймання та розуміння між його учасниками.
 234. **Спілкування педагогічне** – це професійне спілкування вчителя з учнями на уроці або поза ним, що виконує певні педагогічні функції та спрямоване на оптимізацію навчання та виховання.
 235. **Сприймання** – це психічний процес відображення в мозку людини предметів та явищ у цілому, у сукупності всіх їх якостей та властивостей при безпосередній дії подразників на аналізатори.
 236. **Сприймання історичність (аперцепція)** – зумовленість сприймання людини конкретними умовами і минулим досвідом, як суспільним, так і особистим.
 237. **Сприймання осмисленість** – властивість сприймання, за якою людина відображає значення предметів, усвідомлює їх функції.
 238. **Сприймання простору** – різновид сприймання, що передбачає сприймання форми, розміру, віддаленості і напрямку розташування предметів.
 239. **Сприймання руху** – різновид сприймання, що передбачає відображення руху предметів; основну роль при цьому відіграють зоровий і кінестетичний аналізатори.
 240. **Сприймання цілісність** – властивість сприймання, за якою образ сприйманого становить єдине ціле, незважаючи на те, що виникає як результат послідовного обстеження предмету (сукцесивно).
 241. **Сприймання часу** – різновид сприймання, що полягає у визначенні тривалості, швидкості, послідовності явищ і забезпечується системою аналізаторів.
 242. **Спрямованість особистості** – моральна, етична характеристика особистості, яка виявляється у реальному змісті суспільної поведінки й визначається змістом домінуючих мотивів.
 243. **Стан психічний** – психічний факт, існуючий у деякий незначний проміжок часу і зумовлений ситуацією (прояви волі, уваги, мислення, почуттів).
 244. **Стереотипізація** – явище міжособистісного сприймання, що виражається у перенесенні якостей групи людей на окрему особу, що належить до цієї групи, за схемою: «всі відмінники – дисципліновані».
 245. **Стрес** – форма переживання емоцій особистістю, ознаками якої є стан напруги при загрозі або перевантаженні, що амбівалентно позначається на здоров'ї та діяльності особистості: позитивно (еустрес) чи негативно (цистрес).

246. **Структура характеру** – це впорядкована сукупність рис характеру у їх взаємозв'язках, завдяки яким знаючи одну рису характеру можна передбачити й інші.
247. **Судження** – форма мислення, що відображає зв'язки між предметами або їх властивостями.
248. **Талант** – високий рівень здібностей людини до певної діяльності, який виявляється в оригінальності та новизні підходу, супроводжується досягненнями найбільш високих результатів у цій сфері.
249. **Темперамент** – характеристика індивіда з боку його динамічних особливостей: інтенсивності, швидкості, темпу, ритму психічних процесів і станів.
250. **Темпераменту властивості** – стійкі індивідуальні властивості психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини, залишаються відносно незмінними при різному змісті, цілях діяльності та утворюють структуру, що характеризує тип темпераменту.
251. **Темп реакцій** – властивість темпераменту, що проявляється у швидкості перебігу різних психічних явищ і характеризує динамічний бік психічного життя людини.
252. **Теорія пам'яті асоціативна** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як створення асоціацій, тобто зв'язків між враженнями про явища та предмети.
253. **Теорія пам'яті біохімічна** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як запам'ятовування інформації у процесі біохімічних змін зворотнього та незворотнього характеру в нервових клітинах.
254. **Теорія пам'яті діяльнісна** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як діяльності.
255. **Теорія пам'яті у гештальтизмі** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як «схоплення» всієї ситуації одразу з наступним виокремленням в ній деталей.
256. **Теорія пам'яті фізіологічна** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті на основі умовного рефлексу, як утворення зв'язку між новими й минулими враженнями.
257. **Теорія пам'яті фізична** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як електрохімічного процесу.
258. **Теорія пам'яті хімічна** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як індивідуальної, так і видової. Хімічною основою індивідуальної пам'яті в клітині є рибонуклеїнова кислота (РНК). Видова пам'яті, фіксується у дезоксирибонуклеїновій кислоті (ДНК).
259. **Тести** – це короткі експериментальні прийоми, які застосовуються для виявлення рівня психічного розвитку особистості.
260. **Типізація** – спосіб створення образів явищ, спрямований на вираження загальних ознак групи об'єктів у конкретному образі.

261. **Тропізми** – елементарна реакція організму на подразник у формі рухів (повертання листків рослин до світла).
262. **Увага** – це спрямованість і зосередженість свідомості, які передбачають підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної та рухової активності індивіда.
263. **Увага довільна** – різновид уваги, що передбачає свідому зосередженість уваги на об'єкті з участю вольових зусиль.
264. **Увага післядовільна** – різновид уваги, який виникає з довільної, при цьому знижується вольове зусилля, зростає інтерес та емоційна захопленість.
265. **Уваги вибірковість** – властивість уваги, що виявляється у зосередженості свідомості людини на певній ділянці дійсності при відволіканні від усіх інших.
266. **Уваги коливання** – властивість уваги, що передбачає зміни рівня зосередженості людини на об'єкті.
267. **Уваги концентрація (інтенсивність)** – властивість уваги, що визначається мірою зосередженості людини на об'єкті.
268. **Уваги обсяг** – властивість уваги, що визначається кількістю (4-6 одиниць) одночасно охоплюваних увагою об'єктів.
269. **Уваги переключення** – властивість уваги, що забезпечує свідомий перехід від однієї діяльності до іншої, від одного об'єкту до іншого.
270. **Уваги розподіл** – властивість уваги, що має місце при одночасному виконанні людиною двох, або більше видів діяльності за умови, що обидві діяльності добре знайомі, а одна з них хоча б частково автоматизована.
271. **Уваги спрямованість** – властивість уваги, що виявляється у вибіркового характеру, в довільному або мимовільному виборі об'єктів, які відповідають потребам суб'єкта, задач і меті його діяльності.
272. **Уваги стійкість** – властивість уваги, що виявляється в тривалості зосередження уваги на об'єкті.
273. **Узагальнення** – операція мислення, що полягає у мисленному об'єднанні предметів за їх спільними суттєвими ознаками.
274. **Уміння** – готовність людини успішно виконувати діяльність, що ґрунтується на знаннях і навичках.
275. **Умовивід** – форма мислення, що передбачає такий зв'язок між думками, в результаті якого із кількох відомих суджень ми отримуємо нове судження.
276. **Умовивід дедуктивний** – різновид умовиводу, при якому властивості класу предметів переносяться на властивості конкретного представника цього класу.
277. **Умовивід за аналогією** – різновид умовиводу, що ґрунтується на перенесенні зв'язків, існуючих між одними предметами, на зв'язки між іншими.

278. **Умовивід індуктивний** – різновид умовиводу, при якому властивості деяких предметів з певного класу поширюються на всі предмети даного класу.
279. **Установка** – особистісне утворення, що полягає у готовності людини діяти певним чином.
280. **Учбова діяльність** – як одна з форм учіння, на думку Д.Б.Ельконіна, є специфічним видом людської діяльності, у якій засвоюється соціальний досвід і сама ця діяльність теж є об'єктом засвоєння.. Має суспільний характер та відбувається у відповідних установах (школах, вищих навчальних закладах), здійснюється суб'єктом, є активною діяльністю.
281. **Учіння** – один з основних видів діяльності, коли дії людини скеровуються свідомою метою засвоїти певні знання, навички, вміння, форми поведінки; коли суб'єкт діє заради засвоєння нового досвіду.
282. **Учіння внутрішні фактори** – підтримка інтересу учня і високої мотивації його навчання через захоплення значимістю самого процесі учіння.
283. **Уява** – своєрідна форма відображення об'єктивної дійсності, психічний процес, що полягає у створенні нових образів шляхом переробки матеріалу сприймань і уявлень, утворених у попередньому досвіді.
284. **Уява довільна** – різновид уяви, що характеризується створенням образів у відповідності з поставленою метою.
285. **Уява пасивна** – різновид уяви, що протікає без постановки мети.
286. **Уява продуктивна (творча)** – вид уяви, що передбачає створення нових оригінальних образів об'єктів, які ніколи не сприймалися людиною які ще не існують в дійсності, а лише передбачається їхня поява.
287. **Уява репродуктивна (відтворююча)** – різновид уяви, при якому її образи виникають у людини на основі словесних описів об'єктів, схематичного чи графічного їх зображення.
288. **Уява технічна** – різновид уяви, змістом якої є створення образів просторових відношень у вигляді геометричних фігур: мисленням застосуванням їх у різних комбінаціях.
289. **Уява художня** – різновид уяви, в якому переважають чуттєві образи (зорові, слухові, дотикові ...).
290. **Фізіологія вікова** – розділ фізіології, в якому вивчаються особливості життєдіяльності організму у різні періоди онтогенезу, функції органів, систем органів в цілому.
291. **Філогенез** – історичний розвиток психіки від найпростіших форм до найскладніших.
292. **Фрустрація** – негативний емоційний стан, що супроводжується усвідомленням неможливості досягти поставленої мети.
293. **Функціональна асиметрія** – принцип роботи головного мозку, згідно з яким великі півкулі виконують різні психічні функції.
294. **Хапання акт** – перша організована, спрямована дія, це поведінковий акт, а поведінка передбачає обов'язкову участь орієнтування.

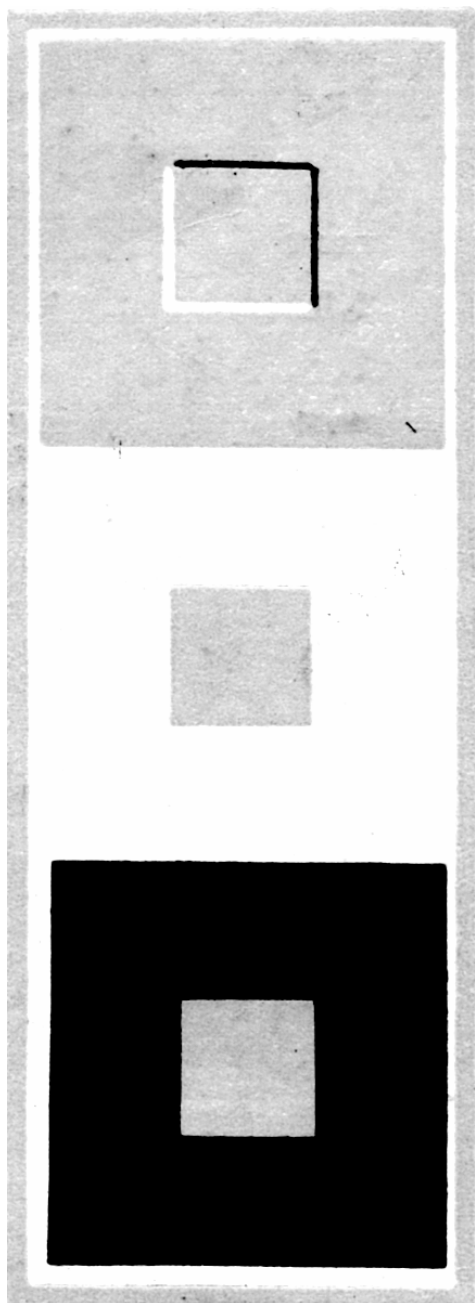
295. **Характер** – сукупність індивідуально своєрідних психічних властивостей, які виявляються у типових для даної особистості способах діяльності при типових обставинах і визначаються ставленням особистості, до цих обставин.
296. **Характеру глибина** – динамічна характеристика характеру особистості, що виражає стійкий внутрішній зв'язок його рис з головними інтересами, з спрямованістю особистості.
297. **Ціль** – компонент структури діяльності, змістом якого є образ майбутнього результату діяльності.
298. **Ціннісно орієнтаційна єдність (ЦОЄ)** – явище міжособистісних взаємин, що характеризується зближенням позицій їх учасників щодо цілей діяльності, способів їх досягнення, основних цінностей.
299. **Чутливість** – а) здатність організму реагувати на нейтральні абіотичні впливи, якщо вони пов'язані із біотичними; б) здатність органів відчуттів відображати предмети з більшою чи меншою точністю (або з певними фізичними параметрами).
300. **Чутливості верхній абсолютний поріг** – найбільша сила подразника, при якій ще виникає відчуття даного виду.
301. **Чутливості нижній абсолютний поріг** – подразнення мінімальної сили, яке, діючи на органи чуттів, здатне спричинити відчуття.
302. **Чутливості поріг відносний (поріг розрізнення)** – це мінімальна різниця у силі двох подразників, яка і викликає ледве помітну різницю в інтенсивності відчуттів.
303. **Чутливості пороги абсолютні** – діапазон значень сили подразників, у межах якого ці подразники викликають адекватні відчуття.

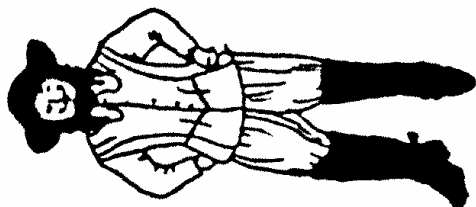
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

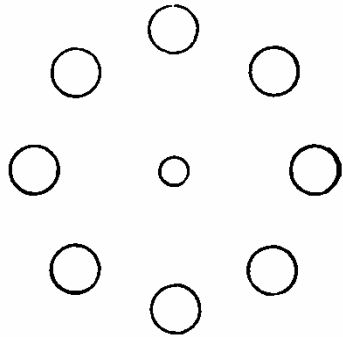
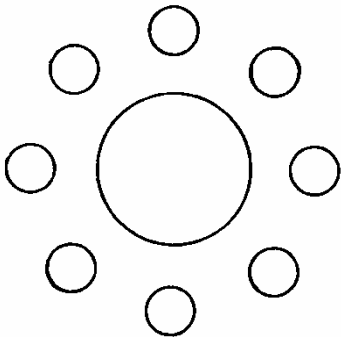
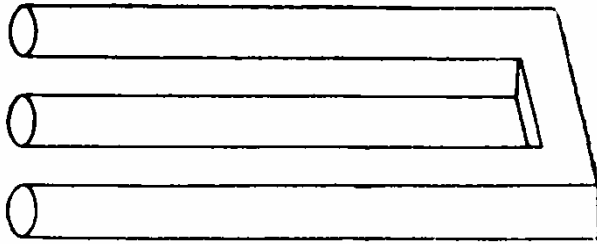
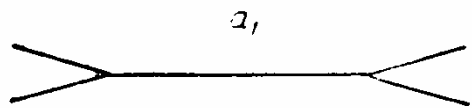
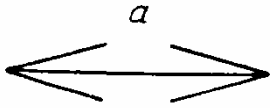
1. *Алексеева М.И.* Психологія ранньої юності. – К.: Знання, 1971. – 46 с.
2. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания. – Л.: Издательство ЛГУ, 1968. – 336 с.
3. *Альбуханова-Славская К.А.* Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
4. *Асмолов А.Г.* Деятельность и установка. – М.: Издательство МГУ, 1979. – 151 с.
5. *Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б.Мещеряков, В.Зинченко.* – СПб: Прайм-Еврознак, 2004. – 672 с.
6. *Бех И.Д.* Психологические основы нравственного развития личности. – К., 1992. – 320 с.
7. *Бех И.Д.* Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
8. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968. – 464 с.
9. *Божович Л.И.* Проблема развития мотивационной сферы ребенка // В ст.: Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М.: Просвещение, 1972. – С. 7-44.
10. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – С.340-382.
11. *Выгодский Л.С.* Лекции по психологии. – СПб.: Союз, 1997. – 144 с.
12. *Вуд Ф.Г.* Морские млекопитающие и человек. Пер. с англ. / Под ред. А.С.Соколова. – Л.: Гидрометеоиздат, 1979. – 264 с.
13. *Даниленко М.В., Даниленко Л.И.* Педагогічні задачі: Навч. посібник. – К.: Вища школа., 1991. – 176 с.
14. *Дмитрик И.С.* Теоретические основы обучения будущих учителей педагогической технологии: Автореферат дис. ... канд. психол. наук. – К., 1989.
15. *Дуткевич Т.В., Яцюк В.А.* Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Друк ПП Буйницький О.А., 2006. – 208 с.
16. *Дуткевич Т.В.* Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
17. *Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посіб.* / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – Каравела, 2007. – 640 с.
18. *Загальна психологія: Підр. Для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.В.Соловієнко.* За заг. ред. акад. С.Д.Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с.
19. *Казарновська Б.Г., Долинна О.П.* Загальна. Вікова і педагогічна психологія. Збірник завдань. – К.: «Вища школа», 1990. – 142 с.

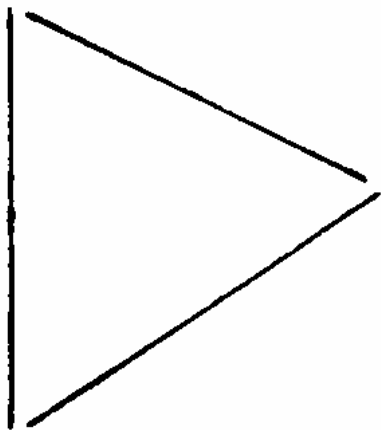
20. *Лабораторно-практичні заняття з загальної психології / Упорядники: Дуткевич Т.В., Скорич Л.П.* – Кам'янець-Подільський державний університет, 1997. – 80 с.
21. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
22. *Леонтьев А.Н.* Проблемы развития психики. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.
23. *Лурия А.Р.* Основы нейропсихологии. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 376 с.
24. *Максименко С.Д., Щербан Т.Д.* Професійне становлення молодого вчителя. – Ужгород: Закарпаття, 1998. – 106 с.
25. *Моляко В.А.* Творческая конструкторология (пролегомены). – К.: «Освіта України», 2007. – 388 с.
26. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навч. Посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
27. *Немов Р.С.* Психология: Учеб. для студентов высш. пед.учеб. заведений: В 3 кн.: Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 512 с.
28. *Общая психология / Под ред. А.В.Петровского.* – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.
29. *Пасічняк Р.Ф.* Психологічні особливості особистісного самовизначення старшокласників. – К., 1999. – 16 с.
30. *Петровский А.В.* Развитие личности. Возрастная периодизация // Психология развивающейся личности. – М., 1987. – С.38-76.
31. *Петровский В.А.* Личность в психологии. Уч. пос. Изд-во «Феникс», Ростов-на-Дону, 1996. – 510 с.
32. *Познавательные процессы: ощущение и восприятие / Под ред. А.В.Запорожца, В.П.Зинченко, Б.Ф.Ломова.* – М.:Наука, 1982. – 356 с.
33. *Практикум з психології: Видавниче об'єднання «Вища школа», видавництво при Львівському державному університеті.* – Львів, 1975. – 185 с.
34. *Практикум по общей психологии: Учеб пособие для студентов пед. Ин-тов / А.И.Абраменко, А.А.Алексеев, В.В.Богословский и др.;* Под ред. А.И.Щербакова. – 2-е узд., перераб. И доп. – М.: Просвещение, 1990. – 288 с.
35. *Практические занятия по психологии: Пособие для ин-тов физ. культ. / Под ред. Д.Я.Богдановой, И.П.Волкова.* – М.: Физкультура и спорт, 1989. – 160 с.
36. *Психология / За ред. Ю.Л.Трофімова: Вид. третє, стереотипне.* – К.: Либідь, 2001. – 560 с.
37. *Психологические основы формирования личности в педагогическом процессе: Пер. с нем. / Под ред. А.Коссаковски и др.* – М.: Педагогика. – 1981. – 224 с.
38. *Психологический словарь / Под ред. В.В.Давыдова, А.В.Запорожца, Б.Ф.Ломова и др.* – М.: Педагогика, 1983. – 448 с.

39. Психологія самоактивності особистості учнів у виховному процесі: Навч.-метод. посібник/ За заг. ред. *М.Й.Боришевського*, – К.: ІЗМН, 1998. – 192 с.
40. *Семиченко В.А.* Психолого-педагогічні проблеми підготовки майбутніх учителів // Методичні рекомендації до вивчення спецкурсу «Психологічна структура професійної діяльності вчителя». – К.: КДПІ, 1991. – 69 с.
41. *Семиченко В.А.* Психологія особистості. – К.: Видавець Ешке О.М., 2001. – 427 с.
42. *Семиченко В.А.* Психологія педагогічної діяльності: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2004. – 335 с.
43. *Семиченко В.А.* Психологія: темперамент. – К.: Видавець Ешке О.М., 2006. – 200 с.
44. *Семиченко В.А.* Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность». (Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) – К.: Милениум, 2004. – 521 с.
45. *Семиченко В.А.* Психические состояния. – К.: «Магістр-S», 1998. – 208 с.
46. Формирование личности старшеклассника: Под ред. *И.В.Дубровиной*; НИИ общ. и пед. психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1989. – 169 с.
47. *Эльконин Д.Б.* К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте // Вопросы психологии. – 1971. – №4. – С. 66-80.

ЯБЛ...К...

Г Г Г Г Г Г Г
Г Г Г Г Г Г Г
Г Г Г Г Г Г Г
Г Г Г Г Г Г Г

ТАБЛИЦЯ № 1

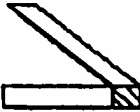
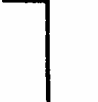

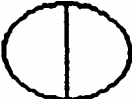

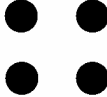

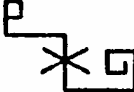

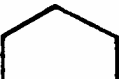

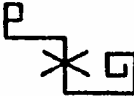

1			11		
2			12		
3			13		
4			14		
5			15		
6			16		
7			17		
8			18		
9			19		
10			20		

ТАБЛИЦА № 2

1			11		
2			12		
3			13		
4			14		
5			15		
6			16		
7			17		
8			18		
9			19		
10			20	